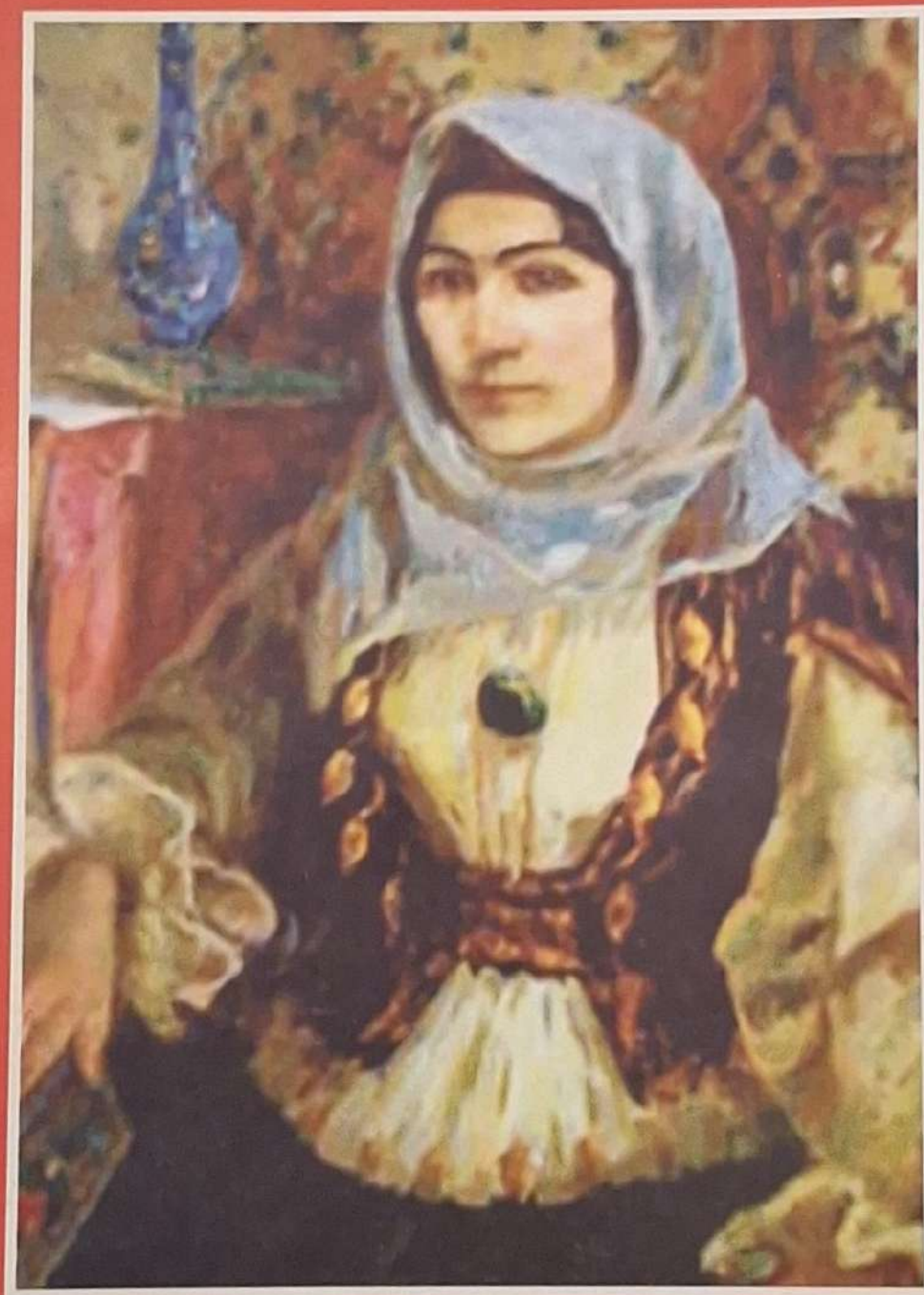

ISSN 0206-4340

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

BAKI 2012

№ 01

Təsisçi: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

№ 1 (231). Yanvar – Mart 2012-ci il. Jurnal 1954-cü ildən çıxır.

M Ü N D Ə R İ C A T

SƏRƏNCAMLAR

Əhməd Cavadın 120 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında	2
Hüseyn Cavidin 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında	3
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdlərinin verilməsi haqqında	4

XRONİKA

Təhsil Nazirliyində	5
---------------------------	---

RƏSMİ ŞÖBƏ

Azərbaycan dili fənni üzrə məzmun standartları	7
--	---

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ VƏ DİLÇİLİK

T.Salamoğlu – M.Ə.Sabirin milli intibah ideali	17
--	----

ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR:
TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ

Ş.Aslanova – Şagirdlərə öyrədək: ana dili şirindir!	27
E.Fazılqızı – M.Ə.Sabirin “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir” və “Səttarxana” şeirlərinin bədii xüsusiyyətlərinin təhlili	29
Ş.Mirzəyeva – Sınıfdən xaric oxu üzrə iş	36
F.Həsənov – Şagirdlərin Azərbaycan dilindən yazı işlərindəki səhvlərin xarakteri, onların aradan qaldırılması və qiymətləndirilməsi	40
V.Qurbanov, H.Qədimova – Linqvistik təhlil zamanı integrativ nəticələrin çıxarılması	46
N.Qəribov – N.Gəncəvinin lirikası əsasında şagirdlərin mənəvi tərbiyəsi işinin təşkili	52
F.Ellazov – Həmcins üzvlərin tədrisi	56

AĞAMUSA AXUNDOV – 80

Təbrik edirik!	59
----------------------	----

NƏSİR İMANQULİYEV – 100

A.Tahirli – Müqtədir mətbuat xadimi	60
---	----

ABBAS ZAMANOV – 100

E.Cəfərova – Abbas Zamanov və “Molla Nəsrəddin” çilər	66
---	----

20 YANVAR – AZADLIĞA APARAN YOL

M.Baharlı – Güllələr işığında	70
-------------------------------------	----

XƏBƏR – SERVİS

Ədəbi aləmdə	77
Xarici ölkələrdə	78
Yeni nəşrlər	79

Xəbərləri hazırladı Lalə Əhmədova.

Sərəncamlar

ƏHMƏD CAVADIN 120 İLLİK YUBİLEYİNİN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2012-ci ilin may ayında müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, böyük şair və maarifçi, tanınmış ictimai xadim, Azərbaycanın Dövlət Himninin sözlərinin müəllifi Əhməd Cavadın (Cavad Məhəmmədli oğlu Axundzadənin) anadan olmasının 120 illiyi tamam olur.

Xalqımızın müstəqillik ideallarına bütün həyatı boyu sadıq qalan Əhməd Cavad Azərbaycan poeziyasında yeni bir ədəbi məktəbin bünövrəsini qoymuşdur. Şairin zəngin yaradıcılığı milli azadlıq və istiqlal uğrunda mübarizə motivlərinin aparıcı mövqeyi ilə səciyyələndirən dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini dolğun əks etdirir.

Azərbaycan ədəbiyyatına dəyərli töhfələr vermiş Əhməd Cavadın 120 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla Əhməd Cavadın 120 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
Bakı şəhəri, 9 fevral 2012-ci il.

HÜSEYN CAVIDİN 130 İLLİK YUBİLEYİNİN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2012-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, böyük şair və dramaturq Hüseyn Cavidin (Hüseyn Abdulla oğlu Rasizadənin) anadan olmasının 130 illiyi tamam olur.

Hüseyn Cavid dərin fəlsəfi-estetik məzmununa malik yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Sənətkarın dünya romantizm ənənələri zəminində bəşəriyyətin mənəvi həyatı ilə bağlı axtarıqlarının ifadəsi olan lirik əsərləri, mənzum faciə və tarixi dramları qiymətli söz inciləri kimi xalqımızın zəngin bədii fikir xəzinəsində layiqli yer tutur. Ölkəmizdə teatr mədəniyyətinin yüksək nailiyyətlər qazanmasında Cavid dramaturgiyası mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidmətləri olan Hüseyn Cavidin 130 illik yubileyinin keçirilməsini təmin etmək məqsədilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi ilə birlikdə, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla, Hüseyn Cavidin 130 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
Bakı şəhəri, 16 fevral 2012-ci il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
PREZİDENTİNİN FƏRDİ TƏQAÜDLƏRİNİN
VERİLMƏSİ HAQQINDA**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq və "Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdünün təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 11 iyun tarixli 715 nömrəli fərmanına uyğun olaraq **qərara alıram**:

1. Azərbaycan dilçilik elminin inkişafında mühüm xidmətləri olan aşağıdakı şəxslərə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdləri verilsin:

Axundov Ağamusa Ağası oğlu
Hacıyev Tofiq İsmayıl oğlu

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

Bakı şəhəri, 21 fevral 2012-ci il.

TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

Yanvarın 10-da Təhsil Nazirliyində gənc meşəçilərin "Meşələri qoruyaq" adlı respublika müsabiqəsinin yekunlarına həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir. Tədbirdə Təhsil Nazirliyinin və Bakı şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin müvafiq şöbələrinin əməkdaşları, respublika üzrə fəaliyyət göstərən ekoloji tərbiyə və təcrübəçilik mərkəzlərinin, uşaq yaradıcılıq mərkəzlərinin, ekoloji dəməklərin, "gənc meşəçilər" dəstələrinin nümayəndələri və müsabiqə qalibləri iştirak etmişlər.

Yanvarın 26-da təhsil naziri Misir Mərdanov Türkiyənin Ərdahan Universitetinin rektoru, Qafqaz Universitetlər Birliyinin rəhbəri Ramazan Qorxmaz və Qafqaz Universitetinin rektoru Sami Özcan ilə görüşmüşdür. Görüşdə təhsil nazirinin müavini Qulu Novruzov, Təhsil Nazirliyi aparatının rəhbəri İlham Pirməmmədov, beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri Tamilla Əliyeva, ali və orta ixtisas təhsili şöbəsinin müdiri İlham Mustafayev, "Çağ" Öyrətim İşlətmələri Şirkəti İdarə Heyətinin sədri Ənvər Özərən, Azərbaycandakı Qafqaz Universitetinin rektoru Əhməd Saniç və Avrasiya Universitetinin rektoru Cəlil Nağıyev iştirak etmişlər.

Yanvarın 27-də Təhsil Nazirliyində müşavirə keçirilmişdir. Müşavirəni giriş sözü ilə təhsil naziri Misir Mərdanov açmış, müzakirə edilən əsas məsələnin elektron xidmətlərin təşkili ilə əlaqədar müvafiq sənədlərin icrası və qarşıda duran vəzifələr olduğunu bildirmişdir. Müşavirədə təhsil naziri müvafiq struktur bölmə rəhbərlərinə cari məsələlərlə bağlı bir sıra tövsiyə və tapşırıqlarını vermişdir.

Yanvarın 27-də təhsil naziri Misir Mərdanov Alman Akademik Mübadilə Xidməti (DAAD) təşkilatının nümayəndələri ilə görüşmüşdür. Görüşdə qarşılıqlı maraq doğuran bir sıra məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Yanvarın 30-da Təhsil Nazirliyində görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mirzə İbrahimovun 100 illik yubileyi ilə əlaqədar respublikanın ümumtəhsil məktəb şagirdləri arasında keçirilmiş inşa yazı müsabiqəsi qaliblərinin mükafatlandırılması mərasimi olmuşdur. Təhsil Nazirliyinin aparat rəhbəri və şöbə müdirlərinin, M.İbrahimovun ailə üzvlərinin, qaliblərin və onların təmsil etdikləri məktəblərin nümayəndələrinin iştirak etdikləri mərasimi Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov açaraq zala toplaşanları salamlamış, Mirzə İbrahimovun vətənimiz, xalqımız qarşısındakı böyük xidmətlərindən söz açmışdır. Sonra müsabiqə qaliblərinə layiq görüldükləri

diplomlar və hədiyyə olaraq Mirzə İbrahimov haqqında kitab təqdim edilmişdir. Mərasimdə çıxış edən Mirzə İbrahimovun qızı, tanınmış bəstəkar, Azərbaycanın xalq artisti Sevda İbrahimova atasının xatirəsinə göstərilən ehtirama görə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə minnətdarlığını bildirmiş, atası ilə bağlı bəzi xatirələrini bölüşmüşdür.

Yanvarın 30-da Təhsil Nazirliyində Avropa İttifaqının (Aİ) TAİEX proqramı çərçivəsində “Azərbaycan ali təhsil sisteminin tənzimlənməsi üzrə mövcud qanunvericiliyin qiymətləndirilməsi” mövzusunda seminarın açılış mərasimi olmuşdur. Təhsil Nazirliyi, Avropa İttifaqı və Bakı Dövlət Universitetinin təşkilatçılığı ilə keçirilən mərasimdə təhsil naziri Misir Mərdanov, Təhsil Nazirliyinin Ali Attestasiya Komissiyasının, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, ali məktəblərin nümayəndələri və Aİ-nin ekspertləri iştirak etmişlər.

Fevralın 13-də təhsil naziri Misir Mərdanov Belarus Respublikasının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Nikolay Paskeviçlə görüşmüşdür. Görüşdə qarşılıqlı maraq doğuran bir sıra məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparılmışdır.

Fevralın 14-də Təhsil Nazirliyində “Ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi” və “Ən yaxşı müəllim” müsabiqələrinin təşkilat komitəsinin iclası olmuşdur. İclasda “Ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi” və “Ən yaxşı müəllim” müsabiqələrinin keçirilməsi ilə bağlı bir sıra məsələlər müzakirə edilmişdir.

Fevralın 21-də Təhsil Nazirliyində “Ən yaxşı müəllim” müsabiqəsi iştirakçılarının dərslərini dinləyib qiymətləndirəcək ekspert komissiyalarının üzvləri ilə görüş keçirilmişdir.

Martın 1-də Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Fikrət Əmirovun 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” 06 fevral 2012-ci il tarixli, 1979 nömrəli sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədilə xüsusi əmr imzalamışdır.

Martın 2-də Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Hüseyn Cavidin 130 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” 16 fevral 2012-ci il tarixli, 2051 nömrəli sərəncamının icrasını təmin etmək məqsədilə xüsusi əmr imzalamışdır.

06.03.2012-ci il.

6

Rəsmi sərbə

AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI Ümumi təlim nəticələri

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirinin 6 iyun
2011-ci il tarixli əmri ilə təsdiq olunmuşdur.

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (V-IX siniflər) üzrə şagird:

- dinlədiyi mətnlərə münasibət bildirməklə mövqeyini əsaslandırır;
- mətni düzgün və ifadəli oxuyur, məzmun və strukturuna görə təhlil edir;
- dil vahidlərindən istifadə etməklə müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) və formalı (inşa, esse, hekayə) mətnlər qurur, onları təkmilləşdirir;
- müxtəlif məzmunlu məlumatlar əsasında təqdimatlar edir;
- şifahi və yazılı nitqində zəruri dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.

Tam orta təhsil səviyyəsi (X-XI siniflər) üzrə şagird:

- müxtəlif mənbələrdən aldığı məlumatları təhlil edir və onlara münasibət bildirir;
- mətnləri üslubi-struktur xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir və qiymətləndirir;
- mənbələrdən istifadə etməklə müxtəlif üslublu mətnlər qurur;
- müzakirə, görüş, diskussiya və s. tədbirlər üçün məruzə, təqdimat və sənədlər hazırlayır;
- nitqin dəqiqliyini, düzgünlüyü və ifadəliliyi üçün zəruri olan normaları şifahi və yazılı nitqində tətbiq edir.

Məzmun standartları V sinif

V sinfin sonunda şagird:

- dinlədiyi məlumatlarda əsas fakt və hadisələri müəyyənləşdirir;
- dediyi fikri fakt və nümunələrlə əsaslandırır;
- lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyənləşdirir;
- mətni tələffüz qaydalarına uyğun oxuyur;
- mətdəki əsas fikri müəyyənləşdirir;
- mövzu ilə bağlı topladığı materialları ümumiləşdirir;
- mətnin tərkib hissələrini fərqləndirir;
- müxtəlif əməli yazılar (əlan, məktub) yazır;
- cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri, sözün səs tərkibi, semantikasi, tərkibi, yaranma üsulları və qrammatik mənasına (ad, əlamət, hərəkət bildirməsi) aid xüsusiyyətləri mənimsədiyini nümayiş etdirir;

7

- sait və samitlərin, mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına əməl edir, cümlənin sonunda və dialoqlarda dürgü işarələrini tətbiq edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Dinləyib-anlama və danışma

Şagird:

1.1. Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Danışanın fikrini verdiyi suallar əsasında aydınlaşdırır.

1.1.2. Dinlədiyi məlumatlardakı əsas faktları seçir.

1.2. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

1.2.1. Deyəcəyi fikrə müvafiq ifadə forması seçir.

1.2.2. Fikirlərini konkret fakt və nümunələrlə əsaslandırır.

1.2.3. Danışarkən mimika və jestlərdən yerli-yerində istifadə edir.

1.2.4. Hər hansı fakt və hadisə ilə bağlı fikir bildirir.

2. Oxu

Şagird:

2.1. Mətdə tanış olmayan sözləri mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını müəyyənləşdirir.

2.1.2. Sözlün həqiqi və ya məcazi mənada işləndiyini müəyyənləşdirir.

2.2. Mətnin məzmun və strukturunu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.2.1. Tələffüz qaydalarını gözləməklə mətni düzgün oxuyur.

2.2.2. Mətnin tərkib hissələrini fərqləndirir.

2.2.3. Mətdəki əsas fikri müəyyənləşdirir.

3. Yazı

Şagird:

3.1. Rəhbətli yazı vərdişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir.

3.1.1. Müxtəlif yazı formalarını (ifadə, inşa, hekayə) fərqləndirir.

3.1.2. Mövzu ilə bağlı topladığı materiallar əsasında mətn hazırlayır.

3.1.3. Mətnin tərkib hissələrini (giriş, əsas hissə və nəticə) əlaqələndirir.

3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (elən, məktub) yazır.

4. Dil qaydaları

Şagird:

4.1. Dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.

4.1.1. Cümləni məqsəd və intonasiyaya görə növlərinə ayırır.

4.1.2. Sözlün səs tərkibini, semantik xüsusiyyətlərini, tərkibini, yaranma üsullarını və qrammatik mənasını (ad, əlamət, hərəkət bildirməsini) izah edir.

4.1.3. Cümlənin sonunda və dialoqlarda dürgü işarələrindən məqsədyönlü istifadə edir.

4.1.4. Sait və samitlərin, mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına əməl edir.

VI sinif

VI sinfin sonunda şagird:

- dinlədiyi məlumatları ümumiləşdirir;
- problemlə bağlı mülahizələrini bildirir;
- mətdəki tanış olmayan sözlərin mənasını şərh edir;
- fikir və mülahizələrə münasibət bildirir;
- müxtəlif yazı tiplərini (nəqli, təsviri, mühakimə) fərqləndirir;
- müxtəlif əməli yazılar (ərizə, tərcümeyi-hal) yazır;
- sözün qrammatik mənasını, cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir;
- müvafiq dürgü işarələrindən düzgün istifadə edir və əsas nitq hissələrinin yazılış ilə bağlı qaydalara əməl edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Dinləyib-anlama və danışma

Şagird:

1.1. Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Danışanın məlumatlarına əsasən onun məqsədini (məqsədlərini) şərh edir.

1.1.2. Dinlədiyi məlumatı yığcam şəkildə ümumiləşdirir.

1.2. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

1.2.1. Şifahi məlumat üçün əsas fikrin təqdim etmə formasını müəyyənləşdirir.

1.2.2. Dinləyən şəxsin əsas fikri və anlayışları başa düşməsinə kömək etmək üçün mühüm məqamları vurğulayır.

1.2.3. Nitqində intonasiya və ritmdən düzgün istifadə edir.

1.2.4. Problemlə bağlı mülahizələrini söyləyir.

2. Oxu

Şagird:

2.1. Mətdə tanış olmayan sözləri mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Lüğətlərdən istifadə etməklə tanış olmadığı sözlərin mənasını şərh edir.

2.1.2. Sözləri həqiqi və məcazi mənada işlənməsinə görə fərqləndirir.

2.2. Mətnin məzmun və strukturunu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.2.1. Mətdəki əsas fikri nəzərə çarpdırmaq məqsədi ilə mühüm məqamları vurğulayır.

2.2.2. Mətni tərkib hissələrinə ayırır.

2.2.3. Mətdəki fikir və mülahizələrə münasibət bildirir.

3. Yazı

Şagird:

3.1. Rəhbətli yazı vərdişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir.

3.1.1. Müxtəlif yazı tiplərini fərqləndirir.

- 3.1.2. Mətni mövzuya uyğun fakt və hadisələrlə zənginləşdirir.
 3.1.3. Mətnin hissələrini, abzaslarını əlaqələndirir.
 3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (ərizə, tərcümeyi - hal) yazır.

4. Dil qaydaları

Şagird:

- 4.1. *Dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.*
 4.1.1. Cümlənin qrammatik əsasını müəyyənləşdirir.
 4.1.2. Sözlün qrammatik mənasını kontekstə uyğun izah edir.
 4.1.3. O, bu əvəzliliklərdən sonra vergüldən düzgün istifadə edir.
 4.1.4. Əsas nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

VII sinif

VII sinfin sonunda şagird:

- dinlədiyi fikirlərə münasibət bildirir;
- məndəki tanış olmayan sözlərin kontekstə uyğun mənasını dəqiqləşdirir;
- səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə mətni oxuyur;
- fikir və mülahizələrini əsaslandırır;
- plan əsasında mətnlər yazır;
- müxtəlif əməli yazılar (teleqram, izahat) yazır;
- ümumi qrammatik mənasına görə sözləri, quruluşuna görə cümlələri fərqləndirir;
- nitq hissələrinin yazılışı və durğu işarələrindən istifadə qaydalarına əməl edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Dinləyib-anlama və danışma

Şagird:

- 1.1. *Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.*
 1.1.1. Dinlədiyi məlumatda ton, əhvali-ruhiyyə və emosiyaları müəyyən edir.
 1.1.2. Dinlədiyi fikrin inandırıcı və əsaslandırılmış olub-olmamasını müəyyənləşdirir.
 1.2. *Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.*
 1.2.1. Fikrini müxtəlif formalarda ifadə edir.
 1.2.2. Fikrini məntiqi ardıcılıqla ifadə edir.
 1.2.3. Nitqində müxtəlif səs çalarlarından istifadə edir.
 1.2.4. Müzakirələrdə deyilmiş müxtəlif fikirlərə münasibət bildirir.

2. Oxu

Şagird:

- 2.1. *Məndə tanış olmayan sözləri mənimsədiyini nümayiş etdirir.*
 2.1.1. Tanış olmadığı sözlərin kontekstə uyğun mənasını dəqiqləşdirir.
 2.1.2. Məndəki sözlərin həqiqi və ya məcazi mənada işləndiyini izah edir.
 2.2. *Mətnin məzmun və strukturunu mənimsədiyini nümayiş etdirir.*
 2.2.1. Səs tonu, temp və fasiləni gözləməklə mətni oxuyur.
 2.2.2. Mətnin tərkib hissələri arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirir.

- 2.2.3. Məndəki fikrə münasibətini əlavə fakt və məlumatlarla əsaslandırır.

3. Yazı

Şagird:

- 3.1. *Rabitəli yazı vərdişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir.*
 3.1.1. Verilmiş mövzunu müxtəlif yazı formalarında (ifadə, inşa, hekayə) ifadə edir.
 3.1.2. Topladığı fakt və hadisələrə münasibət bildirməklə mətni zənginləşdirir.
 3.1.3. Qurduğu plan əsasında mətnin hissələrini məntiqi cəhətdən əlaqələndirir.
 3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (teleqram, izahat) yazır.

4. Dil qaydaları

Şagird:

- 4.1. *Dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.*
 4.1.1. Cümlələri quruluşuna görə fərqləndirir.
 4.1.2. Sözləri ümumi qrammatik mənalara görə fərqləndirir.
 4.1.3. Köməkçi nitq hissələrinin işlənmə məqamından asılı olaraq durğu işarələrindən istifadə edir.
 4.1.4. Nitq hissələrinin yazılışı ilə bağlı qaydalara əməl edir.

VIII sinif

VIII sinfin sonunda şagird:

- dinlədiyi fikrin məntiqiliyini əsaslandırır;
- müxtəlif mövqeli fikirləri ümumiləşdirir;
- məndəki tanış olmayan söz və ifadələrin mənasını şərh edir;
- hissələri arasında əlaqələri gözləməklə mətni oxuyur;
- məndəki fakt və hadisələri real həyatla müqayisə edir və əlaqələndirir;
- müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) yazılar yazır;
- müxtəlif əməli yazılar (arayıq, protokol) yazır;
- sözlün sintaktik vəzifəsini və sadə cümlənin növünü müəyyənləşdirir;
- cümlədə durğu işarəsi və orfoqrafiya qaydalarına əməl edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Dinləyib-anlama və danışma

Şagird:

- 1.1. *Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.*
 1.1.1. Suallar verməklə dinlədiyi fakt və hadisələr barədə özünün fikri və mülahizələrini dəqiqləşdirir.
 1.1.2. Dinlədiyi fikrin məntiqiliyini əsaslandırır.
 1.2. *Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.*
 1.2.1. Auditoriyanın səviyyəsinə uyğun ifadə forması seçir.
 1.2.2. Əlavə materiallardan istifadə etməklə nitqini zənginləşdirir.

1.2.3. Nitq etiketlərindən məqamında istifadə edir.

1.2.4. Müzakirələrdə deyilmiş müxtəlif mövqeli fikirləri ümumiləşdirir.

2. Oxu

Şagird:

2.1. Mətdə tanış olmayan sözləri mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Tanış olmadığı söz və ifadələrin mənasını müvafiq qarşılığını tapmaqla şərh edir.

2.1.2. Həqiqi və məcazi mənalı söz və ifadələrin mənasını nümunələrlə şərh edir.

2.2. Mətnin məzmun və strukturunu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.2.1. Söz sırasını, cümlələr və abzaslar arasında əlaqəni gözləməklə mətni oxuyur.

2.2.2. Mətnin hissələri arasında əlaqəni şərh edir.

2.2.3. Mətdəki fakt və hadisələri real həyatla müqayisə edir və əlaqələndirir.

3. Yazı

Şagird:

3.1. Rabitəli yazı vərdişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir.

3.1.1. Mövzuya uyğun müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) mətnlər yazır.

3.1.2. Sitatlardan istifadə etməklə fikir və mülahizələrini qüvvətləndirir.

3.1.3. Mətnin hissələri, abzaslar və cümlələr arasında əlaqəni gözləməklə yazıya düzəlişlər edir.

3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (arayış, protokol) yazır.

4. Dil qaydaları

Şagird:

4.1. Dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.

4.1.1. Sadə cümlənin növlərini fərqləndirir.

4.1.2. Söz və söz birləşmələrinin sintaktik vəzifəsini müəyyən edir.

4.1.3. Həmcins üzvlər, əlavələr, xitab və ara sözlərlə bağlı durğu işarələrindən istifadə edir.

4.1.4. Həmcins üzvlərdə şəkilçilərin yazılış qaydalarına əməl edir.

IX sinif

IX sinfin sonunda şagird:

- dinlədiyi fikirlərə münasibət bildirir və onları ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim edir;
- tanış olmayan söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənasını şərh edir;
- mətni müvafiq intonasiya ilə oxuyur;
- irəli sürülmüş əsas fikirləri dəyərləndirir;
- müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) və formalı (inşa, esse, hekayə) yazılar yazır, təkmilləşdirir;
- müxtəlif əməli yazılar (hesabat, akt) yazır;

- sözləri müxtəlif sintaktik vəzifələrdə işlədir, mürəkkəb cümlənin növlərini müəyyənləşdirir;
- mürəkkəb cümlədə, vasitəsiz nitqdə durğu işarələrindən istifadə edir;
- orfoqrafiya və düzgün yazı qaydalarına əməl edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Dinləyib-anlama və danışma

Şagird:

1.1. Dinlədiyi fikri anladığını nümayiş etdirir.

1.1.1. Danışanın mövzuya münasibətini müəyyən etmək üçün tədqiqat xarakterli suallar verir.

1.1.2. Dinlədiyi fikirlərə münasibət bildirir.

1.2. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

1.2.1. Dil vahidlərindən məqsədyönlü istifadə etməklə müxtəlif formalı mətnlər qurur.

1.2.2. Müxtəlif tipli rabitəli nitq nümunələri qurur.

1.2.3. Nitq prosesində danışdığı (səs seçimi, səsin ucılığı, hiss, ton) ilə ifadə tərzini (poza, jest, mimika) arasında əlaqə yaradır.

1.2.4. Ümumiləşmiş fikirləri yığcam şəkildə təqdim edir.

2. Oxu

Şagird:

2.1. Mətdə tanış olmayan sözləri mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Tanış olmayan söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənasını şərh edir.

2.1.2. Həqiqi və məcazi mənalı söz və ifadələrin mənasını kontekstə uyğun dəqiqləşdirməklə şərh edir.

2.2. Mətnin məzmun və strukturunu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.2.1. Mətni düzgün intonasiya ilə oxuyur.

2.2.2. Tərkib hissələri arasında əlaqəni gözləməklə mətni genişləndirir.

2.2.3. Mətdə irəli sürülmüş fikirləri dəyərləndirir.

3. Yazı

Şagird:

3.1. Rabitəli yazı vərdişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir.

3.1.1. Verilmiş mövzuya uyğun müxtəlif tipli (nəqli, təsviri, mühakimə) və formalı (inşa, esse, hekayə) mətnlər yazır.

3.1.2. Formalaşmış fikir və mülahizələrini həyat hadisələri ilə əlaqələndirərək əsaslandırır.

3.1.3. Mətnin hissələri, abzaslar və cümlələr arasında əlaqəni gözləməklə özünün və başqasının yazısını təkmilləşdirir.

3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (hesabat, akt) yazır.

4. Dil qaydaları

Şagird:

- 4.1. Dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.
- 4.1.1. Mürəkkəb cümlənin növlərini fərqləndirir.
- 4.1.2. Sözləri və söz birləşmələrini müxtəlif sintaktik vəzifələrdə işlədir.
- 4.1.3. Mürəkkəb cümlədə, vasitəsiz nitqdə durğu işarələrindən istifadə edir.
- 4.1.4. Dialoqlarda və vasitəsiz nitqdə sözlərin böyük və kiçik hərflərlə yazılış qaydalarına əməl edir.

X sinif

X sinfin sonunda şagird:

- dinlədiyi və KİV-dən aldığı məlumatları təqdim edilmə formalarına görə fərqləndirir;
- müxtəlif mülahizələri dəyərləndirməklə təqdimatlar hazırlayır;
- məndəki söz və ifadələri üslubi xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirir;
- mətni ədəbi dil normalarına uyğun oxuyur;
- mətni tezislər və xülasə şəklində ifadə edir;
- müxtəlif mülahizələrin müqayisəsinə əsaslanan mətnlər yazır;
- müxtəlif əməli yazılar (rəy, məruzə) yazır;
- sözlərdən və cümlələrdən ədəbi dil normalarına uyğun istifadə edir;
- mətnin tərtibat formasını nəzərə almaqla durğu işarəsi və orfoqrafiya qaydalarına əməl edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Dinləyib-anlama və danışma

Şagird:

1.1. Dinlədiyi fikri dəyərləndirir.

1.1.1. Dinlədiyi və KİV-dən aldığı məlumatlarda yol verilmiş məntiqi nöqsanları müəyyən edir.

1.1.2. Dinlədiyi və KİV-dən aldığı məlumatları təqdim edilmə formalarına görə fərqləndirir.

1.2. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

1.2.1. İfadə edəcəyi fikrə uyğun üslub seçir.

1.2.2. Müfəssəl faktlardan, əyani vəsaitlərdən, müvafiq KİV-dən istifadə etməklə fikrini əsaslandırır.

1.2.3. Fakt və sitalardan istifadə etməklə nitqini zənginləşdirir.

1.2.4. Müzakirələrdə söylənilmiş mülahizələri dəyərləndirməklə təqdimatlar hazırlayır.

2. Oxu

Şagird:

2.1. Məndə tanış olmayan sözləri mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Məndəki söz və ifadələri üslubi xüsusiyyətinə görə fərqləndirir.

2.1.2. Söz və ifadələrə əsasən oxuduğu mətnin üslubunu müəyyənləşdirir.

2.2. Mətnin məzmun və strukturunu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.2.1. Mətni ədəbi dilin normalarına uyğun oxuyur.

- 2.2.2. Mətnin hissələrini tezislər şəklində ifadə edir.
- 2.2.3. Mətnin məzmununu xülasə şəklində ifadə edir.

3. Yazı

Şagird:

3.1. Rabitəli yazı vərdişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir.

3.1.1. Mövzuya uyğun üslub seçir.

3.1.2. Mövzu ilə bağlı müxtəlif mülahizələri müqayisə etməklə mətni formalaşdırır.

3.1.3. Mətnin üslubu üzərində işləməklə yazıya düzəlişlər edir.

3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (rəy, məruzə) yazır.

4. Dil qaydaları

Şagird:

4.1. Dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.

4.1.1. Ədəbi dilin normalarına uyğun müxtəlif cümlə konstruksiyaları qurur.

4.1.2. Sözü qrammatik-məna xüsusiyyətlərini gözləməklə ədəbi dil normalarına riayət edir.

4.1.3. Müxtəlif cümlə konstruksiyalarında durğu işarələrindən istifadə edir.

4.1.4. Mətnin tərtibatı zamanı müxtəlif yazılış formalarından istifadə edir.

XI sinif

XI sinfin sonunda şagird:

- dinlədiyi və KİV-dən aldığı məlumatlara münasibət bildirir;
- fikrini müxtəlif üslublarda ifadə edir və əsaslandırılmış təqdimatlar hazırlayır;
- söz və ifadələrin üslubi xüsusiyyətlərini izah edir, müxtəlif üslublu mətnləri düzgün oxuyur;
- mətnin məzmununa əlavələr etməklə genişləndirir;
- fərqli yanaşmalara və şəxsi düşüncələrə əsaslanan müxtəlif üslublu mətnlər yazır, təkmilləşdirir;
- müxtəlif əməli yazılar (referat, təqdimat) yazır;
- sözlərdən və müxtəlif cümlə konstruksiyalarından üslubi imkanlarına görə istifadə edir;
- yazıda durğu işarəsi və orfoqrafiya qaydalarına əməl edir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Dinləyib-anlama və danışma

Şagird:

1.1. Dinlədiyi fikri dəyərləndirir.

1.1.1. Dinlədiyi və KİV-dən aldığı məlumatları təhlil edir.

1.1.2. Dinlədiyi və KİV-dən aldığı məlumatlara münasibət bildirir.

1.2. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

- 1.2.1. Fikrini müxtəlif üslublarda ifadə edir.
- 1.2.2. Əsaslandırılmış fikir və mülahizələr söyləyir.
- 1.2.3. Yardımcı vasitələrdən istifadə etməklə müxtəlif nitq nümunələri qurur.
- 1.2.4. Problemlə bağlı fakt və dəlillərlə əsaslandırılmış təqdimatlar edir.

2. Oxu

Şagird:

- 2.1. Mətnə tanış olmayan sözləri mənimsədiyini nümayiş etdirir.
- 2.1.1. Öyrəndiyi söz və ifadələrin üslubi xüsusiyyətlərini izah edir.
- 2.1.2. Söz və ifadələrə əsasən oxuduğu mətnləri üslubi xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edir, qiymətləndirir.
- 2.2. Mətnin məzmun və strukturunu mənimsədiyini nümayiş etdirir.
- 2.2.1. Üslubi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla mətni oxuyur.
- 2.2.2. Mətnin məzmununu saxlamaqla strukturunu dəyişir.
- 2.2.3. Mətni məzmunununa əlavələr etməklə genişləndirir.

3. Yazı

Şagird:

- 3.1. Rabitəli yazı vərdişlərinə yiyələndiyini nümayiş etdirir.
- 3.1.1. Üslubi xüsusiyyətləri gözləməklə müxtəlif mətnlər yazır.
- 3.1.2. Müxtəlif yanaşmalara və şəxsi düşüncələrə istinadən əsaslandırılmış mətnlər qurur.
- 3.1.3. Mətni üslubi və struktur cəhətdən təkmilləşdirir.
- 3.1.4. Müxtəlif əməli yazılar (referat, təqdimat) yazır.

4. Dil qaydaları

Şagird:

- 4.1. Dil qaydalarını mənimsədiyini nümayiş etdirir.
- 4.1.1. Müxtəlif cümlə konstruksiyalarından məqsədyönlü istifadə edir.
- 4.1.2. Qrammatik-semantik xüsusiyyətlərini gözləməklə sözlərdən üslubi imkanlarına görə istifadə edir.
- 4.1.3. Nitqin düzgünlüyü və ifadəliliyini təmin edən durğu işarələrindən məqsədyönlü istifadə edir.
- 4.1.4. Üslubi çalarlarından asılı olaraq sözləri böyük və kiçik hərflərlə yazır.

MƏLUMAT

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti "2012-ci ildə Novruz, Ramazan, Qurban bayramları haqqında" qərar qəbul etmişdir.

Nazirlər Kabinetinin mətbuat xidmətindən AzərTAc-a bildirmişlər ki, "Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 2006-cı il 8 dekabr tarixli qanununun tətbiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 18 dekabr tarixli fərmanının 2-ci hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının və Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin məlumatına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə 2012-ci ildə 20, 21, 22, 23, 24 mart Novruz bayramı, 19, 20 avqust Ramazan bayramı, 25, 26 oktyabr isə Qurban bayramı elan edilmişdir.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, həmin günlər iş günü hesab edilmir.

SABİRİN MİLLİ İNTİBAH İDEALI ("İCTİMAİ YUXARILAR" A MÜNASİBƏT KONTEKSTİNDƏ)

Təyyar SALAMOĞLU,
filologiya elmləri doktoru, professor

Mirzə Ələkhər Sabir çoxəsrlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızı keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkurə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət tapmışdır. "Molla Nəsrəddin" jurnalı ətrafında formalaşmış ədəbi cərəyanın aparıcı simalarından olan müəssisəçi şairin yüksək istedadla yaratdığı əsərlərin başlıca mövzusunun mənəvi saflığa, maddəni yüksəlişə və maariflənməyə çağırış təşkil etmişdir.

Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığında milli tənqidi realizmin obrazlar aləmi tipoloji cəhətdən iki qrupda təsnif edilmişdir: "ictimai aşağılar" və "ictimai yuxarılar" (ifadələr Y. Qarayevindir. – T.S.). Obrazların tipologiyasına uyğun olaraq tənqidi gülüş də mahiyyətcə iki növə ayrılmış, "ictimai aşağılar" a münasibətdə isə onun ifşəedici (başqa sözlə, tərbiyəedici), "ictimai yuxarılar" a münasibətdə isə onun ifşəedici (başqa sözlə, öldürücü, məhvəedici) xarakteri və məzmununu önə çəkilməmişdir. "ictimai aşağılar" a "xalq" adı verilmiş, onların yaşamaq, ictimai və milli şüurca tərbiyələnilib inkişaf etmək, son nəticədə özünü dərk edərək vətəndaş kimi yetişmək haqqı təsbit edilmişdir. Sovet ədəbiyyatşünaslığı xalqın ancaq "ictimai aşağılar" dan ibarət olması fikrinin ictimai, estetik və elmi şüura yeridilməsi üçün uzun və məqsədyönlü bir yol keçmişdir.

Xatırlamaq və ya xatırlatmaq yerinə düşər ki, sovet tənqid və ədəbiyyatşünaslığı proletar-sovet ədəbiyyatı uğrunda mübarizə apardığı onilliklərdə ədəbi düşüncədə özünə yer alan "xalq" anlayışına sinfi məzmun verməyə çalışmış, xalqdan ümumi şəkildə danışmağı məqbul hesab etməmişdir. Məsələn, 20-30-cu illər tənqidinin aparıcı nümayəndələrindən biri olan Ə. Nazim bir tərəfdən ədəbiyyatın ictimai həyatdakı roluna münasibətdə sənətkarın "xalqa xidmət" funksiyasını önə çəkir, digər tərəfdən isə sənətkarları "xalq məfhumunu ideallaşdırmaq" da günahlandıraraq "xalqın sinfi siması bəlli deyildir" - deyirdi. "Lakin biz xalqa müsəvi hüquqlu bir gözlə baxmırıq" deyən Ə. Nazim ədəbiyyatı "proletar sinfinin rəhbərliyi ilə ortabab, muzdur və fəqir kəndlilərin sinfi ittifaqı" na xidmətə səsləyirdi. Bu, əslində, sovet ədəbiyyatşünaslığının 20-30-cu illərdə dövrüyyəyə buraxdığı ədəbiyyat siyasətinin ifadəsi idi. Siyasi rejimin bu siyasəti klassik irsə də birmənalı şəkildə tətbiq edilir, ədəbi-elmi qiymətləndirmədə sinfi məzmun önə çəkilirdi. 20-30-cu illər tənqidində və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının sonrakı inkişaf mərhələlərində "Molla Nəsrəddin" çə sənətin "ictimai yuxarılar" a tənqidi, "ictimai aşağılar" a rəğbətli münasibəti öz estetik mənasından uzaqlaşdıraraq sinfi ziddiyyətlərin inkişafı zəminində təfsir edilmiş, məhz bu mənada Mirzə Cəlil, Sabir sənətində proletar ədəbiyyatına "estetik dayaq" tapılmışdır. Realist sənət nümayəndələrinin milli oyanış, milli özünüdərk və vətəndaşlıq qayələrindən güc alan estetik konsepsiyalarına "sinfilik" donu geyindirilmişdir. Bütövlükdə Sabir və Mirzə Cəlil yaradıcılığını milli tənqidi realizmin zirvəsinə qaldıran estetik kamillik yox, aşağı təbəqələri müdafiə konteksti önə çəkilməmişdir. Ə. Nazim qəti bir qənaətlə yazırdı: "Əgər Sabir bu gün sağ olsa idi, inqilabçı bir Azərbaycan şairi olacaq və Azərbaycan proletar ədəbiyyatının başında duracaqdı." Bu mülahizə yanlışdır. Sabir və Mirzə Cəlil XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında – tənqidi realizmində bir medalın iki üzünü kimi idilər. Sabir sağ olmasa da, Mirzə Cəlil sağ idi və o, Azərbaycan proletar ədəbiyyatının və ya nəsrinin nəinki başında durmadı, heç onun sıra

nəfəri də olmadı. Çünki proletar ədəbiyyatı Sabir və Mirzə Cəlil yaradıcılığına təkən verən milli və demokratik zəmindən, həyatı əsasdan məhrum idi.

Bununla belə, Azərbaycan sovet ədəbiyyatşünaslığının bütün sonrakı mərhələlərində Sabiri sosrealizmin astanasına qədər gətirib çıxarmaq tendensiyası davam etdi. Sabir irsinin ədəbi-elmi qiymətləndirilməsində onu proletar ədəbiyyatına "yaxınlaşdırın" cəhətlərin önə çəkilməsi əsas meyar oldu. Fikrimizcə, görkəmli nəzəriyyəçi alim Y. Qarayevin Azərbaycan realizmini tipoloji cəhətdən araşdıran və onun ilk mükəmməl təsnifini verən "Realizm: sənət və həqiqət" monoqrafiyasındakı aşağıdakı fikri ədəbiyyatşünaslığımızın sovet dövründə Sabirə verdiyi ən son və ümumiləşdirici qiymət kimi dəyərləndirmək olar: "XX əsr ədəbiyyatımızın böyük xadimləri Sabir və Mirzə Cəlil realizminin nailiyyətlərində artıq gələcək Qorki realizminin, bu günkü realizmin ən yaxın sələfini görürük" (Qarayev Y. "Realizm: sənət və həqiqət". Bakı, "Elm", 1980, s.239).

Məsələ onda deyil ki, bu gün bu mülahizəni elmi həqiqət kimi qəbul etmək mümkündür deyil, məsələ ondadır ki, XX əsr tənqidi realizminin, o cümlədən Sabir realizminin estetik prinsipləri və məzmunu müəyyənləşdirildikdə bütün hallarda bu tendensiya tədqiqatçılar üçün ilkin çıxış nöqtəsi olmuşdur. Y. Qarayev yazırdı: "Bu mənada "Xalq" obrazının olmadığı, xalqın iştirak etmədiyi şeir Sabirdə yoxdur. O, bəyi verəndə bəyin, burjuvay verəndə burjuvayın, ruhanini verəndə ruhaninin dili ilə xalqdan söz açır. Yeninin mənavi intibah tərcümeyi-halı burada həmişə köhnənin süqut və tənəzzül tarixçəsi ilə bir yerdədir" (Qarayev Y. "Realizm: Sənət və həqiqət", s.221).

Burdakı "xalq" anlayışının, başqa sözlə Sabirin "xalq" obrazının məzmunu "ictimai əşğalar"la tabe tutulur. Sabir şeirinin "yeni məzmunlu xalqlıyı və partiyalıyı"nın burda fəhlə və kəndli sinfinin bilavasitə özü'nün danışması ilə müəyyənləşdirilməsi də bunu sübut edir. Yuxarıdakı mülahizədə "xalq" ə aid edilən "yeninin mənavi intibahı" da ancaq "ictimai əşğalar"la nəzərdə tutur. "Köhnənin süqut və tənəzzül tarixçəsi ilə" isə "ictimai yuxarılar" hədəfə alınır.

Sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığımızın ən mühüm uğurlarından biri sayılan "Realizm: sənət və həqiqət" monoqrafiyasında Y. Qarayev Sabir yaradıcılığının estetik dəyərini bu cür qiymətləndirir: "Fəhlənin burjuvaya, kəndlinin mülkədarə meydan oxumağa başladığı bir dövrün hərtərəfli inikası bu poeziyanı ümumxalq intibahının inikası olan bir poeziya hesab etməyə bizə haqq verir". Bu sitatda "ümumxalq intibahı" anlayışı cazibədar görünsə də, ümumi kontekstdə onun ancaq "ictimai əşğalar"ı nəzərdə tutduğunu nəzərə alsaq, bu mənada Sabirin yaradıcılığını "ümumxalq intibahının inikası" kimi dəyərləndirmək onun ideya-estetik dəyərini azaldır və şairin həqiqi sənət idealinin düzgün dərkinə mane olur.

M.Ə. Sabirin poeziyası milli intibah uğrunda mübarizədən doğulmuşdur. "Sabir millətdən ötrü çalışırdı" (A. Səhhət). A. Səhhətin "xalq" yox, "millət" anlayışını önə çəkilməsi təsadüf deyildi. Heç sovet ədəbiyyatşünaslığının "millət" yox, "xalq" anlayışını önə çəkilməsi də təsadüf deyildi.

Sabirin poeziyası Azərbaycan xalqının millət kimi təşəkkülü və formalaşması dövrünün poeziyası idi. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan burjuaziyası yenidən formalaşmaqda idi. Millətin formalaşması üçün kapitalizmin inkişafı və bunun nəticəsi olaraq burjuaziyanın meydana çıxması, müxtəlif sosial təbəqələrin yaranması əsas amillərdən sayılır. Məlumdur ki, "kapitalizmin inkişafı, cəmiyyətin sinfi tərkibində baş vermiş dəyişikliklər, Azərbaycanın ayrı-ayrı əraziləri arasında iqtisadi birləşmənin yaranması, iqtisadi və mədəni mərkəzlərin yüksəlməsi kimi amillər vahid dili, mədəniyyəti, ərazisi, iqtisadi və mədəni həyatı olan Azərbaycan xalqının burjuaz milləti kimi formalaşmasına səbəb oldu" ("Azərbaycan tarixi". Bakı, "Azərnaşr", 1994, s.612 - 613). Millət kimi formalaşmaq üçün - bütün bu yuxarıda sadalananların həyata keçməsi üçün milli - mədəni birlik, milli-ideoloji təfəkkür, başqa sözlə, milli şüurun formalaşması ən əsas şərt idi. Fəlsəfi ədəbiyyatda göstərilir ki, "millət təşkil edən əlamətlərdən biri kimi milli özünü

dərki də qeyd etmək lazımdır. Milli özünüdərk özünün bu və ya digər millətə mənsub olduğunu şüurlu olaraq anlamaqdır... Əslində millətin bütün obyektiv əlamətləri milli özünüdərk kimi subyektiv əlamətlə tamamlanıqda millətin mövcudluğundan, onun fəaliyyətindən danışmaq olar". (İmanov H. "Fəlsəfənin əsasları". Bakı, "Turan evi", 2007, s.381).

Estetik düşüncə həmişə ictimai şüurun inkişafını qabaqlamışdır. XX əsrin ədəbi və mədəni fikir tarixində romantizm və tənqidi realizmin böyük yeri, ilk növbədə, milli şüurun formalaşması, milli intibah uğrunda aparılan aramsız mübarizə ilə və deməli, mahiyyətə fəlsəfi ədəbiyyatda da göstərilirdi kimi, "millətin mövcudluğu", özünü təsdiq etməsi uğrunda mübarizə ilə dəyərlənir.

Sovet rejimi ideoloqlarının antiburjuaziyaya siyasəti xalqı millət kimi formalaşdıracaq əsas dayaqlardan məhrum etməyə hesablanmışdı. Burjuaziyaya düşmən sinif elan edilirdi və bunun mənası təkə sinfi antoqonizmdə, aşağı təbəqələrin mənafeyinin müdafiəsində axtarılmamalıdır. Cəmiyyətin istismar olunanlar və istismar edənlər təbəqələrinə bölünməsinə öndə dayanan "ictimai əşğalar"ın mənafeyi deyildi. Burada ancaq siyasi rejimin mənafeyi əsas götürülürdü. Sovet rejimi yarandığı gündən antimilli xarakter daşıyırdı. Burjuaziyanın ölümə məhkum edilməsi, "ictimai əşğalar"la "ictimai yuxarılar"ın qarşı-qarşıya gətirilib düşmən siniflər elan edilməsi milli birləşmə mane olmaq siyasəti idi. Bu siyasət xalqın millət kimi formalaşmasının və deməli, öz milli varlığını dərk etməsinin qarşısını almağa yönəlmişdi.

"Füyuzat"çıların və ümumən romantiklərin sənət konsepsiyasındakı millət amili və burjuaziyaya təəssübkeşliyi isə mahiyyətə milli birlik, milli harmoniya yaratmağa istiqamətlənmişdi:

İmzasını qoymuş millət övraqı - həyatə,

deyənlər romantik sənətin mübarizəsi milli varlıq uğrunda mübarizə idi. Sovet rejimi burjuaziyaya qarşı "müharibə"ni xalqı millət kimi formalaşdırmaq imkanından məhrum etmək üçün başlamışdı. Romantik estetik düşüncə bütün gücü ilə milli oyanışa, milli özünüdərkə köklənmişdi. Bu mənada romantik sənətlə:

Ceynəndi millətim, neylim, hüquq-əqdəsi?
Ya ki, heç bir yerdə yoxdur hürməti, şanı, səsi -

deyənlər realist sənət arasında heç bir "Çin səddi" yox idi. Lakin siyasi rejimə görə, bu "Çin səddi"nin olması vacib idi. Romantiklərin "burjuaziyanın ideoloqu", realistlərin inqilabi-demokratik fikir qarşıları kimi təqdim və təbliğinin siyasi-ideoloji əsasında imperiyanın öz sələfindən alaraq davam etdirdiyi "parçala və hökm sür" siyasəti dayanırdı.

Sovet ədəbiyyatşünaslığı hesab edir ki, "...fəhlə - Sabir poeziyasında artıq epizod və ünsür deyildi, "vətən" sözü ilə, "hürriyyət" sözü ilə yanaşı, "fəhlə" sözü də "Hophopnamə"də üç əsas mübtədadan biri idi" (Qarayev Y. "Realizm: sənət və həqiqət", s.224).

Müasir elmi düşüncə bu fikri həqiqət kimi qəbul edə bilməz. Fikrimizcə, "Hophopnamə"nin "əzəl mübtədasi" "millət" sözüdür. Y. Qarayevin müstəqillik dövründəki araşdırmalarında müəyyən mənada bu fikir təsdiq olunur. Tədqiqatçı "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər" kitabında yazırdı: "Əlbəttə, Sabirdə "millət" obrazı həm də yuxarıda bir-bir xatırladığımız satirik-sosial nüsxələrin cəmindən yaranır və əslində, bütövlükdə "Hophopnamə" də elə "Millətnamə"dir" (Qarayev Y. "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər". Bakı, "Elm", 2002, s.378). "Hophopnamə", doğrudan da, "Millətnamə"dir. Lakin Y. Qarayevin təfsirlərində bu anlayış öz həqiqi sosial məzmununa adekvat şəkildə yox, "xalq" anlayışının (özü də ancaq "ictimai əşğalar"dan ibarət xalq anlayışının) müstəqillik dövrünün düşüncəsinə uyğun olaraq "millət" anlayışı ilə mexaniki əvəzlənməsi şəklində işlənir. Y. Qarayev Sabirin "millət" anlayışının "burjuaziyaya və proletariata, bəylər və kəndlilər, tacirlər və sənətkarlar" (Azərbaycan tarixi, s.613) və başqa sosial təbəqələrin birliyindən ibarət bir toplum kimi təfsir etmir. 20-30-cu illər tənqidi "xalqə musavi hüquqlu bir gözle" baxmadığı kimi, müasir ədəbiyyatşünaslıq da "millət" məfhumunu müxtəlif sosial təbəqələrin bərabər hüquqlu birliyi kimi təsvir

edə bilmir. "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX-XX yüzillər" kitabında da müxtəlif sosial zümrələri təmsil edən obrazlar müsbət və mənfi qəhrəmanlar bölgüsünə yerləşdirilərək, mahiyyətcə "ictimai aşağılar" və "ictimai yuxarılar" kontekstini yenidən öna çıxarır. Düşünürük ki, alimin Sabir satirasının sosial məzmununda "fəhlanın, kəndlinin mənəvi-Düşünürük ki, alimin Sabir satirasının sosial məzmununda "fəhlanın, kəndlinin mənəvi-əxlaqi bir hərəkət səviyyəsində dövrün şüur intibahında kəsb etdiyi ilkin mütəəşəkkillik"dən söz açılmasını, burjuaziyaadan isə "eyni bir ictimai ölüm və matəm mahnısı oxuyanların "vahid xoru" kimi yer almasını öna çəkməsi (Qarayev Y. "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər", s.367 – 368) böyük şairin milli intibahı milli birlik şəklində təsəvvür etməsi həqiqətini yetərincə kölgədə qoyur.

Sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığının bütün mərhələlərində Sabir satirasının işfəedicə mahiyyəti öna çəkilmiş, "Hophopnəmə" müəllifinin estetik idealma bu istiqamətdə elmi açılışlar verilmişdir.

"Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər" kitabında Y. Qarayev yazır: "Sabirin cəmiyyətdəki "ölülər"dan ayrılıqda hər birinə həsr etdiyi şeirlər də hamısı bir yerdə bu cəmiyyəti hərtərəfli səciyyələndirir. Lakin onun elə şeirləri də var ki, şair bunlarda cəmiyyətin bütünlükdə "sütunları"ni seçib bir yerə yığır (Mirzə Cəlildə, Üzeyir bəydə olduğu kimi) və onların hamısına birdən gülür. "Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti" səhnəcisində belə "sütunlardan" 12-si bir yerdədir və hərə özünü birca cümlə ilə elə səciyyələndirə bilir ki, bu 12 rəcəzdən, "monoloqdan", 12 "avtoxarakteristikadan" cəmiyyətin bir rəsmi, bir portreti yaranır. Sən demə, bu 12 kişi əslində, 12 lotu və 12 dələduz imiş" (Qarayev Y. "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər", s.378 – 379).

Bizə çox qəribə və təəccüblü gəlir ki, Sabirin tənqid hədəfinə çevirdiyi müxtəlif sosial təbəqələrin nümayəndələrinə (vəkil, həkim, rövşəxan, molla, şair, avam, qəzetəçi və s.) "lotu" və "dələduz" yarlığı yapışdırandan sonra görkəmli nəzəriyyəçi alim boyaları bir qədər də tündləşdirərək fikrini aşağıdakı kimi davam etdirir: "Lakin cəmiyyətdəki dələduzların Sabir satirasının aynasında görünən sərgisi yalnız yuxarıda cəm olan mafiyadan, böyük süfrə başına toplanan kiçik lotulardan ibarət deyildir". Alim "Hophopnəmə"dəki "kübar", "mötəbər" sosial tipajın tam olmayan siyahısı"na kafir "möminlər" və cahil "üləmələr", mundirli nədanlar, alimi – biəməllər, lakey ərəblər və nökrə millət vəkilləri, manqurt - ziyalılar, məlun məmurlar, дума şubədələri (?), "qlaslılar", "dərzi" çar nazirləri və alverçi şah və sultanları da əlavə etdikdən sonra yazır: "O da maraqlıdır ki, Sabir nəinki cəmiyyətin "sütunları"ni işfə edirdi, üstəlik həmin saxta "sütunlar"a inananlara – sadələvh və xəyalpərəst "məddəahlar"a da satirələr həsr edirdi" (Qarayev Y. "Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər", s. 379).

Əlbəttə, adı çəkilən sosial tiplərin Sabir satirasında tənqid hədəfinə çevrilməsi mübahisə predmeti deyil. Fikrimizcə, cəmiyyətin ən müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələrinə Sabirin "lotu", "dələduz" və "mafia" qüvvələri səviyyəsində yanaşması və bütün bu təbəqələrin nümayəndələrinin cəmiyyətin "ölülər"i və ölü qüvvələri elan edərək, onları işfə hədəfinə çevirməsi fikri (məhz işfə hədəfinə) o qədər də məntiqi səslənmir. Vulqar sosioloji tənqidin qoxusu gələn bu mülahizələr tənqid hədəfinə münasibətdə Sabirin estetik idealının mahiyyətini izah etmək gücündə deyil. Tənqidi realizmin "qəti inkar məzmunu" daşması fikri (Y. Qarayev) bizə kifayət qədər mübahisəli görünür. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, tənqidi realizmdə tənqid hədəfinə münasibət daha çox ona böyük sevgidən doğurdu. Bu mənada razılaşmaq lazım gəlir ki, tənqidi realizmdə "... millətin naminə millətə söylənən "ölülər" xitabı əslində, ona dəhşətli bir "elani – eşq" idi!.. bu yalnız "gülə - gülə ağlamaq" yox, həm də "gülə - gülə sevmək" üsulu idi!.." (Y. Qarayev). Bu mülahizələr əslində, tənqidi realizmin tənqid hədəfinə münasibətini dəqiq ifadə edir. Ancaq sovet ədəbiyyatşünaslığı, çox vaxt müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslığı da tənqidi realizmdə, o cümlədən Sabir yaradıcılığında tənqidin hədəfini düzgün müəyyənləsdirsə də, sənətkarın tənqid hədəflərinə münasibətini sifli mövqədən şərh edir. Tənqidi realizmdə "gülə - gülə sevmək" üsulu ancaq "ictimai aşağılar"a aid edilir. "İctimai yuxarılar" isə bir qayda olaraq burda işfə hədəfi – nifrət

obyekti kimi götürülür. Ona görə də, tənqidi realistin milli intibah uğrunda mübarizə ideali ancaq fəhlə və kəndliyə, başqa sözlə, "ictimai aşağılar"a aid edilir. Fəal vətəndaş, milli və ictimai şüuru oyanmış vətəndaş uğrunda mübarizə fəal fəhlə, fəal kəndli, vətəndaş fəhlə, vətəndaş kəndli uğrunda mübarizə ilə əvəz edilir. Hətta ən çəğdə ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsində belə bir qənaət özüne yer alır ki, "ağadan mujikə" (L. Tolstoy), "inqilabçı kəndlidən inqilabçı fəhlayə" (Q. V. Plexanov) sxemi "Azərbaycanda tənqidi realist ədəbiyyatın təcrübəsində avam kəndlidən və fəhlədən fəal vətəndaşa şəklini alır".

Bizim fikrimizcə, işfə Sabir üçün məqsəd deyildir. Əslində, Sabir işfə yox, tənqid edir və bu tənqid heç bir halda hansısa bir sosial təbəqəni, zümrəni təmsil edən tipi sıradan çıxarmaq, məhv etmək məqsədi daşmır. Ümumiyyətlə, Sabirin estetik düşüncəsində ölümə məhkum olan milli-sosial təbəqə yoxdur. Sabir yenicə yaranmaqda olan burjuva münasibətləri zəminində meydana çıxan sosial təbəqə və zümrələri milli birlik uğrunda mübarizəyə səsləyir. Sabir bu mübarizədə məqsədə yetməyin təmsilçilərini bütün təfərrüatına qədər təsəvvür edir. O, milli birlik uğrunda mübarizənin taktika və strategiyasını dəqiq müəyyənləsdirir. Milli birliyə milli şüuru oyatmaqna nail olmağın mümkünlüyünə Sabirdə heç bir şübhə yoxdur. O, çox yaxşı bilir ki, milli şüuru tərbiyə etmək lazımdır.

Ümmətin rəhnəməsi tərbiyədir,
Millətin pişyası tərbiyədir.
Tərbiyətlə keçir umuri-əhəni
Hər işin ibtidası tərbiyədir.

Milli şüuru oyatmaq, vətəndaş birliyinə və düşüncəsinə nail olmaq Sabirin sənət kredosu, sənət konsepsiyası idi. Şair öz sənət kredosu uğrunda mübarizə və mücadiləyə "işin ibtidası"ndan – tərbiyədən başlamışdı. Sabirin tərbiyə məktəbində sinif və yaxud təbəqə, zümrə ayrı-seçkiliyi yox idi. Onun əsas tərbiyə üsulu tənqid idi. Böyük sələfi Axundov kimi o da "istehza, gülgü və məxərə yolu ilə" yazılan əsərin tərbiyəvi – idraki gücünə inanırdı. Milli birliyə, oyanışa, tərəqqiyə mane olan hər cür qüsurları, özünü dərk edərək vətəndaş kimi formalaşmağa, vətən və millətin taleyi ilə bağlı düşüncəyə mane olan hər cür əxlaqi və mənəvi, sosial naqisliyə qarşı kəskin tənqidi münasibət Sabir satirasının həqiqi milli məzmununu yaradır.

Y. Qarayev yazır ki, "həqiqi realist vüsətlə təsvir olunduqda insan problemi həm də xalq (oxu: millət. – T.S.) bədii hədəf kimi seçiləndə yaranır" (Qarayev Y. "Realizm: sənət və həqiqət", s.155-156). Sabirin yaradıcılığında millət bütün sosial təbəqələri ilə birlikdə hədəf seçilmişdi və burda tənqid obyektinə münasibətdə "ictimai aşağılar"la Sabirin tənqid hədəfi millətin ictimai şüur yoxsulluğu idi və bu mənada heç bir sosial təbəqənin vəziyyəti ürəkəcan deyildi. Heç bir sosial təbəqə vətəndaş yetkinliyi səviyyəsinə yüksəlməmişdi. Lakin bu yüksəliş zamanın qarşıya qoyduğu ən əsas tələb idi və bunsuz millətin özünü təsdiq etməsi, "seyrə balonlarla çıxan" başqa millətlərlə ayaqlaşması qeyri-mümkün idi.

Sabir ictimai şüur yoxsulluğuna qarşı mübarizəni təkcə "ictimai aşağılar" arasında yox, həm də "ictimai yuxarılar" arasında aparmağı vacib sayırdı. İctimai şüurun təkcə fəhlə və kəndlidə yox, eyni zamanda, kapitalist və mülkədar, o cümlədən hər cür yuxarı təbəqə nümayəndələrində çatışmadığını görür, onları hər cür mənəvi şikəstliyə aparan virusların sindromlarına qarşı profilaktik tədbirlərin görülməsini vətəndaş düşüncəli sənətkarın üzünə düşən əsas vəzifə hesab edirdi.

Sabirin "Zaman nə istəyir? Amma biz..." adlı 1908-ci ildə "Təzə həyat" qəzetində çap olunan bir məqaləsi vardır. Şairin dünyagörüşünün və estetik idealının mahiyyətini başa düşmək üçün həmin məqalə çox böyük dəyər kəsb edir. Bütövlükdə bu məqalənin onun böyük sənət yoluna çıxışının manifesti, proqram – mərənnaməsi hesab etmək olar.

Həmin məqalədə Sabir millətimizin geridə qaldığından, "millətdən, milliyətdən bixəbər olanlar"ın çoxluğundan, başqa sözlə, milli şüurun inkişaf etməməsindən, bununla bağlı millət övladlarının, xüsusən gənclərin üzünə düşən çətin vəzifələrdən danışır. Elm,

savad, təhsil, mədəniyyət, uğrunda mübarizənin zəruriliyindən söz açır və bunu "ümidli - istiqbalımız" üçün əsas çıxış yolu hesab edir. Sabir başlanma zəruri olan milli-mədəni hərəkatda bütün ictimai zümrələrin, o cümlədən "pullular"ın da iştirakını zəruri sayır. Bununla belə, Sabir çox yaxşı başa düşür ki, başlanma zəruri olan milli - mədəni hərəkatın böyük əhəmiyyəti "pullular" birdən-birə başa düşə bilməzlər. Sabir "avam" əhəmiyyətini məarif yoluna təşviq, tərgib edib də məktəb açdığını milli tərəqqi, inkişaf namına vətəndaş ziyalıların üzərinə düşən ən vacib vəzifələrdən hesab edir və yazır: "Zira, pullularımız əksəriyyətlə avam olduqları üçün məktəbin faydalarını, mənfəətini, xeyrini kəmalinə düşünməzlər. Düşünmədikləri üçündür ki, bu yolda sərfi-hümmət edib pul da xərcləməzlər. Amma oxumuş, qeyrətli cəvənlər o avam əhəmiyyətini məarif yoluna təşviq, tərgib edib də məktəb açdıra bilərlər". ("Hophopnamə", II cild. Bakı, "Şərq - Qərb", 2004, s.204).

Sabir milləti üçün tələyüklü bir zamanın gəldiyini, ancaq hərəkat və yenə də hərəkat müqabilinə tərəqqiyə, sosial və mədəni inkişafa nail olmağın mümkünlüyünə inanır. "Lüküllü gəmin fərəcün və lüküllü dain-dəvaün" (Hər bir qəmin sonu və hər bir dərdin dərmanı vardır) hikmətinə söykənən, başqa sözlə, gələcəyə nikbin baxan şair, milli qüvvələri bir araya gətirməklə irəliyə doğru hərəkatın mümkün olacağına inam bəsləyirdi. "Öz biləcəyimi, anlayacağımı millətimə xidmət bilib də yazmaqdan geri durmuyorum" deyən şair "hər kəsi də bu yola çağırır"dı.

Sabirin estetik düşüncəsində "əğniyə"nin - dövlətinin düşməni obrazı yox idi. Başqa sözlə, Sabir aşağı-yuxarı təbəqə münasibətlərinə antoqonist ziddiyyətlər prizmasından yanaşmırdı. Şairin "Ey müsibət zadə dindaşlarım, etdikcə nəzər" adlı bir mətəmə qəsidəsi - növhəsi var. Bu növhə Şamaxı quberniya qazisi Hacı Məcid Əfəndinin ölümü münasibətilə yazılmışdır. Elmi ədəbiyyatşünaslıqda əksər hallarda Sabirin "din xadimi"ni "alimi-həqiqi", "padəri-mənəviyi-əhli-vətən" adlandırması şairin "dünyagörüşü" və din xadimlərinə münasibətdəki məhdudiyatla izah edilmiş, "inqilabçı satirkin din xadimlərinə münasibət məsələsində axıradək ardıcıl, prinsipial mövqə tutmaması, bəzən dini təsirə qapılıraq ruhanilərə güzəştə getməsi" kimi mənalandırılmışdır. (M.Ə.Sabir, "Hophopnamə", II cild. Bakı, "Yazıçı", 1992).

Sabir 1896-1906-cı illərdə İran şahı olmuş "Müzəffərəddin şahın vəfatına" da mətəmə şeiri həsr etmişdir. Şairin "Dekabrın 31-ci günü..." adlı eyni münasibətlə yazılan və ilk dəfə "İrşad" qəzetində (11 yanvar 1907, №8) çap olunan müxbir yazısından öyrənilir ki, mətəmə şeiri geniş kütləni "bəğayət mütəssir" etmiş, təziyə mərasimində şair əlavə olaraq "şah həzrətlərinin vəfatı münasibətinə hümmiyətə aid bir niq" də oxumuşdur. Müzəffərəddin şahın vəfatı münasibətilə yazdığı mətəmə şeirində Sabir onun əməllərinə çox yüksək dəyər verir:

Müqəddəs fikri, pak əqli, zəkası,
Vətən övladının oldu baqası,
Verib İrana qanuni-əsası.

Şairin "ictimai yuxarılar"a və yaxud özünün ifadəsində desək, "əğniyələr"a bu rəğbətili münasibəti onun dünyagörüşündəki - dini və siyasi baxışlarındakı ziddiyyət və ya məhdudiyat kimi izah oluna bilərmi? Fikrimizə, yox. Sabirin "gündəlik həyat və məişətində dindar olduğu kimi, dünyagörüşündə, şeir yaradıcılığında da dini təsirlərdən uzaq" (Bu barədə geniş bax: Bayramoğlu A. "Mirzə Ələkbər Sabir (həyatı və əsərləri)". Bakı, "Qismət", 2003, s.82 - 90) olmadığı və ümumiyyətlə, onun dindar olduğu bir həqiqətdir və zənn edirik ki, bu gün bu məsələ sabirşünaslıqda mübahisə obyektinə ola bilməz. Ancaq məsələ bunda deyil. Məsələ ondadır ki, Sabir millətə xidmət edirdi. Əməli, fikri və düşüncəsi etibar ilə xalqa, millətə yaxın olan, onun tərəqqisi namına çalışmış, çalışmış hər bir fərd, şəxs Sabir üçün millət övladı, vətəndaş idi və şair onun milli təkamülə təkan verən hər bir hərəkatını alqışlamağa, təqdir etməyə hazır idi. Madam ki, mənbələrdə "özünün həyat tərzi, görüşləri, təbiəti etibar ilə uzaqgörən bir şəxs" (Alxan Bayramoğlu) olan Hacı Məcid Əfəndinin xeyirxah əməlləri barədə təfəssilatlı məlumatlar verilib və biz bu məlumatlardan öyrənilir ki, o, şiə və sünni arasında iradə və məhəbbət artırmağa nəhayət

dərəcədə guşışlar etmiş, uçub dağılmış Şamaxı şəhər məscidini və onun yanındakı məktəbi təmir etdirmək üçün var - gücü ilə çalışmış, məhz onun xidmətləri sayəsində 1906 - ci ilin yayında Qarabağ zərərdələrinə Şamaxı şəhərindən bütün ətraf şəhərlərdən daha artıq iana toplanmış, hətta böyük şairin qaragürhçülərin ittihamlarından qurtarmasında da əlindən gələni əsirgənməmişdir (Bayramoğlu A. "Mirzə Ələkbər Sabir (həyatı və əsərləri)", s.83), onda Sabirin Hacı Məcid Əfəndinin ölümü ilə bağlı həsr etdiyi cəssüf hissi keçirməsi və onun ölümünə mərsiyələr həsr etməsi tamamilə təbii və məntiqi cəhətdən izah olunandır. Bu məqamda, heç şübhəsiz Hacı Məcid Əfəndi şairi Şamaxı qazisi - din xadimi kimi yox, millətin istiqbalı yolunda çalışan vətəndaş - insan kimi maraqlandırır.

Tənqidi realizm fikrin poetik ifadəsində gizli tendensiyalılığa, fikrin üstüörtülü, dolaylı ifadəsinə üstünlük verir. Bu, Sabir poeziyasında da belədir. Lakin satirik üslubunun artıq formalaşmaqda olduğu illərdə belə şair bəzən onu narahat edən fikir və düşüncələrini açıq, birbaşa ifadədən çəkinməmişdir. Sabir üçün əsas olan millətə çatdıracağı fikir idi, bu fikrin poetik ifadə forması şairi o qədər də narahat etmirdi. "Şimdi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün!" şeiri millətin imkanlı şəxslərinə - əğniyələrə, əslində şairin nöqteyi-nəzərində millət üçün, vətən üçün konkret işlər görmək imkanına malik olan vətən övladlarına müraciətə yazılmışdır. Şair onları millət və vətən, onun gələcək taleyi üçün (istiqbalı üçün) iş görməyə, əməli hərəkatə keçməyə çağırır:

Getdi əldən millətin, fikrin nədir əmsal üçün?
Şimdi fürsət var ikən bir iş gör istiqbal üçün!
Yoxmu bir zəhmət olsun bəisi-irşadımız?
Əlmədaris, əğniyə, sizdəndi istimdadımız!

Sabirin "Sizdəndi istimdadımız" deyərək milli tərəqqi naminə hərəkat gözlədiyi "əğniyələr"i - ictimai yuxarıları satirik şeirlərində tənqid hədəfinə çevirməsi onun sənət idealının ziddiyyətli tərəfləri kimi izah oluna bilərmi? Fikrimizə, yox.

Sabir iqtisadi münasibətlərin tam formalaşmadığı bir cəmiyyətdə ictimai şüurda özünü göstərən naqislikləri tamamilə təbii sayırdı. Məqsəd bu naqislikləri aradan qaldırmaq idi. Sabir satirası ilk növbədə əğniyənin diqqətini millətin dərdlərinə tərəf yönəldirdi. Bu dərdlərə, problemlərə güzgü tuturdu.

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!!
Düşmənlərə mühtac olur olsun, nə işim var?!!

sözləri millətin dərdlərinə biganə, laqeyd yanaşan vətəndaşın dilindən səslənsə də, buna görə də o, estetik düşüncənin tənqid obyektinə çevrilsə də, Sabirin əsas məramı bu deyildi. Sabirin əsas məqsədi millətin dərdlərini (əslində, problemlərini) obyektivləşdirmək, böyük görüntü ilə ondan söz açmaq idi. Burada vətən övladının yaşamaq imkanlarını itirməsindən, dilənçiliyə qurşanmasından, aqibətsizliyindən, sosial durumunun acımacaqlı olmasından və bu barədə düşünməyin vacibliyindən, başqa millətlərin tərəqqi yoluna qədəm qoymasından, bizim də bu yolla getmək vaxtımızın çatmasından söz açılır. Əlbəttə, Sabir tərəqqi, ictimai inkişaf yoluna düşməyə mane olan ən əsas bələləri də bədi təhlil obyektinə çevirməyi unutmur. Bir millət olaraq düşüncəmizdəki naqisliyi, bütün məsələlərə şəxsi mənafe baxımından yanaşmaq tendensiyasından əl çəkə bilməməyimizi, milli tale ilə bağlı düşünmək imkanlarımızın məhrumluğumuzu bədi təhlilin predmetinə çevirir.

Biz çox vaxt deyirik ki, Sabir eybəcərliyi tənqid edirdi. Onun satirasının ictimai dəyərini də burada axtarıq. Bu, əlbəttə, müəyyən mənada belədir. Lakin, fikrimizə, Sabir satirasının gücü ancaq bunda deyil. Əslində şair burjuva münasibətləri dövrünün milli həyatını analitik bədi təhlildən keçirirdi. Formalaşmaqda olan ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni münasibətlər sistemində hər bir vətəndaşın, zümrənin üzvünə düşən missiyayı dahiyanə şəkildə düzgün və dəqiq təyin edirdi. Bütün hallarda mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələr burulğanında hər bir məsələyə, hərəkatə həssas yanaşır, ona birtərəfli qiymət verməkdən çəkinir, milli həyat problemlərini və vətəndaşların bu problemlərə münasibətini obyektivlik və mahiyyət müstəvisində dəyərləndirirdi. M.Arif yazırdı ki, "Axundovun tənqidi pozitiv bir səciyyə daşıyır, yəni bu tənqidin arxasında böyük və müsbət fikir, gözəl bir məqsəd, müqəddəs bir ideal durur" (Arif M. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. I cild, s.288). Realizmin fərqli cərəyanlarına aid etməyimizə baxmayaraq, bu fikir Sabir

misraları ana dilimizə məhəbbətimizi daha da artırır.
Müğənni Yalçın Rzazadə neçə də ürəkdən oxuyur:

*Həm təbibdir, həm məlhəm,
Doğma dilin-şirin dil!*

Dilimiz öz qaynağını uzaq keçmişdən almışdır. Azərbaycan dilinin ilk və ən qədim yazılı nümunələri günümüzədək gəlib çatmasa belə, qədim əlifbaların varlığı, yazı dilimizin bədii kamilliyi bu dilin dərin tarixi köklərə malik olmasının sübutudur. Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, Nəsimi kimi söz sənətkarları belə bir bünövrədən bəhrələnmişlər.

Azərbaycan ədəbiyyatında poetik janrların formalaşması bu qənaəti təsdiqləyir:

*Yamandan-camana, əsrdən-əsra,
Vuruşla yol gedən davalı dilim,
Babək qılıncının davamı dilim...*

Mənim dilim qüdrətlidir. İnsanlar öz arzu və istəklərini, ən incə fikirlərini dil vasitəsilə bir-birlərinə çatdırırlar.

Dahi şair və yazıçılarımız əsərlərini doğma ana dilimizdə yazmış, bu dilin şirinliyindən zövq almış, onu ucuz sözdən, saxtalıqdan qorumağa çalışmışlar.

*Dili qiymətdən salar
Ucuz söz, hiylə, böhtan.
Elə saxla dilini
Nə dil səndən utanın,
Nə sən dilindən utan!*

Ana dilimiz qiymətli xəzinədir. Gərək biz də onu gözlərimizdə qoruyub gələcək nəsillərə əmanət edək.

*Sağdır dilim,
demək, sağdır şərəfatim, ləyaqətim.
Sağdır demək
milyard yaşlı məmləkətim!*

Doğma Azərbaycan dilim! Səndə şirinlik də var, həzinlik də, ahəngdarlıq da, incəlik də, melodiya da!.. Dil ürəyin aynasıdır, deyiblər. Bəlkə xalqımızın ürəkəçliyiindən gəlir səndəki bu şirinlik?... Kaş hamı xeyirxahlıq, mehribanlıq, dostluq naminə işlətsin dilimizin gözəl kəlamlarını! Kaş hamı dilimizi qorumaq, saflaşdırmaq qayğısına qalsın! Çünki dili qorumaq Vətəni qorumaq deməkdir! Çünki dil də Vətən qədər, tarix qədər, adət-ənənələr qədər əzizdir! Dil də bayraq kimi müqəddəslərdəndir! Dil olmayınca millət olmaz! Milli mədəniyyətin, təhsilin, elmin təməl ünsürü dildir! Şair demişkən:

*Kim qoruya bilməyirsə
öz yurdunu, yuvasını,
Udmasın yurd havasını!
Kim qorumur öz dilini,*

*İsın mənim gözümdən qoy ilim-ilim!
O sahili bu sahilə birləşdirən
Polad körpüm, qılıncımdır,
Günəşimdir mənim dilim!*

İndi müstəqil Azərbaycanımızda dilimizin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradılmışdır. Mərhum prezidentimiz Heydər Əliyev vaxtilə Azərbaycan dili haqqında silsilə qərarlar vermiş, dövlətimizin dil siyasətinin zamanın tələblərinə cavab verməsini tələb etmişdir. Bu yazıyı onun dilimiz haqqında dediyi müdrik kəlam ilə bitirmək istəyirəm:

"Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarınadək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır"...

M.Ə.SABİRİN "AMALIMIZ, ƏFKARIMIZ İFNAYİ-VƏTƏNDİR" VƏ "SƏTTARXANA" ŞEİRLƏRİNİN BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏHLİLİ

Esmira FAZİLQIZI,
Bakı şəhərindəki 248 nömrəli orta məktəbin müəllimi,
metodist, Qabaqcıl təhsil işçisi

Açar sözlər: Satira. Amal. Məqsəd. Səttarxan.

M.Ə Sabir XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasının inkişafında xüsusi xidmətləri olan qüdrətli söz ustalarından biridir. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi ənənələrinə sadiq qalan şair onu məharətlə ictimai həyatın tələblərinə uyğunlaşdırmağa nail olmuş, əsaslı Q.Zakir tərəfindən qoyulmuş, S.Ə.Şirvani və M.B.Nadim tərəfindən inkişaf etdirilən satiraya inqilabi məzmun əsilyaraq ədəbi məktəb səviyyəsinə yüksəltmişdir.

Böyük inqilabçı-demokrat M.C.Məmmədquluzadə tərəfindən 1906-cı ildə nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalı M.Ə.Sabirin bir satirik şair kimi yetişməsinə və bütün Şərq ölkələrində şöhrətlənməsinə müstəsna rol oynamışdır. Bununla yanaşı Sabirin yeni ruhlu satiralarının da "Molla Nəsrəddin" jurnalının sürətlə bütün dünyaya yayılmasında mühüm xidmətləri olmuşdur.

Yeni bir ədəbi məktəb yaradan M.Ə.Sabirin ümumtəhsil məktəblərinin XI siniflərində həyat və yaradıcılığı ilə yanaşı, iki əsəri də tədris olunur. Onlardan birincisi "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" satirasıdır. Satirada oğurluğu, quldurluğu, əliəyriliyi, tülkülüyü ilə fəxr edən, xalqın bu gününü, gələcəyini düşünməyən, həmvətənlərinin maariflənməsini istəməyən, müxtəlif yollarla müəyyən vəzifə sahibi olub ancaq özləri üçün yaşayanlar işfə edilmişdir.

Şeir ilk dəfə olaraq 10 mart 1907-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalının 10-cu nömrəsində "Qabaqda gedən zəncirli" imzası ilə çap olunmuşdur. "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" şeiri məşhur türk şairi Namiq Kamalın "Füyuzat" jurnalının 3 mart tarixli 11-ci nömrəsində dərc edilmiş "Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir" misrası ilə başlanan şeirinə nəzirə şəklində yazılmışdır. O şeirin ilk bəndi belədir:

*Amalımız, əfkarımız iqbalı-vətəndir,
Sərhəddimizə gələ bizim xaki-bədəndir.
Osmanlılar, zinaətimiz qanlı kəfəndir
Qovğada şəhadətlə bütün kam alırsız biz,
Osmanlılar, can veririk, kam alırsız biz! (5, səh. 414.)*

Namiq Kamalın bu şeiri vətənpərvərlik mövzusunda yüksək pafosla yazılmış ən dəyərli sənət əsəridir. Vətənin taleyini özlərinin amal və fikirləri hesab edən, sərhədlərdə olan qalaları öz bədanları ilə tikən, qanlı köynəklərini özlərinin zinatları adlandıran osmanlılar döyüş meydanlarında can verməkdən, şəhid olmaqdan kam alırlar. Bu sətirləri oxuyarkən insan qəlbi böyük qürur hissi ilə dolur.

Öz xalqını, vətəni dərin məhəbbətlə sevən Sabir də bütün azərbaycanlıları Namiq Kamalın şeirində təsvir olunan osmanlılar kimi görmək istəyirdi. Şair bu şeiri elə bir vaxtda yazmışdı ki, Cənubi Azərbaycanda məşrutə inqilabı davam edirdi. Sabir "Qafqazlılarız" dedikdə, elə məhz Şimali Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıları nəzərdə tuturdu.

Hər iki şeirdə mövzu eynidir. Vətən və millətin azadlığı problemləri hər iki şairi eyni dərəcədə düşündürürdü. Demək, Sabirin Namiq Kamalın səsinə səs verməsi heç də təsadüfi deyildir. Şair N.Kamalın şeirinin vəznini, bəhrini, hətta ilk bəndinin qafiyəsini olduğu kimi saxlayaraq o şeirə nəzirə yazmışdır. Şeirlərin ancaq bir əsas fərqi vardır. Namiq Kamalın şeiri M.Ə.Sabirin "Səttarxana" şeirində olduğu kimi mədhiyyə məzmunundadır, yəni orada vətənpərvər osmanlılar təriflənir. Sabirin şeiri isə satiradır, tənqidi ruhda yazılmışdır. Şeirin birinci bəndi aşağıdakından ibarətdir:

Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir,
Kinü qarəzi hirs bizə ziynəti-təndir,
Əfal yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,
Dünyada əsarətlə bütün kam alırız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz. (5, səh.68.)

"İfna" ərəbcə- yox etmə, puç etmə, məhv etmə, tələf etmə mənasında işlənir. Demək, şairin tənqid hədəfi deyir ki, vətəni məhv etmək- amalımız və məqsədimizdir. Qarəzimiz (ərəbcə "məqsəd,niyyət") ki, bu da bizim üçün ağgözlük və kindir (farsca "gizli ədavət hissi") ki, bu da bizim üçün bədanımızın bəzəyidir. "Əfal"- ərəbcə "işlər", "laf"- farsca "boş söz, boşboğazlıq, laqırtı" olsa da üçüncü misranın mənası belədir: faydalı işimiz yoxdur, amma məşğuliyətimiz boşboğazlıq etməkdir. Dünyada əsarətlə bütün istəklərimizə çatırıq (kam alırıq). Biz qafqazlılarız, yol kəsməklə ad alırıq.

N.Kamalın şeirindəki birinci bəndin məzmununu ilə Sabirin şeirinin birinci bəndinin məzmununu bu cür müqayisəli şəkildə izah etmək, "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" şeirinin məzmununu şagirdlərə asanlıqla başa salmağa kömək edir.

Şübhəsiz ki, şeirin məzmununu şagirdlərə hərtərəfli öyrətmək üçün şeirdə işlənən bütün ərəb-fars mənşəli sözlər üzərində şagirdləri işlətmək lazımdır. Şeirin tədrisinə verilən birinci saatda lüğət üzrə iş təşkil olunur. Lakin biz burada şeirdə işlənən bəzi bədii təsvir və ifadə vasitələri haqqında məlumat verməyi lazım bilirək.

Bədii əsərlərin poetik dilinin şagirdlərə öyrədilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki bu, həm üslubiyyət, həm də ədəbiyyatşünaslıqla əlaqədar şagirdlərin bədii təsvir və ifadə vasitələri haqqında qazandıqları ümumi

biliklərin inkişaf etdirilməsinə və möhkəmləndirilməsinə kömək edir. Bədii əsərlərdə isə adətən fonetik, leksik və qrammatik səviyyələrdə emosionallıq və ekspressivlik yaradılır. Bu, çox geniş və mürəkkəb prosesdir. Biz isə burada hər iki şeirdə bəzi üslubi çalarların yaradılması haqqında məlumat verəcəyik.

Şairin "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" satirasında poetiklik və ya ekspressivlik, emosionallıq yaradan bəzi cəhətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Şair şeirin məzmununun daha asan başa düşülməsi üçün dilimizdə mövcud olan aşağıdakı sabit söz birləşmələrindən istifadə etmişdir: kam almaq, yol kəsmək, ad(nam) almaq, qəflətdə yatmaq, ad batırmaq və s.

Dünyada əsarətlə bütün kam alırız biz,
Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz!
Qəflətdə yatıb, ad batırıb, nam alırız biz (5, səh.68.)

2. Şeirdə omonimik cərgə yaradılmasa da, aşağıdakı omonim sözlərdən istifadə olunmuşdur: 1) **amal** (ərəbcə **arzu**, **dilək**)-**amal** (ərəbcə **əməl**, **iş**); 2) **qərəz** (ərəbcə **məqsəd**, **niyyət**)- **qərəz** (ərəbcə **sözün qıyası**, **xülasə**); 3) **biz** (əvəzlik)- **biz**(**pinaçı aləti**); 4) **yol** (**hər hansı gedilən yol**) – **yol** (**üsul**)- **yol** (**bəl**); 5) **əqrəb** (**həşərat**)- **əqrəb** (**saat əqrəbi**); 6) **min** (**say**)- **min** (**fel**); 7) **al** (**qırmızı**)- **al** (**fel**) və s.

Hər küncdə min tülkü yatıb çardağımızda...
...Qafqazlılarız, yol kəsiriz, nam alırız biz (5, səh.68.)

3. Şair şeirdə sinonim sözlərdən də geniş istifadə etmişdir: 1) **amal** (ərəbcə **arzu**, **dilək**)-**əfkar** (ərəbcə **fikirlər**, **düşüncələr**); 2) **dünya** (ərəbcə **aləm**, **kainat**)- **aləm** (ərəbcə **kainat**, **dünya**, **yer kürəsi**)-**cahan** (farsca **dünya**, **aləm**); 3) **əfal** (ərəbcə **işlər**)- **iş** (məşğuliyət, **fırıldaq**); 4) **şan** (ərəbcə **vəzifə**, **rütbə**, **ad-san**, **şöhrət**)- **şərəf** (farsca **yüksək dərəcə**, **ululuq**, **fəxr**, **iftixar**); 5) **hiylə** (ərəbcə **aldatma**, **oyun**, **biclik**, **saxtakarlıq**)- **yalan**; 6) **ad-nam** (farsca **ad**) və s.

Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir,...
Əfal yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,...
Qəflətdə yatıb, ad batırıb, nam alırız biz (5, səh.68.) və s.

4. Fikrin daha təsirli alınması üçün şair yeri gəldikcə antonimlərdən də istifadə etmişdir:

Əfal yox, ancaq işimiz lafi-dəhəndir,...
Əqrəb kimi neştər gücü yar durnağımızda...
Qəflətdə yatıb, ad batırıb, nam alırız biz. (5, səh.68.) və s.

Şair "Qafqazlı" və "Avropalı" sözlərini də antonim səviyyəsinə qaldırmış və bunlar haqqında deyilmiş fikirləri də təzad şəkildə işlətməmişdir:

Qafqazlı adı aləmə ikrah rəsandır...
...Avropalı öz millətin ihya edir, etsin. (5, səh.68.)

"İkrah" ərəbcə "nifrət etmə, iyrənmə", "rəsan" isə farsca "çatdırma, yetirən" mənasında işlənir. Demək, "Qafqazlı" adı aləmdə ikrah hissi yaratdığı halda "Avropalıları" öz millətinin adını ucaldır, şöhrətləndirir.

Aşağıdakı misralarda isə "məktəb" və "meyxana" sözləri qarşılaşdırılır. Məktəb- təlim-tərbiyə, elm ocağı, meyxana isə sərxoşluq edilən yerdir:

Məktəbdə nə hörmət ki, o samana qaçılıns?
Meyxanədə vodka vururuz, kam alırız biz! (5, səh.68.)

İkinci misradakı "vuranız" ümumişlək söz olsa da jarqon söz kimi işlənmişdir. Jarqon isə müəyyən qrup insanlar arasında işlənir və mənası ancaq o insanlara ballı olur. Məsələn, sərxoşlar arasında "vurmaq", "atmaq", şərab içməyə deyilir. Fırıldağçılar arasında isə "atmaq" aldatmaq mənasında işlənir. Tələbələr arasında "kəsilmək"- "2 almaq", "quyruğu olmaq"- "2-si olmaq" mənasında işlənir və s.

5. Şair şeirdə bənzətmədən də istifadə etmişdir:

Əqrəb kimi neştər gücü var dırnağımızda... (5, səh.68.)

Bu bənzətmə də adi bənzətmələrdən fərqlənir. Çünki burada ikiqat bənzətmə vardır. Yəni burada neştər əqrəbə, dırnaq isə əqrəb kimi neştərə bənzədilmişdir. Daha doğrusu, dırnaqlar əqrəb kimi zəhərli, neştər kimi güclüdür.

6. "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" satırsamda metaforadan (istiarədən) də istifadə olunmuşdur:

İslam susuz olsa, su yox bardağımızda... (5, səh.68.)

"İslam-susuz olsa" ifadəsində bənzədilən tərəf buraxılmışdır. Aşağıdakı nümunələrdə isə mübaligədən istifadə edilmişdir:

Hər küncdə min tülkü yatıb çardağımızda...

Min hiylə qurub rütbəvü ikram ahırız biz... (5, səh.68.)

Birinci misrada göstərilir ki, çardağımızın hər küncündə min tülkü yatıb. Eyni zamanda burada "tülkü" rəmzləşmiş obraz adıdır. Ədəbiyyatda eşşək-qanmazlıq, ayı-kobudluq, göyərçin-sülh, tülkü-hiyləgərlik simvoludur. Şeirdə isə çardağda gizlənən həqiqi tülkü yox, "hiyləgər insanlar"dır.

"Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" şeri 5 bənddən ibarətdir və beşlikdir. Hər bəndi beş misradan ibarət olan şeirlər beşlik adlanır. Ədəbiyyatşünaslıqda buna müxəmməs də deyilir. Müxəmməs ərəb sözüdür, mənası beşlik deməkdir. (3, səh.90). Lakin faktlar göstərir ki, müasir ədəbiyyatımızda beşlik formasında olan şeirlər o qədər çoxdur ki, onların hamısı "müxəmməs"in çərçivəsinə sığmır. Adətən müxəmməsin qafiyələnməsi aşağıdakı kimidir: aaaaa; bbbba; cccca və s. Lakin Sabirin "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" satırası beşlik olsa da, qafiyələnmə xüsusiyyəti müxəmməsdən fərqlənir. Bu şeirdə qafiyə sistemi aşağıdakı kimidir: aaabb; cccbb; çççbb. Demək, bütün bəndlərin ilk üç misraları öz aralarında, bəndlərin son iki misralarının hamısı isə bir-biri ilə həm qafiyə olur.

Çox maraqlıdır ki, Sabir yaradıcılığında elə qafiyələrə rast gəlmək olur ki, ol, et qeyri-müstəqil fellərin köməyi ilə əmələ gələn tərkibi fellərdən xəbər şəklində qafiyə kimi istifadə olunur və ondan sonra həmin tərkibi felin birinci komponenti buraxılır, təkcə ikinci komponent əmr şəklində təkrar olunur, ya da qafiyə fellər həm təsdiqdə, həm də inkarda işlənir:

Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?! (5-20).

...Şimdi, hərif, söz həman mən deyən oldu, olmadi?... (5-75)

...Harda müsəlman gürürəm, qorxuram!... (5-94).

...Xandostu, amandı, qovma, gəldi... (5-143).

...Avropalı öz millətin ihya edir, etsin,

Şənü şərəfi-qövüntü ihya edir, etsin... (5-68) və s.

M.Ə.Sabirin ümumtəhsil məktəblərinin XI siniflərində tədris olunan ikinci əsəri "Səttarxana" şeiridir. "Molla Nəsrəddin" jurnalının bütün əməkdaşları kimi satirik şair olan M.Ə.Sabir də 1905-1911-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda baş verən Məşrutə inqilabına böyük əhəmiyyət verirdi. Bu sahədə öz həmkarlarından da öndə gedən şair bir çox əsərlərini məhz bu mövzuda yazmışdır. Məşrutə inqilabından təşvişə düşən İran şahının xüsusi göstərişi ilə 1908-ci ilin sentyabr ayının əvvəlində Eynüddövlə ləqəbli şah sarkərdəsi böyük bir ordu ilə Təbrizə hücum etmişdi. Səttarxanın rəhbərliyi ilə fədailər şah qoşunlarını darmadağın etmiş və Təbrizdən qovmuşdular.

İştə Səttarxan, baxız, İrani ihya eylədi,

Türklük, iranlıq təklifin ifa eylədi,

Bir rəşadət, bir hünər göstərdi- dəva eylədi,

Dövlətin bir eynini dünyada risva eylədi... (5-341).

C.Məmmədquluzadə bu münasibətlə "Molla Nəsrəddin" jurnalında yazmışdı: "insan həddindən artıq bir şeyə sevinəndə çox vəqt dili tutulan kimi olar və əvvəl vəqt bilməz ki, nə desin və nə danışsın: Şahın namərd qoşunlarının basılmağını eşidib ancaq bunu deyə bilərik: ...Yaşa Səttarxan!" (5-11).

M.Ə.Sabirin ictimai lirika üslubunda yazılmış "Səttarxana" şeri də məhz bu münasibətlə yazılmış və ilk dəfə olaraq 20 sentyabr 1908-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında çap olunmuşdur.

Şairin "Səttarxana" adlı şeirində də zəngin bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə olunmuşdur:

1. "Səttarxana" şeirində "əhdi peyman etmək", "nifrət etmək", "qurban etmək", "əhdə vəfa etmək" və s kimi frazeoloji birləşmələr vardır:

Türklər Səttarxan ilə əhdü peyman etdilər,

Zülmü istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,

Millətə, milliyətə can nəqdi qurban etdilər...

...Afərin təbriziyən, etdiz əcab əhdə vəfa! (5-342).

2. Şeirdə "nəzə", "tər", "ifa eylədi" (yerinə yetirmək və hər hansı məhnəni ifa etmək mənalarda), "təb" (farsca "qızdırma, isitmə" və ərəbcə "ilham") və s. kimi omonim sözlərdən istifadə olunsada, omonimik cərgə yaradılmamışdır:

Nəzevi-şuridəmi zənn etmə bir əfsanədir,

Şairəm, təbim dəniz, şeiri-tərim dürdanədir,...

...Türklük, iranlıq təklifin ifa eylədi,... (5-341).

3. Şair "Səttarxana" şeirində sinonim və sinonimik cərgələrdən geniş istifadə etmişdir: a) behcət (ər."gözəllik, qəşənglik" və "şadlıq, sevinc")- eys (ər."yaşayış, məişət" və "kef, nəşə")-sürur (ər."sevinc, şadlıq")- vəcd (ər."cuşa gəlmə, coşma" və "şadlıq, sevinc") və s.

Behcətim, eysim, sürurim, vəcdim əhraranədir (5-341).

b) zülm (ər."işgəncə, əzab, incitmə")- istibdad (ər."zülm; mütləqiyyət"), millət-milliyət və s.

Zülmü istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,

Millətə, milliyətə can nəqdi qurban etdilər (5-341).

c) ırz (ər. "namus, şərəf", "heysiyyət", "şöhrət", "yaxşı ad")- namus; hörmət (ər. "sayğı, ehtiram")- heysiyyət (ər. "ləyaqət, nüfuz"; "mənlük") və s.

Ta ki, millət məcməin Tehrandə viran etdilər...
İrzi-islami, vətən namusunu yüz qat edib,
Hörməti-heysiyyəti-milliyətin isbat edib (5-341).

4. "Səttarxana" şeirində viran etdilər-əldi peyman etdilər, nifrət elan etdilər- can nəqli qurban etdilər, dost-düşmən və s. anonim sözlərdən və onların köməyi ilə yaradılan təzadlardan da geniş istifadə olunmuşdur:

Ta ki, millət məcməin Tehrandə viran etdilər
Türklər Səttarxan ilə əhdü peyman etdilər.
Zülmü istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,
Millətə, milliyətə can nəqdi qurban etdilər... (5-341).
...Dostu düşmən al çalib eylər sizə səd mərhəbə! (5-342).

5. Şeirdə təkcə bir yerdə epitetdən istifadə olunmuşdur:
Şairəm, təbim dəniz, şeiri-tərim dürdanədir. (5-341).

Burada tər-şeyrim (şeyri-tərim) epitetdir.

6. Şair "Səttarxana" şeirində bənzətmədən daha çox istifadə etmişdir. "Bu və ya digər predmetin diqqətçəkən əlamətinə görə başqa bir predmetə oxşadılmasına təşbeh, yaxud bənzətmə deyilir" (2-87). "Bədii üslubda obrazlılığın ifadə imkanları" adlı kitabımızda bənzətmənin müxtəlif növləri haqqında məlumat verilsə də (4-57), "Səttarxana" şeirində şairin istifadə etdiyi bəzi bənzətmələr haqqında məlumat verməklə kifayətlənəcəyik. Şeirdə həm bənzətmə qoşmalarının, həm də digər bənzətmə vasitələrinin köməyi ilə əmələ gələn bənzətmələrə təsadüf olunur:

Hali-məczubum görüb, qare, demə divanədir,
Nəreyi-şuridəmi zənn etmə bir əfsanədir,
Şairəm, təbim dəniz, şeiri-tərim dürdanədir,
Bəhçetim, eyşim, sürürüm, vəcdim əhraranədir,...
...Qaçmayib pərvanə tək oddan, demə pərva nədir (5-341).

Çox maraqlıdır ki, bu vaxta qədər bənzətmə haqqında mövcud olan tədqiqatlarda ancaq bir əşyanın başqa bir əşyaya bənzədilməsindən bəhs olunmuş, bir əşyanın başqa bir əşyaya bənzədilməməsi haqqında söz açılmamışdır. Məsələn, yuxarıdakı nümunədə birinci beytdə müqayisə oluna bilən tərəflər məlum olsa da, şair oxucuya onları bir-birinə bənzətməməyi məsləhət görür. Sonrakı misralarda isə şair öz təbini (ilhamını), tər şeirini dürdanəyə, gözəlliyini, sevincini, kefini azad insanlara bənzətmişdir və s.

7. Şair "Səttarxana" şeirində mübaliğədən də istifadə etmişdir:

Şairəm təbim dəniz, şeiri-tərim dürdanədir...
...Bir vəzirü şahı yox, dünyanı yeksər mat edib,
İrzi-islami, vətən namusunu yüz qat edib (5-341).

Birinci misrada şair öz ilhamını dənizə bənzətmişdir. İkinci misrada isə Səttarxan öz fəaliyyəti ilə təkcə İran şahı və vəzirini deyil, bütün dünyanı heyrətə gətirmişdir. İslam və vətən namusunu yüz qat artırmışdır:

8. "Səttarxana" şeirinin sintaktik xüsusiyyətləri də çox maraqlıdır. Altı bənddən ibarət olan bu şeir altılıq (müsəddəs) formasındadır. Qafiyə quruluşu isə belədir: aaaaa, bbbba, ccccaa və s. Şeirin üçüncü bəndində inversiyaya

yoğ verilmişdir. Bu bəndin 2,3 və 5-ci misrasında xəbərlər III növ təyini söz birləşməsinin ortasında işlənmişdir:

Ali-Qacarin protest etdirən Zöhhakına,
Ol şahidənin salam olsun rəvani-pakına...
...Onların cənnət devildir mənzili, aya nədir? (5-341).

"Səttarxana" şeirinin sonuncu bəndində də maraqlı inversiyalara təsadüf olunur. Adətən "elə", "ol", "et" qeyri-müstəqil fellərlə düzələnlərkə tərkibi fellərdə bu sözlər ikinci komponent funksiyasında işlənilir. Lakin birinci və ikinci misralarda isə komponentlər yerini dəyişmiş və aralarına söz daxil olmuşdur:

Afərin təbriziyən, etdir acəb əhdə vəfa!
Dostu düşmən al çalib eylər sizə səd mərhəbə! (5-342).

Dördüncü misrada yer zərfliyi birinci, mübtədə ikinci, tamamlıq üçüncü, xəbər isə sonuncu yerdədir.

Cənnəti-ələdə peyğəmbər sizə eylər dua... (5-342).

Bu nümunələrdə hətta tərkibi feldən ibarət olan xəbərlərdə də komponentlər yerini dəyişmişdir. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, M.Ə. Sabirin yaradıcılığında istifadə olunan bədii təsvir və ifadə vasitələrinin ayrılıqda geniş tədqiqata cəlb olunması vaxtı çoxdan çatmışdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Cəfərov N., Həbibbəyli İ., Əliyeva N., Bakıxanova A. "Ədəbiyyat", XI sinif. "Çaşıoğlu". Bakı. 2010.
2. Hacıyev T., Cəfərov N., Xudiyev N. "Azərbaycan dili". XI sinif. "Azərəşr", Bakı. 2005.
3. Mikayilov Ş. "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi". IX-XI siniflər üçün dərs vəsaiti. "Maarif", Bakı. 2010.
4. Paşayev A., Cəfərova E. Bədii üslubda obrazlılığın ifadə imkanları. "Mütərcim", Bakı. 2006.
5. Sabir. Hophopnamə. "Yazıçı", Bakı. 1980.

XÜLASƏ

Məqalədə M.Ə. Sabirin "Amalımız, əfkarımız ifnayı- vətəndir" və "Səttarxana" şeirlərinin bədii xüsusiyyətlərindən bəhs olunur, hər iki şeirin poetik dili və istifadə olunan üslubi çalarlar açıqlanır.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о поэтических особенностях стихотворений М.А. Сабиря «Наша цель, желание- погубит родину» и «К Саттархану», а также раскрываются поэтический язык и использованные стилистические оттенки этих обоих стихотворений.

SUMMARY

The article deals with literary features of poems "To Sattarkhan" and "Our aim and wish is to destroy our Motherland"

SİNİFDƏNXARİC OXU ÜZRƏ İŞ

Şahla MİRZƏYEVA,
Bakı şəhərindəki 30 nömrəli orta məktəbin
müəllimi, Prezident mükafatçısı

Son illər çox sayda müsabiqələrin keçirilməsi, nəticələrin obyektiv qiymətləndirilməsi müəllimlərin fəallaşmalarına, onlarda pedaqoji işə yaradıcı yanaşma meylinin xeyli artmasına səbəb olmuşdur. Təbii ki, bunun başlıca səbəblərindən biri də yeni təlim texnologiyalarının mövcudluğu və onlardan istifadəyə marağın güclənməsidir.

"Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalının redaksiyasına tez-tez istedadlı müəllimlər gəlir, respublika müsabiqələrində öncül yer tutmaqda mühüm rol oynayan məqalələr gətirirlər. Əlbəttə, jurnalımızın bu cür praktik yazılara ehtiyacı var və ona görə də onların dərcinə dərhal xeyir-dua veririk.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 2010-2011-ci tədris ilində keçirilmiş "Ən yaxşı müəllim" müsabiqəsinin qaliblərindən biri olan və beş min manat pul mükafatına layiq görülmüş Şahla Mirzəyeva iki ildir jurnalımızda fəal müəlliflik edir. Bu müddətdə onun "Tədris materiallarının möhkəmləndirilməsi prosesində interaktiv təlim metodlarından istifadə", "Bədii üslubda obrazlılığın leksik səviyyədə təzahürlərinin öyrədilməsi", "Düzəltmə sifətlərin öyrədilməsində yeni texnologiyaların rolu", "Epik əsərlərin tədrisində yeni texnologiyalardan istifadə" adlı məqalələri işıq üzü görmüşdür. "Azərbaycan müəllimi", "Bakı təhsili" qəzetlərinin səhifələrində də onun yazılarına vaxtaşırı yer verilir. Şahla Mirzəyeva "Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisində yeni təlim texnologiyalarından istifadə" adlı kitabın da müəllifidir.

Şahla Mirzəyevanın istedadının üzə çıxarılmasında Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma İnstitutunun müəllimi, tanınmış metodist Esmira Cəfərovanın xidməti danılmazdır. O, bizi Şövkət Aslanova, Həcər Başirova, Sevda Mehdiyeva kimi yaradıcı müəllimləri də təqdim etmişdir ki, bunlar artıq öz yazıları ilə həmkarları arasında tanınır, müxtəlif müsabiqələrdə fəal iştirak edirlər.

Şahla Mirzəyeva cəmi 17 ildir müəllimlik peşəsi ilə məşğuldur. Onun gələcəyi hələ qabaqdadır. Bir niyyəti də müəllimliklə yanaşı, elm yollarında addımlamaqdır. Onu yüksək mükafat münasibətilə bir daha ürəkdən təbrik edir, bütün niyyətlərinə bu cür şəərəflə çatmasını arzulayırdıq.

Baş redaktor.

Bildiyimiz kimi, hər bir müstəqil ölkənin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri onun təhsil sistemidir. Ötən illərdə Azərbaycanın təhsil sistemində də köklü islahatlar aparılmış, böyük uğurlar qazanılmışdır. Əslində Azərbaycanın inkişafının təmin olunmasının təhsil sistemimizlə bağlılığı həyat fəlsəfəsinin, dövrün gerçəkliyinin ifadəsidir və bu sahədə dövlət

miqyaslı islahatların həyata keçirilməsi Azərbaycanın bütün parametrlərdə inkişaf etdirilməsi tələbatından irəli gəlir.

Hazırda təhsilimizin qarşısında duran ən mühüm vəzifə yüksək bilik və bacarığa malik, öz vətəni böyük məhəbbətlə sevmək, müstəqil düşüncəyə və yaradıcı təfəkkürə malik, milli və bəşəri dəyərlərə hörmət edən şəxsiyyət formalaşdırmaqdır ki, bu vəzifənin əsas ağırlığı humanitar fənlərin, xüsusilə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərinin üzərinə düşür.

Köklü islahat və dəyişiklərlə müşayiət olunan müasir təhsil konsepsiyasının üstünlüyü məhz ondadır ki, o, şəxsiyyətin formalaşmasını təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi kimi dəyərləndirir. Əlbəttə, belə bir yanaşma cəmiyyət üçün təqdirəlayiqdir və bunun əsasında həyatımız üçün dəyərli və ləyaqətli şəxsiyyətlər yetişir. Bu prosesdə təlimin struktur dəyişmələrinə məruz qalır, hafizə unudulmamaq şərti ilə idrak prosesləri dərinləşdirilir, şagirdlərdə müstəqil düşüncə və mühakimə yürütmək vərdisləri, aqli nəticə çıxartma bacarıqları formalaşdırılır. Bu təlim-tərbiyə işə yeni pedaqoji təfəkkürün təzahür formaları kimi meydana çıxır. Uzun illik təcrübəmdən bilirəm ki, şagird üçün ən maraqlı dərslər bilavasitə onun özünün aktiv iştirak etdiyi, təfəkkür imkanlarına əsaslanan tədris məşğələsidir. Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində həyata keçirilən maraqlı interaktiv təlim metodlarından biri diskussiyadır. Müşahidələr göstərir ki, bu günün şagirdi diskussiya məzmunlu təlim prosesinə daha çox maraqlıdır, mübahisəyə girişməkdən, mövqeyini açıqlamaqdan çəkinmir, ədəbiyyat dərslərində, xüsusilə bədii əsərlərin tədrisində müxtəlif məzmunlu və istiqamətli diskussiyaların aparılmasına əlverişli imkan yaranır.

Bədii əsərlərin təhlilinin diskussiya zəminində qurulması əsər haqqında, obrazların xarakteristikası barədə şagirdlərdə müstəqil fikir söyləmək bacarığı yartmaqla yanaşı, onlarda müsahibini dinləmək və növbə ilə danışmaq mədəniyyəti də formalaşdırır.

Mən "Dədə Qorqud" mövzusunun tədris edərək sinifdənxaric oxu materialı kimi həm Dədə Qorqud ədəbiyyatı nümunələrinə, həm də dastanın öz boylarına müraciət edirəm. Sinifdənxaric oxunu yekunlaşdırarkən isə diskussiya üsuluna üz tuturam. Yekunlaşdırıcı dərslər düspüt şəklində aparılır və bu tədbirə valideynlər də dəvət olunurlar. Çünki valideynlər də pedaqoji prosesin iştirakçılarından biridirlər.

Şagirdlər bu tədbirdə daha çox həvəslə iştirak edirlər.

Oxumağa həm Dədə Qorqud ədəbiyyatı nümunələri, həm də dastanın sonuncu boyu tapşırırlar. Şagirdlər sinfin divarlarını "Dədə Qorqud" mövzularında çəkdiyi rəsmlərlə bəziyirlər. Əvvəlcə dastanın tarixi haqqında şagirdlərin internet vasitəsilə əldə etdikləri məlumatlar dinlənilir. Sonra Dədə Qorqud ədəbiyyatının mahiyyəti haqqında məlumat verilir.

Dədə Qorqud ədəbiyyatı zaman-zaman yeni nəsillərin tərbiyəsi işinə fəallıqla müdaxilə etmişdir. Bu ədəbiyyatın gücünü günümüzdə də əyani şəkildə görürük. Müasir ədəbiyyatımızda Dədə Qorqud motivlərində yazılmış bədii əsərlərin xüsusi çəkisi və yeri var.

Böyük rus filosofu və tənqidçisi Dobrolyubov yazırdı ki, xalq ağır çətinlik-sınaq qarşısında qalanda qəhrəmanlıq dastanlarımıza üz tutur, özündə güc tapır, öz azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxır. Bu, vaxtilə bizdə də belə olub.

Dədə Qorqud ədəbiyyatı nəsrimizdə "Dədə Qorqud kitabı"nın 1950-ci illərdəki yasağına qədər, hələ 40-cı illərdən yer almışdır. M.Rzaquluzadənin Dədə Qorqud motivləri əsasında qələmə aldığı hekayələrdən ibarət "El gücü" kitabına nəşriyyat tərəfindən yazılmış ön sözdə deyilirdi: "Burada müəllif həmin dastandakı mövzu və məzmunundan istifadə ilə yeni hekayələr yazmışdır". Bu kitab 1948-ci ildə nəşr olunub və "Dədə Qorqud kitabı" 1950-ci ildə yasaq edilib. Sonrakı nəsil üçün isə bu kitabın gördüyü işi "Dədə Qorqud" filmi gördü.

Dədə Qorqud ədəbiyyatı belə yaranmağa başladı. Nəbi Xəzri mənzum "Burla xatun" dramını yazdı. Daha sonra Arif Abdullazadənin "Ulu Qorqud"u işıq üzü gördü. Güneydə isə Səhəndin "Sazımın sözü" dastanı Şəhriyarın "Heydər baba" sından sonra, sözün əsl mənasında bir era açdı. İş burasındadır ki, Səhəndin dastanı şimalda – sovet Azərbaycanında da güclü əks-səda yaradı, necə deyərlər, Səttər xan marşı kimi səsləndi.

Sonra video və audio fayllardan istifadə edirəm. Fikrimcə, onların şagirdlərin diqqətini cəlb etməkdə rolu əvəzsizdir. Burada məşhur bir Çin deyimi yada düşür: "Mənə de, mən yaddan çıxarım. Mənə göstər, mən yadda saxlayım. Məni cəlb et, mən öyrənirəm".

Əvvəlcə şagirdlərə "Dədə Qorqud" filmindən müxtəlif fotosəkillər təqdim edirəm.

Dədə Qorqudun qopuzu təqdim olunanda həm qopuz, həm də saz haqqında müzakirələr açılır. Dastanın musiqisindən söz düşəndə isə məktəbin musiqi müəllimi şagirdlərə maraqlı məlumatlar verir. Daha sonra isə filmdən dastanın sonuncu boyu ilə səsləşən hissələr nümayiş etdirilir.

Müzakirələr başlanır. Şagirdlərin fikirləri dinlənir, mübahisələr üçün də şərait yaradılır. Müəllimin sualları, əsasən, aşağıdakılardan ibarət olur:

- Sizin fikrinizcə, filmin dastandan fərqli bir şəkildə bitməsi uğurlu alınıb?
- Bəs siz özünüz bu boyu necə yaradıcı yanaşardınız?
- “Dədə Qorqud” möhtəşəm söz abidəmidir” ifadəsi sizə nə deyir?
- Filmin dili haqqında nə deyə bilərsiniz?
- Filmdə bəzi məqamlarda bir çalğı aləti göstərilir, deyə bilərsinizmi, o, hansı çalğı alətidir?
- Qopuz haqqında nə bilirsiniz? Onun sazdan fərqi nədir?
- “Dədə Qorqud” mövzularında komediyalar da yazılıb: Altay Məmmədovun “Dəli Domrul” və Kamal Abdullanın “Causus” komediyaları. Onları oxumaq istərdinizmi?
- “Dədə Qorqud” motivlərinin komik planda işlənməsini təqdir edirsinizmi?

Tədbiri aşağıdakı ifadələrlə yekunlaşdırıram:

– Artıq Azərbaycan kinosunun klassikasına çevrilmiş “Dədə Qorqud” filmi bir sənət örnəyi kimi Azərbaycan durduqca o da var olacaq. Zərifliyi, qəhrəmanlığın ölməzliyini zaman-zaman göstərəcək və bəlli edəcək ki, milli sənət və mədəniyyətimiz məhz belə örnəklər təməlinə əbədi yaşarlıq və tərədicilik gücündədir. Hələ illər öncə Türkiyədə nümayiş etdirilən və məşhur “Spartak” filmi ilə tutuşdurulan “Dədə Qorqud” filmi haqqında Ərgin Gözə əbəs yerə yazmırdı: “Dədə Qorqud” filmi göstərdi ki, bizim nağıl dediyimiz və deməyə məcbur edildiyimiz “Dədə Qorqud”da 16 dövlət qurmuş bir millətin mədəni zənginliklərinin hamısı var. Elə əxlaqi mühtəva var ki, insanlığın hamısına yetər və artıq da qalar. Haramzada olmayan türk milləti əslini heç bir zaman inkar etməz və bir gün görürük ki, Azərbaycanla Türkiyənin babası eyniymiş: Dədə Qorqudumuş...” (Ərgin Gözə. “Dədə Qorqud”. “Tərcüman” qəzeti, 1983).

Anarın povesti və filmi Azərbaycan cəmiyyətində Dədə Qorqud kitabının özü boyda bir hadisə oldu.50-ci illərin yasağından sonra Qorqudun azərbaycanlı pasportuna sahiblənməsində bu povest və film çox iş gördü.Ən əsası da o oldu ki, Dədə Qorqud kitabına müxtəlif yönərdən diqqət verilməyə başlandı. Sonra bu iş davam edərək və böyüyərək 1997-ci ildə prezident fərmanı, möhtəşəm yubiley tədbirləri, o cümlədən Dədə Qorqud ensiklopediyasının yaranması ilə nəticələndi. Bütün bu tarixi-mədəni rezonansla yanaşı, Anarın əsəri dövrünün mükəmməl bədii hadisəsi oldu. Anar “Dədə Qorqud” kitabının bir mühüm əlamətini diqqətlə qorudu. Bu, kitabın dilinə məxsus gözəllik, şeiriyyət və təmiz türk intonasıyasıdır!

Çağımızın dünyaənlü böyük qırğız sənətkarı Çingiz Aytmatovun deyiminə, “öz ədəbi dinastiyasını yaratmış Anarın” ərən ruhu və susmaz qələmi onun müdrik, barlı yaşında bundan sonra da çiçəkləyəcək, mədəniyyətimizi əvəzsiz incilərlə zənginləşdirəcəkdir.

ŞAĞIRDLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏN YAZI İŞLƏRİNDƏKİ SƏHVLƏRİN XARAKTERİ, ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Fərrux HƏSƏNOV,

Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi

Açar sözlər: Azərbaycan dili, yazı işlərindəki səhvlərin xarakteri, aradan qaldırılması, qiymətləndirilməsi.

Təhsil İslahatı Proqramının tələblərinə uyğun olaraq ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün hazırlanmış Azərbaycan dili proqramına daxil edilən linqvistik anlayışlarla yanaşı, şagirdlərin nitqinin inkişaf etdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilmiş və bu işə "Rabitəli nitqin inkişafı" adlı bölmə həsr olunmuşdur. Bu bölməyə ayrılan saatlarda rabitəli nitqin inkişaf etdirilməsi baxımından şagirdlərdə formalaşdırılacaq bacarıq və vərdişlərin əhatəsi müəyyənləşdirilmiş, nitqin üslubları, məna və funksional tipləri, mətnin əlamətləri kimi anlayışlara istinad olunmuş, mətnin məzmun bütövlüyünün və quruluş əlamətlərinin nəzərə alınması diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Bütün bunlara baxmayaraq, məktəb təcrübəsi göstərir ki, Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin yazı işlərindəki xarakterik qüsurlar, onların yaranma səbəbləri, yoxlanması, təshih və qiymətləndirilməsində fikir ayrılığı, dolaylılıq və çətinliklər hələ də qalmaqdadır.

Metodik ədəbiyyatda şagirdlərin yazı işlərində təsadüf edilən səhvləri müxtəlif cür təsnif edirlər. Həmin səhvləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq daha məqsədəuyğun hesab edilir:

a) faktik səhvlər; b) məntiqi səhvlər; v) leksik və frazeoloji səhvlər; q) qrammatik səhvlər; d) üslubi səhvlər; e) durğu işarəsi səhvləri; j) orfoqrafik səhvlər.

Təcrübə göstərir ki, yazının məzmunu ilə bağlı olan faktik və məntiqi səhvlər çox vaxt nitq səhvləri ilə qarışdırılır, hamısı üslubi səhvlər adı ilə təhlil olunur. Ona görə də məzmunla bağlı səhvləri başqalarından fərqləndirmək lazımdır.

Faktik səhvlər. Faktik səhvlər nitqin məzmunu ilə bağlı olub, müəyyən faktların təhrif olunması ilə əlaqədar meydana çıxır. Həmin səhvlər şagirdin təsvir etdiyi hadisə haqqında təsəvvürün dayazlığından, təhlil etdiyi əsərin məzmununu bilməməsindən irəli gəlir. Məsələn:

1. Əsrimizin ən əzəmətli və qədim nümunələrindən biri də "Kitabi - Dədə Qorqud" dastanlarıdır.

2. Müharibədən geri dönməyən oğullara "Milli Qəhrəman" adı verildi.

Nümunələrdən görüldüyü kimi, birinci cümlədə fakt təhrif olunmuşdur. Belə ki, "Kitabi - Dədə Qorqud" dastanı əsrimizin deyil, IX-XI əsrlərin ədəbi nümunəsidir.

İkinci cümlədə isə müharibədən geri dönməyənlərin heç də hamısı deyil, mində, on mində biri "Milli Qəhrəman" adına layiq görüldüyündən fikir səhvdir.

Məntiqi səhvlər. Məntiqi səhvlər təfəkkür qanunlarının pozulması nəticəsində baş verir. Məntiqi təfəkkür qanunlarına görə bir cümlədə eyni obyekt haqqında bir-birinə zidd hökmlər verilməməli, fikirlər ardıcıl şərh edilməli və əsaslandırılmalıdır. Məsələn:

1) Mənim Qurbana olan münasibətim müsbətdir. Ona görə ki, o, Hacı Quluya deyir, ay ağa, bizim maaşımızı artır;

2) Payız fəslə ilin ən gözəl fəslidir, çünki bu fəsildə minlərcə körpə birinci sinfə qədəm qoyur.

Bu misallarda fikirlər arasındakı səbəbiyyət əlaqəsi yanlış müəyyənləşdirilmişdir. Birinci cümlədə Qurbanın ağadan maaşının artırılması haqqındakı xahişi müəllifin (şagirdin) ona müsbət münasibətinin səbəbi kimi verilmişdir. İkinci cümlədə isə şagird payız fəslinin gözəlliyini təbiətdəki dəyişikliklərlə, məhsul yığımını ilə əlaqələndirəydi, fikir məntiqi cəhətdən daha düzgün olardı. Bundan başqa hər iki cümlədə başqa səhvlərə də yol verilmişdir. Birinci cümlədə "maaşımız" sözü mənacə yerinə düşməmiş və nəticədə faktik səhvə yol verilmişdir. İkinci cümlədə isə "körpələr" sözü yerində işlənməyib.

"Qaraca çoban onlarla son nəfəsində mubarizə apardı. O, düşməne qalib gəldi."

Bu nümunədə cümlələr arasında zaman əlaqəsi pozulmuşdur. Birinci cümlə indiki, ikinci cümlə isə keçmiş zamanda işlənilib.

Leksik və frazeoloji səhvlər. Bu səhvlər aşağıdakı hallarda baş verir:

I. Söz mənacə yerinə düşmədikdə.

Belə səhvlər, adətən, şagirdlərin lüğət ehtiyatının kasıblığından, sözün mənasını bilməmələrindən irəli gəlir. Məsələn:

1. Bu qadın ovlamaq istədiyi gəlini şirmikdirməyi bacarır.

2. O, əvvəlcə Almaza məhəbbət elan edir.

3. O, gəncləri inqilabi mübarizəyə ruhlandırmağa qarşı var qüvvəsi ilə çalışmışdır.

4. Hökumətimizin atalıq qayğısını əla qiymətlərlə qarşılamalıyıq.

Birinci cümlədə "ovlamaq" sözü heyvan və quşlara aid olduğundan, onu qadına aid etmək olmaz. İkinci cümlədə "məhəbbət" sözü "əşq", üçüncü cümlədə "qarşı" sözü "üçün" sözləri ilə əvəz olunmalı idi. Dördüncü cümlədə "qarşılamalıyıq" sözü yerinə düşməmişdir.

II. Rus dilinə məxsus söz və ifadələrdən istifadə edildikdə. Məsələn:

1. Mənim atam xolodelnik zavodunda işləyir.

2. Növbətçilər polu süpürüb yudular.

3. Yayda biz plyajda çimirdik.

Nümunələrdən görüldüyü kimi, "soyuducu", "döşmə" və "çimərlik" sözlərinin rusca qarşılığından istifadə olunmuşdur.

III. Sinonim sözlər qarışdırıldıqda.

Bəzi şagirdlər sinonimlərin mənalardakı fərqləri görə bilmirlər, onlardan eynimənalı söz kimi istifadə edirlər. Məsələn:

1. Partizanlar heykəli sağ görüb sevindilər.
2. Bir neçə gün müharibə getdi.
3. Yerli insanlar onların yumurtasını toplayırlar.

Birinci cümlədəki "sağ" sözü canlılara aid olduğundan yerinə düşməmişdir, "salamat" işlədilməli idi. İkinci cümlədə şagird döyüş, vuruşına sözlərini "müharibə" sözü ilə əvəz edərək səhvə yol vermişdir. Üçüncü cümlədə isə "insanlar" sözü "adamlar" sözü ilə eyni mənada işlənsə də, mənaca yerinə düşməmişdir.

IV. Paronimlər qarışdırıldıqda.

Məna və yazılışına görə fərqlənən, lakin tələffüzünə görə oxşar olan sözləri şagirdlər tez-tez qarışdırırlar. Məsələn:

1. Məhrum Səməd Vurğun təbiət aşığı idi.
2. Qabiliyyət həmişə sülhə tərəfdar olanlarındır.
3. Xalq üçün çalışanlar özlərinə ədəbi heykəl qoyurlar və s.

Şagird məhrum – mərhum, qabiliyyət – qalibiyyət, ədəbi – əbədi sözlərini mənaca fərqləndirə bilmədiyindən onları qarışıq salaraq səhvə yol vermişdir.

V. Cümlədə söz lüzumsuz təkrar edildikdə.

Belə səhvlər kobud səhvlər olmasa da, nitqin ahəngdarlığını pozur.

Məsələn:

1. Onun əsərləri içərisində ən qiymətli əsərlərindən biri də "Almaz" əsəridir.
2. Əsərdə erməni kəndlilərindən olan Allahverdi və Azərbaycan kəndlilərindən olan İmamverdi Azərbaycan və erməni kəndlilərinin ümumiləşdirilmiş surətləridir.
3. Bu heykəl N.Nərimanovun heykəli idi.

Qrammatik səhvlər. Ədəbi dilin qrammatik normalarının pozulması ilə əlaqədar səhvlər qrammatik səhvlər hesab olunur. Qrammatik səhvlərin aşağıdakı növləri vardır:

I. İsmi hal şəkilçilərinin qarışdırılması ilə bağlı səhvlər.

Bu tip səhvlərə azərbaycanlı uşaqların yazısında çox az təsadüf edilir. Halbuki, etnik mənsubiyyətinə görə talış, ləzgi, lahıç və b. şagirdlərin nitqində belə səhvlərə tez-tez təsadüf olunur. Bu isə ən çox interferensiya hadisəsi ilə bağlıdır. Ana dilinin təsiri ilə həmin şagirdlər ismin hallarını qarışdırırlar. Məsələn:

1. Bu kukla onun nəzərinə cəlb etdi.
2. Molla tacirə söyə-söyə tacirin üstünə hücum çəkib gəlir.
3. Lakin onun şit hərəkətlərini Mehmanda ikrah, oxucuda gülüş oyadır.

II. Miqdar saylarından sonra gələn isimləri cəmdə işlətməklə əlaqədar səhvlər.

Məsələn:

1. Bu yeddi hərflərdən ibarət söz qiymətli bir kəlmədir.
2. Neçə-neçə insanlar həbs düşərgələrində həlak oldular.

III. "Hər" təyini əvəzliyindən sonra gələn isimlərin cəm şəkilçisi ilə işlənməsilə bağlı səhvlər. Məsələn:

1. Biz hər işlərimizdə ona oxşamağa çalışırıq.
2. Şair hər şeylərində zamanəsindən şikayətlənir.

IV. Xəbərin mübtədə ilə şəxs və kəmiyyətə görə uzlaşıb-uzlaşmaması ilə əlaqədar səhvlər.

Belə səhvlərə mübtədəsi toplu isimlərlə və "hamı" əvəzliyi ilə ifadə olunan cümlələrdə daha çox yer verilir. Məsələn: 1. Axşamüstü hamı Qüdrətin gəlişini səbirsizliklə gözləyirdilər.

2. Xalqımız onu təntənə ilə dəfn etdilər.
3. Müharibə zamanı hamı acliq içərisində idilər.
4. Onlar min cür əzablara qatlaşırdı.

V. Həmcins üzvlərin müxtəlif qrammatik formalarda işlədilməsilə əlaqədar səhvlər.

Məsələn:

1. Mehman namusla yaşayır, işləyir, heç bir zaman daxilinə nüfuz edən səsi, vicdan səsinə ləkələnməmişdir.
2. Qaraca Çoban boylarda göstərilən igidlər dərəcəsinə qaldırılmış, tayfa başçısı Qazan xanla bir səviyyədə təriflənir.

Göründüyü kimi, hər iki cümlədə zaman əlaqəsi pozulmuşdur.

Qrammatik səhvlərdən bir qrupu da sözün strukturu ilə bağlıdır. Şagirdlər bəzən onlara məlum olan sözdüzəldici şəkilçilərlə yeni söz yaratmağa cəhd edirlər. Lakin bu sözlər ədəbi dilin normalarına uyğun gəlmədiyindən səhv hesab edilir.

Söz varadıcılığı ilə bağlı səhvləri bir neçə qrupa bölmək olar:

- 1) Ədəbi dildə mövcud olan düzəltmə sözlərin sözdüzəldici şəkilçisi digəri ilə əvəz edilir. Məsələn: "Bu dövrdə istər İranda, istərsə də Turanda zəhmətçi insanlar saray ayanlarının zülmü altında əzab çəkirdilər". Burada "zəhmətkeş" əvəzinə "zəhmətçi" işlədilməsi səhvdir.

- 2) Düzəltmə sözlərə ikinci bir sözdüzəldici şəkilçi artırılır. Məsələn: Qonşu kənddən kimsə həyəcanlıqla danışırdı. Göründüyü kimi, şagird "həyəcanla" sözüne -lıq şəkilçisi artırmaqla yeni söz yaratmışdır.

İfadə və inşa yazılar, şagirdlərin nitq hazırlığını, fikri düzgün və ardıcıl şəkildə ifadə etmək bacarıqlarını yoxlamağın əsas formalarındandır. Bu yazılar (ifadə və inşalar) vasitəsilə şagirdlərin mövzunu açmaq, dil vasitələrindən istifadə bacarıqlarını, dil normaları və düzgün yazı qaydalarına aid vərdişləri yoxlanılır, məntiqi təfəkkürü, müstəqil yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirilir.

Müəllimin yazılmış ifadə və inşanı yoxlaması, şagirdlərə veriləcək qiymət, eyni zamanda onların yazılı nitqlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə aparılacaq işin davam etdirilməsi və yekun nəticəyə gəlmək üçün çox

əhəmiyyətlidir. İfadə və inşanın yoxlanılması mürəkkəb prosesdir və o, çoxlu suallara: 1) şagirdlərin işi verilmiş mətnin məzmununu necə əhatə edir və onun həcmi nə qədərdir? 2) mətnin məzmunundan kənara çıxma halları varmı? 3) verilmiş mətdə (şagirdlərin yazı işi nəzərdə tutulur) ardıcılıq gözlənilmişdirmi? 4) məntiqi səhv yoxdur ki? 5) dil təhlilinin gedişi zamanı deyilən qeydlər öyrənilmiş və nəzərə alınmışdırmi? 6) nitq nə qrammatik səhvlər varmı? 7) müstəqil nitq tapşırıqlarına təsadüf olunurmu və onlar nə dərəcədə müvəffəqiyyətlidir? 8) xüsusi müəllif düzəlişləri varmı və onlar nə dərəcədə düşünülmüşdür? 9) nə qədər orfoqrafik və dürgü işarəsi səhvləri var, onların xarakteri necədir? 10) işin xarici formalaşdırılması necədir? 11) yazı işinin məzmunu mövzuya uyğundurmu? 12) yazı işinin dili lüğət və qrammatik konstruksiyalar baxımından kifayət dərəcədə rəngarəngdirmi? 13) fikirlər arasında rabitə gözlənilmişdirmi? və s. cavab axtarmağı tələb edir.

Azərbaycan dilindən şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin qiymətləndirilməsi normalarında inşaların göstərilən həcminə (xüsusən IX - XI siniflərdə) müəllim təxmini yanaşmalıdır. Bizə elə gəlir ki, inşa yazıların qiymətləndirilməsində onların normativdə nəzərdə tutulan həcminə deyil, mövzu və mövzudan irəli gələn əsas fikrə uyğunluğu, mövzunun açılma dərəcəsi, şagirdlərin müstəqilliyi, məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü, orijinallığı, savadlılıq səviyyəsi və s. cəhətlər nəzərə alınmalıdır.

Bütün ifadə və inşa yazılara (həm öyrədici, həm də yoxlama) iki qiymət verilir. Əvvəlinci qiymət yazı işinin savad səviyyəsinə, yəni onun orfoqrafiya, dürgü işarələri və dil normaları baxımından savadlılıq dərəcəsinə, sonrakı (ikinci) qiymət isə məzmununa və nitq tərtibinə aid edilir.

“5” qiymət verilən inşalar: Yazı işinin məzmunu mövzuya uyğundur, mövzu dərinədən və hərtərəfli açılıb; məzmunun ifadəsində ardıcılıq gözlənilmişdir; məntiqi, faktiki və üslubi səhvlər yoxdur; dili lüğət və qrammatik konstruksiyalarla zəngin və kifayət dərəcədə ifadəlidir; ümumiləşdirmə və nəticə çıxarma bacarığı aydın görünür; kompozisiya baxımından yığcamdır; 1-2 kobud və ya kobud olmayan səhvə yol verilib.

“4” qiymət verilən inşalar: Yazı işinin məzmunu kifayət qədər tam, inandırıcı açılmışdır, lakin mövzudan bir qədər kənara çıxma hallarına yol verilmişdir; nəticə çıxarmağı və ümumiləşdirmə aparmağı bacarır; fikirlərin ifadəsində məntiqilik və ardıcılıq gözlənilmişdir; vahid üslubda yazılmışdır; dili lüğət və qrammatik konstruksiyalar baxımından rəngarəngdir, 2-3 faktiki, məzmun və nitq qüsuru qiymətə təsir göstərmir. Səhvlərin xarakterindən asılı olaraq ümumi həddi: 2 orfoqrafik səhv və 2 dürgü işarəsi, 1 orfoqrafik səhv və 3 dürgü işarəsi və 2 qrammatik səhv nəzərdə tutulur.

“3” qiymət verilən inşalar: Mövzu nisbətən əhatə olunub, lakin məsələlərə münasibətdə birtərəfli, natamamlıq, mövzudan kənara çıxma hallarına yol verilmişdir; fikrin ifadəsində ardıcılıq pozulmuşdur; 3-4 faktiki və nitq, 4 orfoqrafik və 5 dürgü işarəsi, 3 orfoqrafik və 6 dürgü işarəsi, eləcə də 4 qrammatik səhvə (səhvlərin xarakterindən asılı olaraq ümumi hədd 8-9 səhv) yol verilmişdir.

“2” qiymət verilən inşalar: “3” qiymət üçün nəzərdə tutulan kriteriyalara cavab verməyən, 7 orfoqrafik və 8 dürgü işarəsi, 6 orfoqrafik və 9 dürgü işarəsi, eləcə də 7-8 qrammatik səhvi olan yazıya “2” və “2” qiymət üçün müəyyən olunmuş həddi keçən yazıya “1” qiymət verilir.

Yoxlama ifadə və inşa yazılar kimi öyrədici ifadə və inşaların aparılması, yoxlanılıb qiymətləndirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yoxlama yazı işləri kimi öyrədici yazı işləri də diqqətlə yoxlanılıb qiymətləndirilməli, müəllimin öz mülahizəsinə əsasən ya qiymətlərin hamısı, ya da bir hissəsi jurnalda köçürülməli, yekun qiymətlərin çıxarılmasında nəzərə alınmalı və dərs ilinin sonuna qədər məktəbdə saxlanılmalıdır.

Yazı işlərindən qeyri-müvəffəq qiymət alan şagirdlərin yarımillik və illik qiyməti müsbət ola bilməz.

Təcrübə göstərir ki, V-XI siniflərdə şagirdlərin yazılı nitqinin inkişafı üzrə aparılan məqsədyönlü və sistemli iş nəticəsində onların (şagirdlərin) müstəqil yaradıcılıq qabiliyyəti, məntiqi təfəkkürü, idraki fəaliyyəti və lüğət ehtiyatları inkişaf edir, öz işinə tənqidi münasibət hissi, nöqsanlarını görə bilmək və onu aradan qaldırmağın yollarını axtarıb tapmaq bacarıqları formalaşır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ə. Əlizadə. Şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətinin psixologiyası. Bakı, 1968.
2. B. Əhmədov. V-VIII sinif şagirdlərinin rəhbərli nitq vərdişlərini inkişaf etdirmək haqqında. Bakı, 1963.
3. Ə. Kəlbəliyev. Azərbaycan dili dərslərində inşa yazılar üçün işin səmərəli təşkili yolları. “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalı, №4, 1974.
4. Y. Kərimov. İbtidai siniflərdə inşalar. Bakı, 1973.
5. Система обучения сочинениям в 4-8 классах. М., 1973.
6. В.А. Добромислов. Изложения и сочинения в семилетней школе. М – Л., 1946.
7. К.Б. Бархин. Культура слова. М., 1930.

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan dilindən aparılan yazı işlərində (ifadə və inşalarda) yol verilən səhvlərin xarakterindən, onların aradan qaldırılması və qiymətləndirilməsindən danışılır, şagirdlərin şifahi və yazılı nitqinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsində rolu göstərilir.

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о характере ошибок при письменной работе (сочинений и изложений) азербайджанского языка, его устранении и оценке, а также показана роль развития и формирования письменной и устной речи школьников.

SUMMARY

In clause is spoken about character of written job (compositions and statements) Azerbaijan language, his (its) elimination and estimation, and also the role of development both formation of written and oral speech of the schoolboys is shown.

LİŖVİSTİK TƏHLİL ZAMANI İNTEQRATİV NƏTİCƏLƏRİN ÇIXARILMASI

Vaqif QURBANOV,
AMİ – nin müəllimi, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Həqiqət QƏDİMOVA,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: Linqvistik təhlil, səhv yanaşma, stereotip, bilik, integrasiya, ümumiləşmə, strategiya, metodoloji fikirlərə etinasızlıq, elmi nəticələr, Azərbaycan dilçiliyi, metodika, integrasiya strategiyası, elmi təsnifatlar və s.

Linqvistik təhlil ibtidai, orta və ali təhsil konsentrlində analiz – sintez və ya nəzəri ümumiləşdirmələr aparmaq bacarıqları aşılamaq məqsədilə tətbiq olunan mürəkkəb təmrinlərdəndir.

Məqalənin əvvəlində bir məsələni xüsusi vurğulamaq istərdik ki, linqvistik təhlil hər kəsə dərk edə və ya öhdəsindən gələ biləcəyi asan məsələlərdən deyil. Ondan fonotistlər, leksikoloqlar, qrammatistlərlə yanaşı, bu sahənin tədrisi metodikası ilə müntəzəm məşğul olan praktik dilçilər və ya dilçi-metodistlər daha yaxşı baş çıxarmışlar. Bu mənada Ə.Dəmirçizadə, Ə.Əfəndizadə, A.Axundov, Ə.Fərəcov, Ə.Abdullayev, Ə.Əhmədov, Q.Kazımov, B.Əhmədov və sonrakı nəsillərin nümayəndələri olan A.Məmmədov, A.Hacıyev və başqalarının adlarını qeyd edə bilərik. Xüsusilə də Ə.Əfəndizadə bu sahə ilə daha çox məşğul olmuşdur. Fikrimizcə, indi bu adları tanımayan və onların yazdıqlarını oxumayıb təhlilə girişənlər gərək bu məsələnin məsuliyyətini dərk edib elmə, məktəbə səhv normativlər ötürməkdən çəkinsinlər. Çünki bu cür metodoloji məsələlərdə səthi düşünmək sınaqdan çıxmış ənənəvi təcrübənin üstündən xətt çəkmək deməkdir. Ənənə isə güclü məntiqə söykənir. Bunu bizdən, əlbəttə ki, bir giriş kimi qəbul etmək lazımdır. İndi isə keçək əsas məsələyə.

Fonetik təhlil. Fonetikaya dair keçilənləri möhkəmləndirmək və sistemə salmaq məqsədilə aparılan təhlil fonetik təhlil adlanır. Fonetik təhlilin də bütöv və natamam növləri olur. Tam təhlilə XI sinifdə mətn üzərində aparılan təhlil aiddir. O vaxta qədər aparılan təhlillər cümlənin və mətnin fonetik xüsusiyyətlərini əhatə etmir. V sinifdə aparılan və VI sinifdə təkrar olunan fonetik təhlil, yəni sait, samit, heca, vurğu və orfoepiya kimi məsələlərin göstərilməsi didaktik məqsəd daşıyır və ilkin mərhələ sayılır. Fonetik təhlilin bu sistemində sözün orfoepiyası əvəzinə, "Belə deyilir" ifadəsi işlədilir. Şifahi və yazılı təhlillər arasında fərqli cəhətlər də meydana çıxır. Çünki təhlil həm orfoqram təşkil edən və həm də etməyən sözlərin üzərində aparılır.

Didaktiklar bu mərhələdə fonetik təhlilin daha çox orfoqram təşkil edən sözlərin üzərində aparılmasını düzgün hesab edirlər. Biz də bu fikirdəyik.

Ancaq nəzərə alaq ki, verilən nümunələr içərisində müəllim, ailə, qardaş, bacı, Bakı və s. kimi qarışıq tipli sözlər də ola bilər. Tutaq ki, təhlil Bakı sözü üzərində aparılır; bu zaman qeyd olunur ki, necə deyilir, elə də yazılır. [Bakı] – Bakı; yaxud da [qardaş] – qardaş və yaxud da: [bacı] – bacı. Əlbəttə, belə də ola bilər; belə ki, təhlil ancaq orfoqram təşkil edən ailə kimi sözlər üzərində aparılırsa, bu da şagirdin orfoepik normaya yiyələnməsinə şərait yaradar, daha geniş integrativ anlayışdan və ya mədəni vərdişə integrasiyadan xəbər vermiş olar. Ən başlıcası isə budur ki, bu integrativ vərdiş, yəni ədəbi tələffüzlə düzgün oxu leksik, morfoloji və sintaktik təhlil zamanı da tətbiq olunur və irimiqyaslı integrasiyaların aparıcı mexanizminə çevrilir.

Onu da qeyd edək ki, ədəbi tələffüzdə oxu yalnız orfoepiya ilə məhdudlaşmır. Ədəbi tələffüzün tənəffüs, ton, tembr, vurğu və sonra da orfoepiya vahidləri var. Odur ki, fonetik təhlil də XI sinif kimi genişlənə – genişlənə davam etməlidir. Leksika və morfologiya təlimində vurğu amili çox mühüm vasitədir. Sintaksis təlimində intonasiya amili cümlə və söz birləşmələrinin dərk olunmasında mühüm rol oynayır. Eyni zamanda intonasiya cümlənin ən mühüm əsaslarından sayılır.

Cümlə nəqli, sual, əmr və nida intonasiyasına görə növlərə ayrılmasına səbəb olur. Cümlə intonasiya bitkinliyinə malik olması ilə müəyyənləşir və s.

Söz birləşməsinin başlanğıc formada nominativ bitkinlik intonasiyasında predikativ vahidə çevrilməsi də nəzərə alınır. Dəcəl uşaq (dır), maraqlı kitab (dır) və s. nümunələri buna konkret misaldır.

Cümlə və cümlə üzvlərinin intonasiyası, sintaqm (bir nəfəsə alma ilə tələffüz olunma) habelə cümlələrin tabesizlik və tabelik intonasiyası ilə mövcuddur. Mətdə assonans, alliterasiya, təkrir və digərlərinin fonetikanın vahidləri kimi çıxış etməsi, habelə poetizm yaranmasında fonetik səviyyə amilinin nəzərə alınması səsartımı, səsdeşümü, səsəvəzləməsi hadisələri üzrə bacarıqlar mədəni nitqə integrasiya amili kimi dəyərləndirilməlidir. Ancaq problem budur ki, XI sinif kimi dil tədrisində fonetikanın tərkib hissələrinə daxil olan vahidlərlə ibtidai, natamam orta və orta pillələrdə fonetik təhlilin assonans, alliterasiya da daxil olmaqla tam integrasiya olunma imkanlarından lazımcə istifadə edilmir. Bunun da başlıca səbəbi I – XI siniflər üzrə fonetik təhlilin dərinə tədqiq olunmaması və metodikasının işlənilməməsidir.

Əgər tam fonetik təhlil mövzusu didaktik zərurət üzündən son dərəcə həssaslıqla işlənmiş olsa idi, XI sinif şagirdlərində aşağıdakı integrativ anlayışlar formalaşdırılmış olardı:

- Fonetik təhlil dil təhlilidir; ancaq mədəni nitqə və nitq vərdişlərinə hesablanmalıdır. Bu zaman ahəng qanunu həm dilin öz semantik – struktur iradəsi kimi, yəni təkəkkürün ifadə forması kimi, həm də milli təkəkkürün nitqlə poetizm yaranan ifadə forması kimi çıxış edir.

Əgər əcəl əlində ayılməsəydi qəddim,

Həmidənin zəhmətin mən çiyində çəkərdim. (M.Ə.Sabir)

Canı kim cananı üçün sevsə, cananın sevar,
Can üçün kim ki cananın sevar, canın sevar. (M.Füzuli)

Göründüyü kimi, birinci nümunə "ə" inçə saitinin yaratdığı assonans, ikinci nümunə isə "can" sözünün təkrarı ilə yaranan alliterativ – təkrirdən ibarət fonetik təhlil nümunəsidir.

• Fonetik hadisələrdən – sasartımı səsdüşümü, səsuşuşması, səsavəzləməsi, səsyerdəyişməsinə görə təhlili həm dil hadisəsi kimi, həm də mədəni nitqdə norma kimi fəaliyyət göstərən fonetik vahidlərin təhlilidir.

• Fonetik təhlilin səs, söz, söz birləşməsi, cümlə və mətn üzərində aparılması ədəbi tələffüz vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi strategiyası ola bilər. Çünki təlimdə fəndaxili inteqrasiya hər hansı bir taktiki gediş və yaxud məqsəd deyil, bu gün yenilənən milli təhsilin strategiyasıdır. Bu zaman başlıca diqqət cümlənin və mətnin fonetik təhlilinin ədəbi tələffüzünə, ifadəlilik və ya bədiilik tələblərinə yönəldilir. Buradan fonetik təhlillə bağlı çıxarılan inteqrativ nəticələr hansılar ola bilər?

Fonetik vahidlər olan vurğu, intonasiya və orfeopiya sözlərin, söz birləşmələrinin və cümlələrin qanında, canında dövr etdiyindən sonrakı təhlillər zamanı (leksik, morfoloji və sintaktik, üslubi) bunlar nəzərə alınmalı olur. Bu özü çox ümumiləşmiş fikirdir və təlimdə gözlənilən nəticə kimi mənimsənilməlidir.

"Mətnin üzərində tam sintaktik təhlil aparıla bilər. Məsələn: Nədir illət ki, hər kəs öz dilinin qədrini bilməz; Təbiidir ki, ləlin qədrini bilməz onun kani". (M.Füzuli) cümlələrini nəzərdən keçirsək, aydın olar ki, bunlar naqli cümlələrdir; tabeli mürəkkəb cümlələrdir, birinci – xəbər budaq cümləsi, ikinci isə mübtədə budaq cümləlidir. Çünki xəbər və mübtədanın intonasiyası ilə oxunur.

Təhlilin digər məqamları da var. Belə ki, qrammatik təhlil məntiqə görə, morfoloji və sintaktik təhlildən ibarət olmalıdır. "Qrammatik təhlil" termini ilə yanaşı, nəzəri və metodik tədqiqatlarda "morfoloji təhlil", "sintaktik təhlil" terminləri də işlədilir.

Ancaq onu da nəzərə alsaq ki, morfoloji təhlil zamanı cümlədəki sözlərin əldə olduğu nitq hissəsi ilə yanaşı, cümlə üzvü vəzifəsi də göstərilirsə, bu cür təhlil morfoloji - qrammatik təhlil adlanmağa daha çox uyğun gəlir. Digər cəhətdən, bu şəkildə aparılan morfoloji təhlil zamanı bəzən hər bir sözün morfolojiyə görə təhlili də aparılırsa, onda belə çıxır ki, morfoloji təhlil sözün tərkibinə görə təhlili və söz yaradıcılığına görə təhlili də əhatə edir.

Morfolojiya təlimində nitq hissələrinin sintaktik zəmində araşdırılması leksik məna, morfoloji əlamət kimi başlıca meyarlardan biri kimi göstərilir. Bu prinsipə əsasən, cümlənin nitq hissələrinə görə təhlilində qarşıya bir sıra çətinliklər çıxır.

Faktlara fikir verək. Dərsləri müşahidə zamanı VII sinif şagirdləri "Mənim on iki yaşım var", "Atam mühəndis işləyir" tipli cümlələrdə "on iki" və "mühəndis" sözlərinin say və isim olduğunu göstərsələr də onların sintaktik mövqelərini və ya cümlə üzvü vəzifələrini müəyyən edə bilmirlər.

Məgər bu, onunla əlaqədar deyilmi ki, belə hallarda təhsilin qabaqlama funksiyası səhv nəticə çıxarmağa səbəb olur?

VIII sinifdə sadə cümlə sintaksisində üçüncü növ təyini söz birləşmələrinin tərəfləri arasına daxil olan sözlər ayrılıqda cümlə üzvü kimi götürülmürsə, "on iki" sayının sintaktik vəzifəsi haqqında nə demək lazımdır? Eyni sözləri "Atam mühəndis işləyir" cümləsində mühəndis sözünün morfoloji mənası və cümlə üzvü vəzifəsini göstərməklə bağlı porodaksallıq – ziddiyyətlik haqqında demək olar. Çünki mühəndis isim olması, adlıq halda olması anlaşılır, lakin hansı üzv olması anlaşılır.

Bu vaxta qədər belə hallarda "mühəndis işləyir" birləşməsi "mühəndisdir" ə uyğunlaşdırıb bir üzv kimi hesab edilmişdir. Lakin indi belə bir fikir də səslənir ki, "mühəndis" adlıq halda olsa da, tamamlıqdır və "nə işləyir?" sualının cavabı kimi çıxış edir.

Bu hökmə qətiyyən razı deyilik və həmin cümlədə "nə işləyir" sualını biz sintaktik sual hesab etmirik. Çünki mühəndis həmin cümlədə məntiqə görə obyekt deyil, predikatdır. Predikatın ikikomponentlisindəndir. Belə hallar "Məktəbin direktoru çıxış edir" cümləsində nəyin və ya haranın direktoru? kimi də səslənə bilər və bilir də. Ancaq məsələ bundadır ki, həmin suallar sintaktik sual deyil, morfoloji sualdır.

Bir üzvün tamamlıq olması üçün sintaktik suala cavab verməsi başlıca şərtidir. "Atam mühəndis işləyir" cümləsində isə obyekt yoxdur, mühəndis işləyir – xəbərdir. Digər cəhətdən bu cümlədə işləyir "mühəndis" sözünə köməkçi sözdür – *idi, imiş, dur* morfoloji funksiyasını daşıyır. Deməli, "Mühəndis işləyir", "Traktor işləyir" cümlələrindəki "işləyir" xəbəri semantik yükü ilə "Atam mühəndis işləyir" cümləsindəki "işləyir" in semantik yükü eyni deyil.

Azərbaycan sintaksisti, professor Q.Kazımov təsadüfən deməmişdir ki, hər müəllimin, hər alimin həmfikri, ardıcılı, davamçısı olur.

Bu gün dil tədrisindən dərin elmi – inteqrativ nəticələr çıxarmaq bacarığının aşılması tələb olunur. Inteqrasiya – ümumiləşmiş nəticə, yəni nisbətən geniş həcmli nəticədir. Həmin nəticə informativ xarakterli də ola bilər, kommunikativ xarakterli də.

Sintaktik təhlil geniş anlayışdır. Onun aparılması ardıcılılığına bunlar da daxildir:

- sadə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növünü göstərmək;
- sadə cümlənin quruluşunu müəyyən etmək;
- sadə cümlədirsə, hansı əsasda və ya müxtəsər, geniş, bütöv və ya yarımçıq olduğunu göstərmək;
- üzlərinə görə təhlil etmək hər bir üzvün ifadə vasitəsini qeyd etmək;
- mürəkkəbdirsə, sadə cümlələrini və aralarındakı sintaktik əlaqəni müəyyənləşdirmək və tabesizdirsə tabesizlik əlaqələri, tabelidirsə, baş və budaq cümlələrini təyin etmək.

Bir sintaktik təhlil nümunəsi:

"Deyirəm ki, uzaq yolda susuzluq çəkən
Bir insanın yollarında bulaq olaydım;

**Bütün məslək dostlarının bu dünyada mən
Hər qəminə, nəşəsinə ortaq olaydım!** ”

S.Vurğun

Burada cümlələr əvvəlcə düzgün və ifadəli oxunur, nəqli intonasiyaya malik olduğu göstərilir və quruluşu qeyd edilir; yəni öz tərkibinə görə bir mürəkkəb və bir sadə cümlədən ibarətdir. Mürəkkəb cümlə tamamlıq budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədir.

Deyirəm ki – baş cümlə, qalanlar isə budaq cümlədir;

ikinci cümlə nəqli, sadə, geniş cümlədir;

ortaq olaydım – xəbər (fel, felin arzu şəkli ilə ifadə olunub);

mən – mübtəda, (əvəzliliklə ifadə olunub);

bütün – təyin, (təyini əvəzliliklə ifadə olunub);

məslək – təyin (isimlə ifadə olunub);

hər – təyin (təyini əvəzliliklə ifadə olunub);

bu – təyin (işarə əvəzliyi ilə ifadə olunub);

dünyada – zərflik (isimlə ifadə olunub);

dostlarının qəminə, nəşəsinə – mürəkkəb tamamlıq (təyini söz birləşməsi ilə ifadə olunub).

Sintaktik təhlil zamanı qarşıya çıxan xeyli sayda çətinliklərdən bir neçəsini qeyd etməyə ciddi ehtiyac duyulur.

Əvvəlcə, sintaktik təhlil sintaksisə görə olan təhlil deməkdir. Ümumi xarakter daşıyır. Onu sadə cümlənin üzvlərinə görə təhlili ilə eyniləşdirmək olmaz. Əgər tapşırığın şərti “Verilmiş cümləni sintaktik təhlil edin”dirsə deməli, cümlənin intonasiyası, quruluşu göstərilir; sadədirsə üzvləri qeyd olunur; əgər mürəkkəbdirsə, tabeli və ya tabeliliyi müəyyənləşdirilir. Sadə cümləyə çevirib üzvlərinə görə təhlil edilməsinə ehtiyac yoxdur. Çünki sadə cümlənin sintaktik təhlilinin öz tələbləri var, mürəkkəb cümlənin sintaktik təhlilinin öz tələbləri.

İkincisi, cümləni sadə cümləyə və ya sadə cümləni mürəkkəb cümləyə çevirmək təhlil deyil, nitq inkişafı təminatıdır. Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibi hissələrinə sadə cümlələr olur, üzvlər yox; tabeli mürəkkəb cümlənin də tərkibi baş və budaq cümlələrdən ibarət olur, üzvlərdən yox.

Nəhayət, bu səhv stereotipi səhv təhlil paradigmasından çıxarmaq lazımdır. Çünki sadə cümlə ilə mürəkkəb cümlə fərqli keyfiyyətlərə malikdir. Deməli, integrativ nəticələr və ya bitkin anlayışlar aşağıdakı kimi olmalıdır:

1. Sintaktik təhlil özündə fonetik vahidləri (intonasiya, vurğu, orfoepiya), habelə morfolojiyaya dair biliklərin üzərində qurulan və onları inkişaf etdirən daha geniş linqvistik təhlil əməliyyatıdır.

2. Sintaktik təhlilin suallar əsasında aparılması şagirdlərin şifahi və yazılı nitqinin inkişafında müəyyən rol oynayır.

3. Sintaktik təhlil şagirdlərdə kompleks təhlil əməliyyatları aparmaq bacarıqları formalaşdırır.

4. Sintaktik təhlil şagirdlərdə dilçilik elminə (fənnə) maraq doğurmaq cəhətdən geniş didaktik imkanlara malikdir. Onun tərkibində leksik, fonetik normaların gözlənilməsi də nəzərə alınır.

5. Sadə və mürəkkəb cümlə təhlilində fərdi qaydada, elmi əsaslarla yanaşmaq lazımdır.

Bu fənnin öz şəbədəxili xüsusiyyətləri əsasında düzgün inteqrasiyalara nail olmadan uğurlu fənlərəsas inteqrasiyalar aparmaq mümkün deyil. Bu məsələ hamımızı dərindən düşündürməli və elmi praktik konfranslardan, seminar – müşavirələrdən keçib – müzakirə olunarsa və birmənalı qəbul edilərsə, oprior hökmlərin yayılmasının və təhsilə gətirilməsinin qarşısı alınar.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndizadə Ə.R. “Düzgün yazı təliminin əsasları”, Bakı, Maarif, 1975.
2. Əfəndizadə Ə.R. “Qrammatik təhlil”. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1958.
3. Əhmədov Ə.M. “Linqvistik təhlil bacarıqları aşılamağın elmi – metodik əsasları”, Bakı, Təhsil, 1997.
4. Fəxrəddin Yadigar (Veysəlov). “Fonetika və fonologiya məsələləri”, Bakı, Maarif, 1993.
5. Fərəcov Ə. Qrammatik məfhum və onun mənimsənilməsinin bəzi məsələləri. Bakı, Maarif, 1970.
6. Fonetikanın tədrisinə dair. Bakı: ADU-nun nəşri, 1991.
7. Həsənov M.S. Azərbaycan dili sintaksisinin tədrisində qarşıya çıxan çətinliklər. Bakı, Maarif, 1986.

XÜLASƏ

Linqvistik təhlil həm dilçiliyin, həm də metodikanın subyektli olmasına baxmayaraq, Azərbaycan dilçiliyində və metodikasında axıra qədər dərk olunmayan problem məsələlərdəndir.

Linqvistik təhlilin mahiyyəti, məzmunu, tədqiqi və təlimi üzrə elmi – praktik konfranslar keçirilməyincə bu məsələdə səhv stereotiplərdən çıxarılan nəticələr kimi ziyanlıq ötürməyəcək.

PEZİOME

Лингвистический анализ в школьной практике является средством обобщения знаний, умений и навыков. Лингвистические разборы слов, словосочетаний и предложений имеют и общелингвистический и собственно методический характер и играют особую влиятельную роль в развитии лингвистических мировоззрений учащихся. Поэтому ему уделяется особое внимание. Но здесь есть много нерешенных, спорных вопросов. В данной статье – об этом.

SUMMARY

The linguistic analysis in school practice is means of generalizations of knowledge capacity and skills. Linguistic analyse a word, word combinations and offers have and general linqvistic and actually methodical character and plays special influential a role in development linguistic outlooks of pupils. Therefore in school practice to it is given particular attention. But this question also is many not solved questions at issue. In given article - about it

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN LİRİKASI ƏSASINDA ŞAĞIRDLƏRİN MƏNƏVİ TƏRBIYƏSİ İŞİNİN TƏŞKİLİ

Nadir QƏRİBOV,

Şabran şəhərindəki 1 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Müasir təlim üsullarının tətbiq edildiyi indiki şəraitdə ədəbiyyat fənninin şagirdlərin cəmiyyətimiz üçün faydalı insanlar kimi formalaşmalarında imkanları daha da artır. Müstəqillik şəraitində, informasiya axınının gücləndiyi bir dövrdə mənəvi tərbiyə məsələlərinə diqqəti artırmaq, ayrı-ayrı yazıçı və şairlərin əsərlərindəki imkanlardan daha səmərəli istifadə etmək indi daha vacibdir. Çoxillik pedaqoji təcrübəmdə belə bir yəqinlik hasil etmişəm ki, Azərbaycanın dünya şöhrətli şairi, filosofu və müdriki Nizami Gəncəvinin lirikasının şagirdlərin mənəvi tərbiyəsində müstəsna rolu vardır. Ona görə də bu yazıda Nizami Gəncəvinin lirikasının öyrədilməsi prosesində şagirdlərin mənəvi tərbiyəsi üzrə necə iş apardığımı şərh edirəm.

Bu da təsadüfi deyil. Doqquz əsrə yaxındır ki, bəşəriyyət dahi şairi dərinə oxuyur, mənəvi zənginliyini artırır. Müstəqil dövlətimizin indiki mərhələsində ölməz şairin əsərlərini hər bir məktəbliyə dərinə aşılamaqla yanaşı bu əsərlərin tərbiyəvi təsirindən səmərəli istifadə etməyə çalışıram.

Pedaqoji təcrübəmdə yəqin etmişəm ki, orta məktəbin ədəbiyyat programında N.Gəncəvi ilə bağlı məzmun həm müvafiq bilik verməyə, həm də tərbiyəvi iş aparmağa kifayət edir. Bu şərtlə ki, dərslərdə ümumiləşdirici nəticələr çıxarmağa lazımı yer verilsin. Belə ümumiləşdirmələr şagirdlərin mənəvi tərbiyəsinə təsir edəcək faktların məzmunu üzərində qurulmalıdır.

Şagirdlərə çatdırıram ki, mənbələr Nizaminin 20 min beytdən ibarət divanı olduğunu təsdiqləyir. Bu zəngin poetik irsdən bizə 6 qəsiddə, 120 qəzəl, 30 rübai gəlib çatmışdır. Bu əsərlər şairin epik yaradıcılığı ilə vəhdətdədir, və insanlar daimi olaraq bu irsdən mənəvi qüvvət və qüdrət almaqdadırlar.

Nizaminin yaradıcılığını tədris edərkən onun lirikası üzərində xüsusi dayanıram. Ona görə ki, şairin lirikasının məzmunu ilə epik əsərləri arasında ümumi bir ruh, bir bağlılıq var. Mən Nizaminin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat verərkən qeyd edirəm ki, divan ən azı 200 – 250-yə qədər şeir toplanmış külliyyata deyilir. Şair hələ epik yaradıcılığa başlamazdan əvvəl fəxrli yazırdı ki, indi onun divanı var:

*Qaşların açıqdır, sanki bir kaman,
Qarşında dururdu yazdığım divan.*

Lirik yaradıcılığı üçün nəzərdə tutulmuş bir dərs saatının hər dəqiqəsindən səmərəli istifadə etmək, interaktiv və klaster (şaxələndirmə) təlim üsulları mənə yardımçı olur, şagirdlərin fəallığını artırır. Adətən, yeni

dərsi aşağıdakı sualla başlayıram: “Şairin hansı qəzəllərinə musiqi yazıldığını bilirsinizmi?”

Şagirdlər “Sənsiz”, “Sevgili canan” qəzəllərinə romanslar yazıldığını, habelə, “Gözüm aydın”, “Eşqdir mehrabı uca göylərin”, “Yenə tövbə evimi eşqi-xərab etmədədir” qəzəllərinin “Rast”, “Segah”, “Şur” muğamlarında oxunduğunu söyləyirlər.

Şagirdlərin nəzərinə çatdırıram ki, Nizaminin əsərləri müğənni və bəstəkarların diqqətini yalnız bu gün cəlb etməmişdir. Hələ şair öz sağlığında qəzəllərinin məclislərdə xanəndələr tərəfindən oxunduğunu yazırdı. Əyani olmaq üçün şairin əsərlərindən seçilən parçaları maqnitofon vasitəsilə səsləndirirəm:

*Dəsta-dəsta durmuş türfə gözəllər,
Dillərdə Nizami yazan qəzəllər.
Bir şairi avazla hey oxuyurlar,
Cəngi yarasına məlhəm qoyurlar.*

Onuncu sinif şagirdlərinə aydın olur ki, şairin yalnız iri həcmli əsərləri deyil, “Divan”ına daxil olan şeirləri də ona şöhrət gətirmir, “cəngi yarasına məlhəm qoyurmuş”, “qulaqlar üçün ərğanın sədasi vermiş”. Şair sözünü ən xoş musiqi sədasi-çalğı alətlərindən üstün tutmuşdur:

*Qəzəlim qulaqlar üçün verər ərğanın nəvası,
Üzü lələ meytək, əsərim ürəkəcandır.
Dəf çalmaram səbəbsiz, toy olar, təbil çalarsan.
Sözümün yanında sözsüz nə ki, çalğı var yalandır.*

Ədəbiyyat kabinetimdə zəngin kitabxanam olduğundan “Nizaminin lirikası” kitabını şagirdlərə paylayır və onlara bir neçə qəzəl, rübai və qəsiddə oxuyub şərh edirəm.

Nizaminin ədəbi irsinin tədrisindən müəyyən etmişəm ki, məktəblilər daha çox qəzəl və rübailəri əzbərləməyə meyl göstərirlər. Bu da səbəbsiz deyil. Aforistik və müdrik fikirlər şagirdləri dərinə düşünməyə sövq edir.

Məktəbdə şagirdlərə verilən biliklər dünyagörüşün formalaşması üçün əsasdır. Ətraf gerçəkliyə, fəal, şüurlu münasibət bəslənməsi isə əqidədən, möhkəm təşəkkül tapmış baxışlardan, bu baxışları insanın müdafiə etməsindən, rəhbər ideyaların doğruluğuna inama əmin olmasından çox asılıdır.

Şagirdləri qruplara bölməklə sinfə bir neçə variantda tapşırıq verirəm. “Lirika” kitabında olan qəsiddə və rübailərdən parçalar səssiz oxunur. İnsanı xeyirxah əməllərə səsləyən, son dərəcə tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan, vüqarlı, qürurlu, cəsarətli olmağa, tamahkarlıqdan çəkinməyə, elm, bilik, ağıl hasil etməyə çağıran beyt və misralar seçilir. Şagirdlərin bir qismi bəzi beyt və misraları nəsrə çevirir. Məktəbliləri inandıra biləcək, onlarda baxış və mühakimələrini qorumaq üçün fəallıq yaradacaq zəruri sübutlar seçir, şagirdləri ziddiyyətlər qarşısında qoyur, fikir mübadiləsi təşkil edir, söylədiklərini təsdiq edəcək sübutların gətirilməsini tələb edirəm.

Nəticədə dərsi müsahibə üsulu ilə apararaq şagirdlərdən soruşuram: "Nə üçün şair özünü sözsə, sənətə hakim bir şəxs sayır, qələmi ilə dünyanı fəth edildiyini yazır?"

Şagirdlər seçdikləri beytlərlə bu suala aydın və geniş cavab verirlər.

*"Mənzəm ol şahı-məzəin ki, fəzilətim əyandır;
Yer ilə zamana hakim hünerim bir asimandır".*

Öz doğma xalqının ən gözəl mənəvi keyfiyyətlərini tərənnüm edərək başari ideyalar səviyyəsinə yüksəldən Nizaminin əsərləri şagirdlərin estetik dünyasına şəfəq saçır, onların xarakterinin formalaşmasına təsir göstərir:

*Niyə şeir-sənətimlə bu qədər öyünməyim ki,
Necə gör lətif sözüm var, su kimi axır, rəvandır.*

Eyni zamanda şagirdlərin fikrini aşağıdakı bu beytə cəlb edirəm:

*Ağlın gözü işıqlanmış, qəlb evinin çırağından,
Yaxşı olar, bu nur ilə gizli xəzinə axtarsan.*

Nizaminin düşüncəsinə görə, insanın ağı qəlbın çırağı ilə işıqlanır, bu nurla, işıqla da o, gizli xəzinələr axtarır. Görəsən, şair xəzinə dedikdə nəyi nəzərdə tutur?

Şagirdlər bu suala həm nəsr, həm də nəzmlə cavab verməyə çalışırlar.

Dahi şair insanları zəhmət çəkməyə, ağıllı hərəkət etməyə, gizli xəzinələr axtarmağa sövq edir:

*"Əgər cənnət istəyirsən, özün parla gövhər kimi,
Gecələr, işıqlandır öz nurunla qəmərkimi".
"Xəzinə tapmaq istəyirsən, sındır canın sütununu,
Ki, xəzinələr asanlıqla ələ gəlməz, onla bunu".*

Şagirdlər seçdikləri beytlərə əsasən izah edirlər ki, şair insanı hər cür ətəldən, təbəllikdən çəkindirir, başqalarına əl açmamağı onlara məsləhət görür:

*İstəyirsən əgər balıq, quşla dolsun sənin süfrən,
Yolçu olma, ibrət götür Süleymanın zənbilindən.*

Şərhlər səhifəsindəki "Süleyman zənbili" ifadəsinin mənasından aydınlaşır ki, kimliyindən asılı olmayaraq, insan maddi vəziyyətini, yediyi çörəyi öz əli və alın teri ilə qazanmalıdır.

Həqiqətən, Nizaminin lirik əsərləri üzrə iş zamanı şagirdlər başa düşürlər ki, bunlar elm və hikmət dünyasıdır, insanın kamilləşməsi üçün zəngin xəzinədir. Bu xəzinədən nə qədər istifadə etsək də o, tükənməzdir. Deməliyəm ki, dərsi əvvəldən-axıradək şərh və izahatlara həsr etmək mümkün deyil. Ona görə də çalışıram ki, bu axtarışların başlıca nəticəsi dərstdə şagirdlərin idrak fəallığını və müstəqilliyini gücləndirsin, onların mənəvi dünyasını zənginləşdirsin. Bu mövzuda dərsi yekunlaşdırmaq məqsədilə rəhbətli nitqin inkişafı üzrə yaradıcı işdən istifadə edirəm.

Əvvəldən seçilmiş materiallar əsasında evdə "Nizami insanları necə görmək istəyir?" mövzusunda rəngarəng inşalar yazmağı tapşırıram. Həmin materiallardan nümunələr aşağıdakı kimidir:

1. Nizami insanları elm dalınca getməyə, ayıq olmağa səsləyirdi:

*Elm oxuyula ovla, əgər istəyirsən təmiz şikar,
Elm ilə ov şikar elə, ov itilə nə işin var?
Nurlu bir tale dilərsən, yatma sən ta sübhədək
Heç nə çatmaz, yatmışa, tale ayıqla yar olar.*

2. Nizami insanı gözü tox, var-dövlət hərisliyindən uzaq bir varlıq kimi görür:

*Yəmən sultanının baxdım qəbrinə,
Bir kafən çıxarıb o verdi mənə.
Dedi ki, sən gülmə səxavətimə,
Dünyadan köçərəkən bu çatıb mənə.*

3. Nizami insanları dostluğa, qardaşlığa çağırırdı:

*Kömək et aləmə, aləm sənə dost olsun.
Dostun olmazsa, həyatın da fəlakətdə olar.
Bu dünya heç kəsə qalamayacaqdır,
Bari vəfah ol öz dostlarına.*

4. Nizami insanları cürətli, cəsarətli, igid, mərd, cəsur görmək istəyir:

*Dənizdə bir qoxu görsən, kişi kimi hümmətli ol,
Tələsərək ləngər salma, hər vuruşda cürətli ol,
Qane ol, səbr eylə, ac qal, mərdlik eylə dəhirdə,
Etmə əsla sən çörək bir qeyri-insandan tələb.*

5. Nizami gəncləri cavanlığın qədrini bilməyə, günlərini boş keçirməməyə, xeyirli işlərə sərf etməyə çağırır:

*Nə dövlət varsa, dünyada sənə ancaq ömürdür bil,
Onun mənasını dərk et, çalış, boş keçməsin bir an!
Necin sən hərçə işlərdə verirsən ömrünün buda?*

6. Nizami dönə-dönə qeyd etmişdir ki, yalnız zəhmət, halal əmək, düzlük, insana şöhrət, hörmət gətirir:

*Eylə tərpan ki, yalançı deməsinlər adına,
Doğru olsan, adın hər ölkədə şöhrətli olar.
Doğru yeri ki, sərv tək azad olasan...*

Şagirdlər verilmiş materiallar əsasında yazdıqları inşalardan belə bir ümumi nəticəyə gəlirlər ki, şairin şeir xəzinəsinin, söz və hikmət dünyasının başlıca qayəsi xalqa, vətənə, insanlığa, xeyirxahlığa, saf məhəbbətə xidmət etmək olmuşdur. Şair zülm və zülmkarlıq əleyhinə çıxaraq insanı alçalandanları ciddi tənqid etmişdir.

HƏMCİNS ÜZVLƏRİN TƏDRİSİ

Fazil ELLAZOV,
Sumqayıt şəhər Təbiət Elmləri Təmayüllü Gimnaziyanın müəllimi

Son 10-15 ildə təhsil sahəsində aparılan islahatlar, dünya təhsil sistemində inteqrasiya, qabaqcıl ölkələrin təhsil və tədris təcrübələrinin öyrənilməsi və xüsusilə yeni texnologiyaların tətbiqi uğurla həyata keçirilir. Bu sırada fəal təlim metodlarından səmərəli istifadə müəllim və şagirdlərdə həm güclü marağa, həm də əsl inkişafa səbəb olmuşdur. Hazırda bu metodları əsas iş prinsipinə çevirən müəllimlərin sayı artmaqdadır. Şübhəsiz ki, çox yaxın gələcəkdə təhsilimizin bütün sahələrini əhatə edəcək və Azərbaycan cəmiyyəti üçün lazım olan vətəndaş və mütəxəssis bazasının formalaşmasının şahidi olacağıq.

Fəal təlim metodları müəyyən struktura, sistemə malik olduğu üçün müəllim və şagirdlərə işləmək üçün kifayət qədər sərbəst fəaliyyət meydanı verir; hər bir müəllim mövzunun tədrisinə, mənimləməsinə yaradıcı şəkildə yanaşa bilər; bir-birindən fərqli və maraqlı forma və üsullar axtarır tapmağa çalışır.

Mən də dərslərimdə müasir təlim metodlarından istifadə edir, şagirdlərimin maraqla işləməsinə təmin edən dərslər qurmağa çalışıram. Belə dərslər nümunələrindən birinin quruluşunu təqdim etmək istəyirəm.

Həç kimə sır deyil ki, müəllimin sinfə hansı ovqatla girməsi şagirdlərin də psixologiyasına təsir edir. Müəllim çalışmalıdır ki, sinfə xoş əhvali-ruhiyyə ilə girsin. Belə halda şagirdlərdə də bir inam, nikbinlik yaranır.

VIII sinifdə "Həmcins üzvlər" mövzusunun tədrisinə də həmin xoş ovqatla başlayıram. Sınıf fəallaşdırmaq üçün jurnaldakı siyahı üzrə hər bir şagird növbə ilə özündən sonrakı yoldaşının adını çəkir və ən azı iki səciyyəvi xüsusiyyətini deyir. Məsələn, siyahıda birinci olan şagird ikincini belə təqdim edir: Adıgözalova Şəbnəm, ağıllı, tərbiyəli, yaxşı oxuyan. On dördüncü şagird, on beşinci haqqında bu sözləri deyir: Nərimanzadə Türkan, mehribandır, qoçaqdır, əlaçidir və s.

Sonra sinfə müraciət edirəm:

-Uşaqlar, bəlkə, bir şən musiqiyə qulaq asağ?! Təbii ki, uşaqlar məmnuniyyətlə razılışırlar. Tapşırıram ki mahnının mətninə diqqətlə fikir verin. Oradan nəyə bizə lazım olacaq. Tağı Salehoğlunun ifasında "Kəndimiz" mahnısını səsləndirirəm. Mahnı qurtarandan sonra bir neçə şagirdə sual verərək mətnin məzmununun nədən ibarət olduğunu soruşuram.

Bununla əlaqədar olaraq, şagirdlər qruplara bölünürlər. Müəllimlərimiz də, şagirdlərimiz də bilirlər ki, bunu çox müxtəlif formalarda aparmaq mümkündür. Çalışırım ki, qrupların adları da həmcins sözlərdən ibarət olsun. Məsələn, konkret olaraq, bu mövzunu tədris edəndə qrupların "Azadlıq", "Müstəqillik", "Bərabərlik", "Demokratiya" adlanmalarını təklif edirəm. Təbii ki, bu cür dərslər zamanı qrupların adını həmişə yalnız mən

müəyyənləşdirmirəm, adətən, şagirdlər mövzuya uyğun olaraq özləri seçirlər. Qruplara bölünməni və onların yerlərini tutmasını mümkün qədər sürətlə başa çatdırmağa çalışıram. Bəzi siniflərdə bu bir neçə dəqiqə vaxt aparsa da, fəal təlimlə müntəzəm dərslər keçilən siniflərdə bu proses 1-1,5 dəqiqəyə başa çatır. Belə ki, şagirdlərdə müəyyən bacarıqlar formalaşmış olur. Bu isə vaxt itkisinin qarşısını alır. Şagirdlər yerlərini tutandan sonra qrupların adlarındakı sözlərin mənalari, həmin anlayışların Azərbaycanla bağlılığı haqqında hər qrupdan bir (lazım gələrsə iki) şagirdin yığcam fikirlər söyləməsinə xahiş edirəm. Dərsin növbəti mərhələsində qrupların hər birinə şərti eyni, iş materialı müxtəlif olan aşağıdakı tapşırıqları verirəm:

- 1) Cümləni sintaktik təhlil edin.
- 2) Eyni suala cavab verən sözlərin hansı üzv olduğunu tapın və hansı üzvlə əlaqəyə girdiyini müəyyənləşdirin.
- 3) Eyni suala cavab verən üzvlərin arasında hansı sintaktik əlaqənin olduğunu tapın.
- 4) Həmin üzvlərin bir-birilə nəyə əsasən bağlandığına fikir verin:
*Nə Göyçəni, nə Zəngəzuru, nə də Qarabağı umuda bilərik.
Manna, Atropatena, Albaniya qədim Azərbaycan dövlətləridir.
Həm Bakıda, həm də Gəncədə yeni binalar tikilir.
Uşaqlar kitablarını açdılar və oxudular.*

Cümlələrin hərəsi bir qrupa verilir. Şagirdlər əvvəl təklikdə işləyir, sonra parta yoldaşı ilə fikir mübadiləsi aparırlar; daha sonra isə qrupla birgə fikirlər ümumiləşdirilir. Adətən, bu tapşırıqların yerinə yetirilməsində o qədər də çətinlik çəkilmir. Çünki şagirdlər bu mövzunu keçənə qədər sintaktik əlaqələrlə, cümlə üzvləri və sintaktik təhlillə, eləcə də bağlayıcılarla tanış olmuşlar.

Həmin mərhələ başa çatandan sonra hər qrupdan digər qrupların hər birinə bir nəfər "qonaq" gedir. "Ev sahibləri" gördükləri işlə onları tanış edirlər. Bir azdan öz "evinə" qayıdan nümayəndələr növbə ilə yoldaşlarına ezam olduğu qrupların işi haqqında məlumat verirlər. Nəticədə sinifdəki bütün şagirdlər ümumən sinfə tapşırıqları və yerinə yetirilən işlə tanış olurlar.

Növbəti tapşırığı proyektorla lövhədə canlandırırəm. Aşağıdakı cümlələrin də qrup şəklində əvvəlki şərtlər əsasında təhlil edilməsi istənilir:

Rəna ağıllı, mehriban və qoçaq qızıdır. Təzə tikilmiş həmin gözəl bina bizim məktəbimizdir.

Hansı qrup işini daha tez tamamlasa, üzvlərdən biri izah edir. Onun demədiyi fikirləri digər qrupun təmsilçiləri tamamlayır.

Beləliklə, şagirdlər nümunələr üzərində işlədikcə həmcins üzvlərin xüsusiyyətlərini dağınıq şəkildə də olsa, müəyyənləşdirmiş olurlar. Onları sistemləşdirmək üçün qruplara əvvəlcədən hazırlanmış iri vərəqlər paylanır. Xahiş edilir ki, beş dəqiqə ərzində həmcins üzvlərin xüsusiyyətləri haqqında bildiklərini və nə müəyyən etdiklərini yazsınlar. Hazırlanmış cavablar lövhənin müvafiq yerlərindən asılır. Hər qrupun nümayəndəsi yazdığıının yanında durur. Ekranada həmcins üzvlərin xüsusiyyətləri olan qaydalar bir-bir açılır:

- Eyni üzvlə bağlı olur.
- Eyni suala cavab verir.
- Bərabər hüquqlu olur.
- Aralarında tabesizlik əlaqəsi olur.
- Qrammatik formaları eyni olur.
- Həm intonasiya, həm də tabesizlik bağlayıcıları ilə bağlanır.
- Sadalayıcı intonasiya ilə deyilir.
- Bütün üzvlər həmcins ola bilər.

Qrup təmsilçiləri həmin əlamətlərin onların vərəqlərində olub-olmamasını qeyd edirlər. Nəticədə qruplardan hansının necə işlədiyi məlum olur. Əgər qruplar hansısa bir qaydanı müəyyən edə bilməyiblərsə, onda özüm izah etməli oluram.

Təcrübə göstərir ki, adətən, şagirdlər bu işləri çox böyük həvəslə yerinə yetirirlər və tələb olunan xüsusiyyətləri də düzgün müəyyən edə bilirlər. Şagirdlərin özləri tərəfindən qazanılmış biliklərin tətbiqinin yoxlanması üçün həmcins üzvlərə aid həm nəzəri, həm də praktik suallardan ibarət test tapşırıqları paylayıram. Sınıfın səviyyəsindən və vaxtdan asılı olaraq, şagirdlərə bəzən tərkibində müxtəlif həmcins üzvlər işlənmiş rəhbərli mətnlər hazırlamağı da tapşırımaq yaxşı nəticə verir.

Qiymətləndirməni aparandan, qrupların və ayrı-ayrı şagirdlərin qiymətləndirilməsindən sonra dərslə əvvəlində qayıdırıq. Bəzi şagirdlərdən soruşuram ki, sən özündən sonrakı yoldaşını təqdim edərkən hansı həmcins üzvdən istifadə etmişdin? Onlar da, təbii ki, daha çox təyin və xəbərlərdən istifadə etdiklərini söyləyirlər. Sonra sinfə müraciət edirəm:

-Bəlkə, dərslə əvvəlində qulaq asdığımız sən musiqini bir də dinləyək?

AXI onun mətni ilə bağlı suallarımız olmalıydı.

Musiqi səsləndirilir. Şagirdlər məmnuniyyətlə dinləyir və mətnin sözlərinə yenidən fikir verirlər. İfa başa çatandan sonra yenə sinfdən soruşuram:

-Mahnının mətnində hansı həmcins üzvlər işlənmişdir?

Müvafiq cavabları aldıqdan sonra ev tapşırıqları verməklə dərslə yekunlaşdırıram.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ

Jurnalımıza 2012-ci il üçün abunə yazılışı davam edir.

Bakı şəhəri üzrə abunə yazılmaq istəyənlər aşağıdakı mətbuat yayımı firmalarına müraciət edə bilərlər:

1. "Qasid". Ünvan: Cavadxan, 21; telefon: 4-93-16-43; 4-30-02-24
2. "Səma". Ünvan: H.Cavid, 9, mənzil 63; telefon: 4-94-09-59; 4-94-02-52
3. "Kaspi". Ünvan: Mətbuat pr., 25; telefon: 5-10-61-96
4. "Qaya". Ünvan: Akademik H.Əliyev küç, 82 "q"; telefon: 5-64-63-45; 4-65-67-13

Rayonlarda isə abunəni Azərbaycan Mətbuat Yayımı İstehsalat Birliyinin yerli yayım şöbələri aparır.

Təbrik edirik!

AĞAMUSA AXUNDOV – 80

Alimin işlədiyi bir damla mürəkkəb şəhid qanına bərabərdir. Bu fikir alimin başqa tarixində, insanlığın kamilləşməsində rolunu gözəl ifadə edir. Bəs əgər alim ömrünü, canını, qanını doğma dilin tədqiqinə, dünyada tanınmasına həsr edibse, onda necə? Sual mürəkkəb olsa da, hər halda, cavabı var: öz həyatını ana dilimizlə bağlı problemlərin araşdırılmasına həsr etmiş alimin nəinki mürəkkəbi müqəddəsdir, həm də hər sözü, hər ifadəsi həmin müqəddəsliyi yaşadır, onun incəliklərini gələcək nəsillərə ərməğan edir. 80 illik yubileyi geniş şəkildə qeyd olunan Ağamusa Axundov belə alimlərimizdəndir.

Böyük M.Füzuli yazır ki, insan doğum və ölüm arasındakı vaxtın ağrıların daşıyıcısı olan bir varlıqdır. Əsası isə "bu vaxtda nə edə bildim" sualına alınan cavabla bağlıdır. Əlbəttə, akademik Ağamusa Axundovun adı gələndə Azərbaycan ziyalıları təəddüdsüz olaraq o, böyük alimdir, deyir. Böyük alimliyə aparan yol isə heç də rahat, asan olmur. Zəhmətsevərlik, gördüyü işin ümummilli əhəmiyyətinə inam A. Axundova bu yolda cəsarətlə addımlamaqda kömək edib. İki sahədə ali təhsil alıb; 1955-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetini, 1965-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Dillər İnstitutunu bitirib. Bəlkə elə bu da Ağamusa müəllimi poeziyanın sənətkarlığı xüsusiyyətlərini araşdırmağa istiqamətləndirib. Gəldiyi nəticələr, irəli sürdüyü ideyalar dövrünün görkəmli alimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilib.

Akademik A. Axundovdan danışanda mütləq onun ümumi dilçiliyin nəzəri və metodoloji problemlərinin araşdırılması ilə bağlı xidmətlərinə toxunulmalıdır. "Felin zamanları", "Müasir Azərbaycan dilinin fonetikasi", "Dil və üslub məsələləri", "Ümumi dilçilik", "Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasi", "Riyazi dilçilik" və s. əsərləri deyilənləri qabarıq şəkildə göstərir. Nəşr tarixindən asılı olmayaraq bu əsərlərin hər biri indi də elmi-nəzəri dəyərini saxlayır.

AMEA-nın həqiqi üzvü A. Axundov "Dünya dilləri" adlı kitabın ərsəyə gəlməsində yaxından iştirak edib və buna görə alimə YUNESKO-nun vəsiqəsi verilib. Ağamusa müəllimin yaradıcılığında elmi fəaliyyətlə kadr hazırlığı məntiqi şəkildə uzlaşır. Onlarca alimin dissertasiya mövzusu üzrə tədqiqatına rəhbərlik edib. Uzun illər AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışıb. 1993-cü ildən "Sovetskaya türkologiya" jurnalının baş redaktorudur. Azərbaycan Respublikasının "Şöhrət" ordeni ilə təltif olunub. Respublika Dövlət mükafatına, "Əməkdar elm xadimi" adına layiq görülüb. 21 fevral 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı əsasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəxri təqaüdünə layiq görülməsi A. Axundovun yaradıcılığına verilən daha bir qiymətdir.

Professor A. Axundov "Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi" jurnalının redaksiya heyətinin üzvüdür. Jurnalımızın məzmunca zənginləşməsinə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinə istiqamət verən yazıların ərsəyə gəlməsinə yaxından kömək edir.

Biz də təbriklərə qoşulur, əməkdaşlarımız adından böyük dilçi alimə cəsarətini, daha böyük yaradıcılıq uğurları arzulayırıq!

**"Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi"
jurnalının redaksiyası.**

MÜQTƏDİR MƏTBUAT XADİMİ

Abid TAHİRLİ,
filologiya elmləri doktoru

Məşğələ tapşırıqlarını başdansıvdu yerinə yetirən bəzi tələbələrini passivlikdə, məsuliyyətsizlikdə, tənbellikdə kəskin tənbeh etdikdən sonra növbəti seminarın mövzusunı elan etmək istəyirdim ki, fəallığı, hazırcavablığı ilə seçilən tələbələrdən biri sual vermək üçün icazə istədi. «Buyur» - dedim. O, qaşlarını çataraq, boynunu da bir qədər büküb yazıq görkəmlə dilləndi: - Müəllim, mən bir məsələni dərk edə bilmirəm. Siz 70-80-ci illəri – tələbəlik illərinizi – doğma dildə dərş vəsaitinin azlığı, senzuranın mövcudluğu, informasiya kanallarının məhdudluğu, adi texniki avadanlıqların, hətta surətçıxaran aparatların yoxluğu ilə xatırlayaraq xarakterizə edirsiniz. Necə olmuşdur ki, sizin dövrünüzdə – belə şəraitdə tələbələr müəllimə, imzalarını tanıtməyə, yazmağa daha çox meyl-maraq, həvəs göstərmiş, indiki şəraitdə biz tələbələr belə biganə, laqeyd, passiv olmuşuq. Sizcə, səbəb nədir?

Tam lallaşmış, sükuta qərş olmuş auditoriya qımıldandı, canlanma yarandı, alındaki düşünlər, qırışlar açıldı, tələbələr bununla – hətta ən şələşurlar elə təəssürat yaratmağa çalışırdılar ki, sanki bu sual onların hamısını ciddi düşündürür, narahat edir. Cavab gecikmədi: - Biz həm də ona görə fəal, çalışqan idik ki, bizə Şiməmməd Hüseynov, Mir Cəlal Paşayev, Famil Mehdi, Nəsir İmanquliyev, Xəlil Əlimirzəyev, Abbas Zamanov, Nurəddin Babayev, Qulu Xəlilov, Nəriman Zeynalov, Tofiq Rüstəmov, Şamil Qurbanov kimi professorlar – nəhəng qələm sahibləri, təcrübəli pedaqoqlar mühazirə oxuyurdu, sizə isə Abid Tahirli dərş deyir.

Cümlənin ikinci hissəsindən məmnun qalmayan, bir az pərt olan tələbə sual verməyinə pəşman oldu, dodaqaltı nə isə mızıldanıb əyləşdi. Auditoriya əvvəlki görkəmini aldı... Bu söhbəti təsadüfən xatırlamadım. Tələbə ikən (1975-1980) sıx əməkdaşlıq etdiyim mətbu orqanlardan biri, yəqin ki, elə birincisi «Bakı» axşam qəzeti idi. Səbəbi sadə və aydın idi. Əvvəla, həmin qəzetin yaradıcısı və redaktoru Nəsir (Nəsruulla) İmanquliyev (1911-1998) eyni zamanda təhsil aldığımız Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) jurnalistika fakültəsində dərş deyir və hər dərşdə bizə mətbu orqanlarla, o cümlədən özünün rəhbərlik etdiyi qəzet ilə əməkdaşlığa dəvət edirdi. O, deyirdi: «Siz tələbəlik illərinizdə imzanızı tanıtmalı, təsdiq etməlisiniz. Çalışmalısınız, ona nail olmalısınız ki, artıq siz sonuncu kursda oxuyanda redaktorların diqqətini cəlb edəsiniz, onlar sizə iş təklif etsinlər». Daha sonra Nəsir müəllim öz təcrübəsindən çıxış edərək bizdən əvvəl fakültəni bitirmiş və hazırda onunla çiyin-çiyinə çalışqan Dağbəyi İsmayilov, Şamil Abdullayev,

Zemfira Məhərrəmli, Aqil Dadaşov, Qüdrət Piriyeu və s. kimi həmkarlarımızın adını çəkirdi. Yeri gəlmişkən, Nəsir müəllimin ən yaxın silahdaşlarından biri, istedadlı qələm sahibi, gözəl insan, Əməkdar jurnalist Əliabbas Əliyev (Əlimədətoğlu) Nəsir müəllimin işıqlı xatirəsinə həsr etdiyi «Nəsillərə nümunə» adlı sanballı məqaləsində də bu mövzuya geniş toxunmuşdu. O, mətbuatımızın klassiki, müasir dövr jurnalistikasının patriarxı Nəsir İmanquliyevini «unudulmaz həmkarım, xeyirxahım və qədircilənəm» - deyə xatırlayır və yazır: «Jurnalist olmaq üçün doğulmuş Nəsir müəllim qəzetə istedadlı yazarlar toplaya bilmişdi. O vaxt universitetin jurnalistika fakültəsində dərş deyən redaktorumuz məşğələlər zamanı hər bir tələbəni öyrənir, özü üçün kədr seçirdi. 1960-cı ildə bizim qrupdan 3 nəfəri, o cümlədən mənə işə dəvət etdi. Bizdən qabaq isə Şamil Şahməmmədovu hələ 4-cü kursda oxuyarkən işə götürmüşdü. İstedadlı əməkdaşların irəli çəkilməsinə böyük əhəmiyyət verirdi. Bir neçə il ərzində Şamil şəbə müdiri, məsul katib, redaktor müavini vəzifələrinə yüksəlmişdi. Nəsir müəllim işdən gedəndən sonra isə axşam qəzetlərinin redaktoru təyin olunmuşdu». İstehsalat təcrübəsi üçün yollayışının «Bakı» qəzetinə verilməsi də bu redaksiya ilə sıx əməkdaşlığımıza vəsile oldu.

Redaksiyadakı işgüzar mühit, kollektiv üzvlərinin tələbələrə səmimi, qayğıkeş, isti, məhraban münasibəti bizi qəzetlə daha yaxından əlaqə saxlamağa ruhlandırır. Bu gün «Bakı» qəzetinin o vaxtkı kollektivinin üzvlərindən dünyasını dəyişənləri bütün qəlbimlə «ruhları şad olsun» - deyə minnətdarlıqla xatırlayır, həyatda olanlara ürəkdan möhkəm cansağlığı arzulayıram. Hələ tələbə ikən Nəsir İmanquliyev, Rəşid Mahmudov, Şamil Şahməmmədov, Əliabbas Əliyev, Şaban Şabanov, Ağəddin Mansurzadə, Nüsrət Kəsəmənli, Dağbəyi İsmayilov, Qüdrət Piriyeu kimi qələm sahiblərinin çalışdıqları redaksiya ilə sıx əməkdaşlıq etdiyimdən qürur duyuram. Əlbəttə, bu çalışqan, möhkəm, mobil kollektiv məhz qələmi, istedadlı, təşkilatçılıq məharəti, qətiyyəti, prinsipiallığı, tələbkərlığı, məsuliyyət hissi ilə əslində bir məktəb rolunu oynayan Nəsir müəllimin yetişdirməsi idi. Azərbaycan mətbuat tarixində fasiləsiz olaraq eyni qəzetə 30 il ərzində rəhbərlik edən redaktor olmamışdır. Əlavə etmək yerinə düşərdi ki, Nəsir müəllim həm də, rus dilində çıxan «Bakı» qəzetinə redaktorluq edirdi. Azərbaycan mətbuatının ağsaqqalı sayılan N.İmanquliyevə hər yerdə – auditoriyada, iş yerində, yuxarı partiya, hökumət təşkilatlarında – formatından asılı olmayaraq bütün məclislərdə böyük ehtiramla «müəllim» deyə müraciət edirdilər.

Tələbə yoldaşlarımızın hansını dindirəniz Nəsir müəllimi ən xoş sözlərlə xatırlayacaqlar. İstər auditoriyada, istər redaksiyada Nəsir müəllim tələbələrə xüsusi diqqət, qayğı göstərirdi... Üstündən illər keçsə də, Sovet dövrünün mətbu həyatının özünəməxsusluqları yaddan çıxmır. Yazılmamış qaydalara görə, o dövrdə qəzetin bir nömrəsində müəllifin imzası bir dəfə verile bilərdi, bunu müxtəlif cür izah edirdilər: bütün əməkdaşların məqalələrinin qəzetdə dərc edilməsinin tənzimlənməsi, qonorarın düzgün bölüşdürülməsi, eyni imza ilə oxucunun gözünün «yorulmaması» və s. Elə qəzet nömrələri, hətta

səhifələri olundu ki, mənim 2. bəzən 3-4 yazım verirdi: A.Tahirli, A.Həmidzadə, T.Abid, H.Abid və s. Dövrün qəzet dəstlərini vərəqləyənlər tez-tez eyni nömrədə bu imzalara rast gələcəklər... «Bakı» qəzetinin ən nüfuzlu şöbəsinin müdiri. Əməkdar jurnalist Əliabbas Əliyev məhdudiyatların istehsalat təcrübəsi keçən tələbələrə şamil edilmədiyini özünəməxsus tərzdə şərtlə deyir və dərhal da əlavə edirdi: «Sağ olsun Nəsir müəllim, tələbələrə qayğı göstərilməsi, bacardıqca daha çox qonorat yazılmasının vacibliyini hər letuçkada xatırladır». Hər ay tələbə təqaüdü qədər intizarla gözlədiyimiz qonoratın yeri başqa idi...

Mən irihəcmli material – daha çox oçerək yazmağa meyl göstərirdim. Nəsir müəllim isə axşam qəzetlərinin, o cümlədən «Bakı»nın daha çox xəbər qəzeti olduğunu söyləyirdi və əməkdaşlarından da bunu ciddi şəkildə tələb edirdi. Qəzet səhifəsinin az qala tən yarısını tutan yazıların sonunda öz imzasını görmək, elə bilirəm, hər bir gənc qələm sahibinə sözlə ifadə olunmayan, unudulmaz hisslər, gözəl duyğular, mənəvi rahatlıq yaşadar...

Nəsir müəllimin təcrübəli pedaqoq, səriştəli redaktor kimi özünəməxsus təsir metodları, qeyri-adi müşahidə formaları vardı. Milli-mənəvi dəyərlərə, adət-ənənələrə böyük önəm verən N.İmanquliyev bu sahədə qəzetin misilsiz rolundan danışmaqdan doymazdı. Sözlün təsir gücünün, qəzetin nüfuzunun təmin edilməsi, qorunub saxlanılması, jurnalistin etik qaydalara əməl etməsi, bu adı uca tutması, ona ləkə gətirməməsi, əqiddə, məsləhinə sadıq qalması, obyektiv, doğru-dürüst yazması, haqqı-nahaqqa qurban verməməsi, öz üzərində daim, məsuliyyətlə işləməsi, ədalətli olması, eyni zamanda nöqsanlara, əyintilərə göz yummaması, yaxud onu malalamaması, qərəzə yol verməməsi – bütün bunlar Nəsir İmanquliyevin ehkəmlənmiş prinsipləri idi. O, belə idi və belə tələb edirdi. Nəsir müəllim çoxlarının ətrafında baş verən, lakin əksəriyyətin görmədiklərini duyur, hiss edir, dəyərləndirirdi. Yaxşı yadımdadır, məhsuldar işi, tələbkarlığı ilə fərqlənən şöbə müdiri Əliabbas Əliyev məna indiki Sabunçu rayonu ərazisində yerləşən bir neft maşınqayırma müəssisəsində istehsalat mədəniyyəti ilə bağlı yazı hazırlamağı tapşırırdı. Elə həmin gün zavodda oldum, 2 gün sonra səhər tezdən yazı ilə şöbəyə gəldim. «Məqalə hazırkıdır?» - deyər Əliabbas müəllim soruşdu. «Hazırkıdır» - dedim. O, alyazmanın makina bürosuna verilməyini, materialın növbədənkənar yığılmasını xahiş etdi. Sonra əlavə etdi: «Bugünkü nömrədə sənə yazım üçün səhifədə yer saxlanılıb, elə edək ki, materialı gecikdirməyək». Yazı makinada hazır olandan sonra Ə.Əliyev adətində özünü tam səfərbər edib məqaləni oxumağa başladı. Elə birinci abzasdan sonra onun görkəmi dəyişməyə başladı, lakin gözlərini vərəqlərdən ayırmadan, fikrini yayındırmadan oxumağa davam etdi. 10-15 dəqiqədən sonra dərindən nəfəs alıb: «Felyeton yazmısan ki?! Biz səndən istehsalat mədəniyyətinə aid qabaqcıl təcrübəyə dair məqalə gözləyirdik» - deyər təəccübünü gizlətmədi. Mən bildirdim ki, doğrudan da, zavoda o niyyətlə gəlmişdim, lakin müəssisədə istehsalat mədəniyyəti bərhad vəziyyətdə, yəni orada yazdığım kimi idi. Şöbə müdiri «na etməli, lap yaxşı, qoy tənqidi yazı olsun» - deyər tez-tələsik otaqdan çıxdı, çox çəkmədi ki, geri qayıtdı. Həmin

gün məqalə dərc olunmadı. Fikirləşdik ki, yaqın material gecikib, əvəzində saxlanılan yerə başqa məqalə veriblər, yaqın növbəti nömrədə verərlər. Lakin nə ertəsi, nə də sonrakı günlər həmin yazı işıq üzünə gəlmədi. Bir gün Əliabbas müəllimə yazımın niyə dərc olunmadığı ilə maraqlandım. «Nəsir müəllimdən soruşdum, dedi məsləhət deyil, düz niyyəsinə nə mən soruşdum, nə də o, söylədi - dedi». O vaxtlar bir qədər çilgün dövrüm idi, «səbəb olmalıdır axı, zəifdir, fakt azdır, nə isə qane etmir – deyir, mən də bilim». Əliabbas müəllim gözləmədiyim halda redaktorla birbaşa telefona əl atdı və «Nəsir müəllim, şöbədə istehsalat təcrübəsində olan tələbə ilə yanınıza gəlmək istəyirik. Olarmı?» - deyər soruşdu. Görünür, Nəsir müəllim istəyini nə ilə bağlı olduğu ilə maraqlananda şöbə müdiri: «Xatirinizdədirsə, onun zavoddan tənqidi yazısı vardı, bəli, bəli, bax, həmin yazı ilə bağlı». Nəsir müəllim bizi dəvət etdi. Qəbul otağında gözləmədik, heç kim yox idi. Nəsir müəllim həmişəki təbassümlə bizimlə görüşdü, üzünü mənə tutdu: «Az qala, hər nömrə yazım gedir, bir yazını saxlamışıq, üsyan edirsən, - dedi, alındığımı görüb «sən düz edirsən, o yazı sənə məhsulundur, sənəni əziyyətinin bəhrəsidir, onun taleyi sənə maraqlandırılmalıdır. Şadam ki, yazım üçün belə narahatsan». Daha sonra üzünü Əliabbas müəllimə tutdu: - «Tutaq ki, bu yaxınlarda bizim qəzetin yubileyi olacaq. Bizim redaksiyada da müəyyən xırda nöqsanlar var. Yubiley ərəfəsində bizim nailiyyətlərimizdən yox, nöqsanlarımızdan danışıb tənqid etsələr, kollektivə necə təsir edər?» Əliabbas müəllimin cavabı qısa oldu: - «Çox pis». «Bax, bu tələbənin tənqid etdiyi neft maşınqayırma müəssisəsi respublikanın ilk və böyük zavodlarındanandır. Bu günlər də onun yubileyi təntənə ilə qeyd ediləcəkdir. Uğurları da çoxdur. Bəli, haqlısınız, istehsalat mədəniyyəti müəssisədə çox aşağıdır. Amma, elə hesab edirəm ki, yazım yubiley tədbirlərindən bir müddət sonra versək, daha yaxşı olar. Elə deyilmi, cavan oğlan?» Nəsir müəllim danışdıqca, onun nə qədər geniş, dərin düşüncə sahibi, müdrik və məlumatlı insan olduğunu bir daha anlayırdım.

Nəsir müəllim sözlərini, qəzetin keşiyində sərhəd əsgəri kimi daim ayıq-sayıq dururdu. Mövzunun aktuallığı, əhəmiyyətindən, sənətkarlıq problemlərindən tutmuş, linotip, metrompaj, korrektura, redaktə işinə qədər bütün sahəni daim ciddi nəzarətdə saxlayır. 1958-ci ildən – buraxılan gündən rəhbərlik etdiyi «Bakı» və «Baku» (1962-ci il) qəzetlərinin məzmunlu, yüksək tərtibatla çıxmasına nail olurdu.

O, insan sərtafi idi. Qarşısındakının bir kəlməsindən, bir baxışından, simasındakı cizgilərin hərəkətindən onun istəyini bilir, duyur və görürdü. Səbirli, təkminli idi, sona qədər dinləməyi bacarırdı. Bu gün onun tələbələrini, yaxud əməkdaşlarının hansından Nəsir müəllimin lüğətində ən çox işlənan sözlərin hansılar olduğunu soruşsanız, heç şübhəsiz ki, «sima», «mövqə», «mövzu» ifadələrini eşidəcəksiniz. O, qəzetləri insanlarla müqayisə edər və deyər ki, özünə hörmət edən hər bir insan kimi, hər bir qəzetin də öz siması olmalıdır. Qəzet öz simasını formalaşdırmalı, onu qorumalıdır. Prinsipial, qətiyyətli, məsuliyyətli insan olan N.İmanquliyevin tələbələrə, əməkdaşlarına həssas, diqqətli münasibəti gündəlik həyatında, bir də uzun illərin əziz xatirəsinə çevrilmiş söhbətlərində aydın görünürdü. Qəzetin

nüfuzu, təsir gücü ilə bağlı Nəsir müəllimin xatirələrindən biri barədə danışmadan əvvəl qeyd edim ki, sovet dövründə qəzetlərin manşetinə kiminsə adını, soyadını iri şrifflərlə çıxarmaq, arından da «asdı», «kəsdı», «öldürdü», «intihar etdi», «qaçdı», «qaçırdı», «güllələdi» və s. kimi sözlərin yazılması nəinki yolverilməz idi, heç ağıla, təsəvvürə gəlməz idi. Bu hələ harasıdır. Cinayət işi haqqında jurnalist araşdırması yolverilməz idi, ağır cinayətlərin məhkəməsindən sonra məhkəmə qərarları ara-sıra dərc olunurdu. Bu gün bu problema münasibət birmənalı deyil, kimi təqdir, kimi tənqid edir. Nəsir müəllimin rəyi özünəməxsus, maraqlı və diqqətçəkən idi. Onun dediklərindən bu qənaətə gəlmək olardı. Beləliklə, Nəsir müəllim adəti üzrə səhər tezdən işə gəlir, redaktorun qapısı qarşısında xeyli adamın toplandığını görür. Maraqlanır, ona deyirlər ki, sizin qəbulunuza gəliblər. Nəsir müəllim gələnlərə müraciətlə «hamınız otağa sığışmazsınız. Aranızdan 3-4 nəfər ağısaqqal, ağırbaşlı gəlsin» - deyir.

Söhbət zamanı qəbul gələnlərin təmsilçilərindən biri deyir: «Biz bir nəslin nümayəndəsiyik. Dərdimiz böyükdür. Qohumlarımızdan biri cinayət törədib. Bir müddət əvvəl məhkəməsi olub, ona haqlı olaraq bir neçə il iş kəsiblər. Bizə bunu demək ağır olsa da, cəzasıdır, çəkəcək. Lakin eşitdiyimizə görə əməkdaşlarımızdan biri bu cinayət işi barədə qəzetə məqalə hazırlayır. O material çıxsa, bizim nəslə daha böyük zərbə dəyəcək. Onun ailəsi, uşaqları, qardaş-bacıları, digər qohumları bağçaya, məktəbə, universitetə, iş yerinə necə gedəcək, tanış-bilişlərin, qonşuların üzünə necə çıxacaqlar? Acizənə xahişimiz budur ki, bizim vəziyyətimizi nəzərə alıb məqaləni qəzetə verməyin, respublikada biabır olmayaq, bir zərbənin üstündən biri də vurulmasın». Nəsir müəllim danışırdı ki, gözü yaşlı, kədərli adamları başa düşmək çətin deyildi. Bax, qəzetin gücü, qüdrəti bu idi. İnsanlar qəzetə inanır, etibar edir, onu mötəbər mənbə sayırdı...

Bu yaxınlarda – 2011-ci ilin 23 noyabrında Azərbaycanın tanınmış ictimai-siyasi xadimi, ustad redaktor, istedadlı publisist, mahir pedaqoq, Əməkdar jurnalist Nəsrulla Əsəd oğlu İmanquliyevin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Sərəncam imzalamışdır. Bu sənəd ölkə rəhbərinin mətbuata, onun ləyaqətli nümayəndələrinə nə qədər böyük diqqət etdiyinə, ehtiram göstərdiyinə parlaq nümunədir. Sərəncama əsasən Təhsil Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Mətbuat Şurasının və Jurnalistlər Birliyinin təklifləri əsasında Nəsrulla İmanquliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirəcəkdir.

«Görkəmli jurnalist Nəsir İmanquliyev bizim, yəni altmışıncı illərdə ədəbiyyata gəlmiş ədəbi nəslin dostu və xeyirxahı idi» (Elçin. Dünyanın möhnəti və ziynəti). «İnsan kimi mülayim xasiyyətə malik olan Nəsir İmanquliyev redaktor kimi tələbkarlığı ilə yanaşı, müəllif mətninə (istər yaşlı, istər gənc müəllif olsun) yersiz müdaxilə etməzdi» (Anar. Xoş xatirələr). «Olduqca istedadlı qələm sahibi olan Nəsir müəllim böyük bir yazıçı qəlbini, şair təbiətini jurnalistikada, dövlət işində əritdi» (Balaş Azəroğlu. Süfrəmizin çörəyi). «Bu adam o zaman çoxunda cəsarətin simvolu idi»

(Bəxtiyar Vahabzadə. Cəsarətin simvolu). «Biz – o dövrün «Bakı»lıları sonralar müstəqil qəzetlərdə çalışanda, hər yerdə qürurla «Nəsir müəllimin yetirmələriyik» - demişik (Cabir Novruz. «Bakı» qəzetini mən həmişə ülvə məhəbbətlə vərəqləmişəm). «Nəsir müəllim həssas insan idi. O bilirdi ki, şeirlərimin çapı mənə həm də, dolanmaq üçün lazım idi» (Fikrət Qoca. Nəsir müəllim haqqında). «Adları Milli mətbuatımızın tarixinə düşmüş jurnalistlərin bütöv bir nəslə, sözün həqiqi mənasında, Nəsir İmanquliyev məktəbinin yetirməsidir...» (Aslan Aslanov. Ustad dərsi unudulmur). «...iftixar hissi ilə demək olar ki, Nəsir müəllimin redaktoru olduğu şəhər qəzetlərinin redaksiyası özünəməxsus dəst-xəttə, təlim və tərbiyə üsullarına malik bir jurnalistika universiteti idi» (Dağbəyi İsmayılov. Mətbuatımızın siması və ya ustadımın portretindən sətirlər). «Nəsir İmanquliyev mənim üçün həm yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətli, hərtərəfli savadlı, təcrübəli jurnalist-müəllim, sonralar həm də səmimi və xeyirxah həmkar, qayğıkeş dost, böyük qardaş olmuşdur (Şirməmməd Hüseynov. Mənəvi təmizlik ölçüsü). «Nəsir müəllimin «Yazı yazın, səs salıb mis kimi cingildəsin» kəlamı bu gün də peşəkar jurnalistlərin dilində zərb-məsələ çevrilib» (Zemfira Məhərrəmli. Sağlam budaqlar sağlam köklərdən su içir).

Nəsir müəllimin şəxsiyyətini, redaktorluq, ictimai və pedaqoji fəaliyyətini, irsini, əməllərini xarakterizə edən belə sitatların sayını artırmaq olar. Bütün bunlar bir daha təsdiq edir ki, müqtədir mətbuat xadimi Nəsir İmanquliyevin fəaliyyəti Azərbaycan mətbuat tarixində bir mərhələdir. Bu mərhələdə «cəmiyyətin xilası məktəbdə və mətbuatdadır» - söyləyən sələflərin yolu ləyaqətlə davam etdirilmiş, eyni zamanda azad, demokratik mətbuatın gələcək yaradıcıları-xələfləri üçün böyük məktəb yaranmışdır.

Diqqət! Diqqət!

Biz Sizə – zəngin pedaqoji iş təcrübəsinə malik orta məktəb müəllimlərinə, elmi-metodik tədqiqatlarla məşğul olan alimlərə müraciət edirik. Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi ilə bağlı iş təcrübələrinə, metodikaya dair yazılara ehtiyacımız var. Jurnalımızla yaxından əlaqə saxlayın və onu məqalələrinizlə təmin edin. Unutmayın ki, o, Sizin jurnalınızdır.

Redaksiya.

ABBAS ZAMANOV VƏ “MOLLA NƏSRƏDDİN”ÇİLƏR

Esmira CƏFƏROVA,
Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və
Yenidən hazırlanma İnstitutunun baş müəllimi

Açar sözlər: Ədəbiyyatşünas. “Molla Nəsrəddin”. Hüşyar dostu. Xatirələr.

Möhkəm əqidə, millilik, vətəndaşlıq, əməlpərvərlik və s. əxlaqi-mənəvi dəyərlər görkəmli alim-ədəbiyyatşünas, tədqiqatçı və mətinşünas Abbas Zamanovu canlı nümunə səviyyəsinə qaldırılmışdır. A.Zamanov ədəbiyyatımızın təbliği sahəsində çalışan əsl fədakar tədqiqatçı və maraq dairəsi geniş olan bir şəxsiyyət idi. Bu bənzərsiz insanı ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin təəssübkeşi və yorulmaq bilməyən elm fədaisi adlandırırlar. A.Zamanov XX əsrin əvvəllərində yaranmış Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə, xüsusən də “Molla Nəsrəddin”çi şairlərin yaradıcılığı üzrə ən böyük mütəxəssislərdən biri idi. Tədqiqatçı alim “Molla Nəsrəddin” dövrünü araşdıraraq silsilə məqalələr yazmış, həmin məqalələri toplu halında 1979-cu ildə “Əməl dostları” adlı kitabında çap etdirmişdir. 1986-cı ildə isə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 80 illik yubileyinə bir töhfə olaraq on yeddi satirik şairin əsərlərindən nümunələr toplayaraq “Molla Nəsrəddinçi şairlər” adı altında çap etdirmişdir. Bunlardan yalnız beş nəfərin – M.Ə.Sabirin, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküşar, Mirzə Əli Möcüz və Bayram əli Abbaszadənin əsərləri kitab halında çıxmışdır. Qalanlarının əsərləri isə həmin vaxta qədər oxuculara məlum deyildi. A.Zamanov mətinşünas bir alim kimi onların əsərlərini toplayaraq xalqın mənəvi sərvətini yenidən xalqın özünə təqdim etmişdir.

Mən ədəbiyyatşünaslığımızın korifeyi sayılan A.Zamanovun “Əməl dostları” kitabı üzərində dayanmaq istərdim. Kitabın əsas materialını təşkil edən XX əsr ədəbiyyatı son dərəcə mürəkkəb, ziddiyyətli bir dövrün ədəbiyyatı idi. A.Zamanov bu kitabda toplanmış məqalələrində böyük demokrat Cəlil Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, onların əməl və məslək dostları olan digər görkəmli sənətkarlar-ümumən “Molla Nəsrəddin” ədəbi cərəyanı haqqında oxucuda geniş təsəvvür yaratmışdır. Bu məqalələrin hər biri özünün mövzu, tədqiqat obyektini, qaldırdığı problemlərin aktual xarakterini ilə bir-birindən fərqlənsə də, professional səviyyəsi ilə seçilən, elmi fikrin məntiq və qətiyyəti ilə fərqlənən orijinal məqalələrdir. Kitabın əsas bölmələrindən biri sayılan “Sabirin dünya şöhrəti” A.Zamanovun bütün elmi fəaliyyətinin əsasını təşkil edən böyük xalq şairi M.Ə.Sabir yaradıcılığına həsr olunmuşdur. “Füzuli və Sabir”, “Sabir gülür”, “Səhhət və Sabir”,

“Yaşasın Şəhriyari-hürriyyət”, “Şairin dünya şöhrəti” məqalələrində görkəmli ədəbiyyatşünas Sabirin sələfləri, müasirləri barədə müqayisələr apararaq düzgün elmi nəticələrə gəlmişdir.

“Vətəndaşlıq rəşadətini” isə kitabın ən sanballı bölmələrindən biridir. Burada verilən böyük demokrat C.Məmmədquluzadəyə həsr olunmuş “Şərqi böyük ədibi”, “Ə.Haqverdiyev”, “Əli Nəzmi”, “Əliqulu Qəmküşar”, “Ömər Faiq Nemanzadə”, “Əməl dostları” və başqa məqalələr öz dərinliyi, sanballı, elmi siqləti ilə fərqlənən, eyni zamanda tədqiqata ilk dəfə cəlb olunan məqalələrdir. Bu tədqiqatlarda A.Zamanov C. Məmmədquluzadənin yaradıcılıq taleyində onun əməl dostlarının böyük xidmətləri olduğunu xüsusi olaraq vurğulayır. Bu baxımdan ədəbiyyatşünas alimin 1967-ci ildə yazdığı “Əməl dostları” məqaləsi daha diqqətə layiqdir. Məqalə 3 hissədən ibarətdir. Birinci hissəyə C.Məmmədquluzadənin aşağıdakı sözlərini epiqraf seçmişdir:

“Darülmüəllimi qurtaran zaman Naxçıvanda özümdən artıq hüşyar dostlarıma rast gəldim”.

XX əsr Azərbaycan ədəbi-ictimai həyatındakı belə bir “hüşyar dostluğun” get-gedə böyüməsindən, mənəvi-məfkurəvi dostluğa-əməl dostluğuna çevrilməsindən, o dostluğun coğrafi ərazisinin bütün Azərbaycanı əhatə etməsindən, əməl dostluğunun yaşından, xasiyyətindən, istedadından asılı olmayaraq bir çox qələm sahibini birləşdirməsindən söz açan A. Zamanov məqalənin birinci hissəsində C.Məmmədquluzadənin ilk “hüşyar dostu” sayılan Eynəlibəy Sultanov haqqında oxucunu məlumatlandırır, onu C. Məmmədquluzadənin mübariz silahdaşı kimi təqdim edərək yazır: “Eynəlibəy Sultanovun publisistikasında, xüsusən də “Dönmüş müsəlmanın düşüncələri” və “İfşaedici məktublar” adlı əsərlərində yüksək mühərriqlik mədəniyyəti kəskin mübahisə, qüvvətli məntiq, vətəndaşlıq cəsarəti, hər şeydən əvvəl isə xalq səadəti üçün döyünən bir ürək vardı. ...E.Sultanov ilə C.Məmmədquluzadənin dostluğu bütün həyatları boyu davam etmiş, onlar xalq səadəti uğrunda ağır mübarizələrdə həmrəy olmuş və əlbir döyüşmüşlər”. (1-148).

Sonra A.Zamanov məqalədə C.Məmmədquluzadənin “rast gəldiyi özündən hüşyar” yoldaşlarından Məmmədağlı Sidqi və Qurbanəli Şərifzadə haqqında oxucuya çox maraqlı məlumatlar verir, Sidqinin 1894-cü ildə Naxçıvanda açdığı “Məktəbi-tərbiyə” adlı üsuli-cədid məktəbinin şəhərin bütün mədəni inkişafına istiqamət verən bir mərkəzə çevrilməsindən, Mirzə Cəlil kimi yeniyetmə müəllimlər və ədiblər üçün bir “darülürfan” hesab olunmasından maraqla danışır. Məqalədə “Heykəli-insana bir nəzər”, “Kəblə Nəsir”, “Məsəniyyəti-mədəniyyə”, “Nümuneyi-əxlaq” kimi elmi-fəlsəfi əsərlərin və əxlaqi traktatların müəllifi olan Məmmədağlı Sidqinin demokratik maarifçilik ideyalarının təbliğində və ədəbi dilin saflığı uğrunda fəaliyyəti geniş şəkildə açıqlanır, Cəlil Məmmədquluzadənin M.Sidqi haqqında söylədiyi fikir qeyd olunur: “Əgər söyləsək ki, Naxçıvan şəhərinin mədəni cəhətdən inkişafının və tərəqqisinin onda doqquzuna bəis məhz Sidqidir, insafdan və həqiqətdən bilmərrə uşağ olmaz”. (1-150).

Tədqiqatçı məqalənin sonrakı hissəsində arxivlərdə saxlanılan sənədlərə əsaslanaraq Cəlil Məmmədquluzadənin "hüsyar dostlarından" biri olan Qurbanəli Şərifzadədən söhbət açır: "Qurbanəli Şərifzadə "Molla Nəsrəddin" nəşrə başladığında jurnalın yaxın əməkdaşlarından biri kimi fəaliyyət göstərmiş, Mirzə Cəlilin sadiq silahdaşına çevrilir. İnqilabdan əvvəl "Molla Nəsrəddin"də hissə-hissə çap olunan məşhur "Mozalanbəyinin səyahətnaməsi" pamfletinin böyük bir qismi Qurbanəli Şərifzadənin qələmindən çıxmışdır. (1-151). Ümumiyyətlə, A.Zamanov "Azadəyi-kalam tərəfdarı" olan Q.Şərifzadəni biz oxuculara zamanəsində, həqiqətən öz xalqının ən yaxşı sifətlərini yaşadan fədakar şəxsiyyətlərdən biri kimi tanıdır.

A.Zamanov "Əməl dostları" məqaləsinin ikinci bölümündə "Şərqi-Rus" qəzetinin nəşri və redaktoru Məmmədəğa Şahtaxtı ilə Mirzə Cəlilin əməkdaşlığından bəhs edir. Məqaləyə Mirzə Cəlilin sözləri ilə başlayır: "Möhtərəm ədəbimiz Məmmədəğa məni öz qəzetinin idarəsinə cəlb etməklə, məni qəzet dünyasına daxil etdi. Bu qəzetin idarəsində mən elə bir yoldaşa rast gəldim ki, onunla bərabər, onunla birlikdə "Molla Nəsrəddin" məcmuəsini bina etdik". (1-152).

Məqalədə 1891-ci ildə "Kəşkül" qəzetinin bağlanmasıdan sonra tam on iki il Azərbaycanda mətbuat açılışından, 1903-cü ilin mart ayından – "Şərqi-Rus" qəzetinin nəşrə başlamasından, qəzetin Xəzər dənizindən Uzaq Şərqedək nə qədər qələm sahibi var isə, hamısına meydan açmasından danışılır. Tədqiqatçı alim A.Zamanov bu qəzetin nəşri və redaktoru Məmmədəğa Şahtaxtı Rusiyada, Yaxın Şərq aləmində və Qərbdə tanınmış alim, görkəmli ictimai xadim kimi səciyyələndirərək "Şərqi-Rus" qəzetini nəşr edərkən artıq onun geniş miqyasda tanınmış alim və mühərrir olduğunu açıqlayır. Sonra yazır ki, bu redaksiyada M.Şahtaxtı kimi zəngin təcrübəsi və geniş məlumatı olan görkəmli bir şəxsin rəhbərliyi ilə mühərrirliyə başlaması C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığı üçün müsbət nəticələr verməyə bilməzdi. "Əgər Mirzə Cəlil bir jurnalist kimi "Molla Nəsrəddin" ilə parlamsıdırsa, jurnalistik sənətinin baş məşqini "Şərqi-Rus" qəzetinin redaksiyasında keçirmişdir". (1-153).

Məqalədə yeri gəldikcə Mirzə Cəlilin xatirələrindən də nümunələr verilmişdir. "... O əsrdə və o şərait içində (əsrin 1905-ci il inqilabından qabaqkı illəri nəzərdə tutulur) heç bir kəsin cürəti ola bilməzdi ki, qələmi ilə azad olsun və əsrin hökumətinin istibdadı ilə oppozisiyada ola bilsin. Onunçün həm Ş. Məmmədəğanın, həm də onun biztək qələm köməkçilərinin məsləki və ideyası məhz müsəlman camaatını maarif və mədəniyyətə təklif etməkdən başqa bir şey ola bilməzdi. (1-153).

Məqaləni oxuduqca bizə aydın olur ki, "Şərqi-Rus" C.Məmmədquluzadənin fəaliyyətində "Molla Nəsrəddin"ə keçid mərhələsi rolunu oynamışdır. Bundan sonra A.Zamanov Mirzə Cəlilin xatirələrindən və arxiv sənədlərindəki araşdırmalara əsasən "Molla Nəsrəddin" jurnalını Mirzə Cəlillə birlikdə onun məslək yoldaşı Ömər Faiq Nemanzadənin təsis etdiyini vurğulayır. Böyük ədəbin "Faiq olmasaydı, "Molla Nəsrəddin" olmazdı" ifadəsi ilə Nemanzadənin bütün fəaliyyəti məqalədə işıqlanır.

Nəhayət, "Əməl dostları" məqaləsinin III bölümündə "Molla Nəsrəddin" jurnalı və bu jurnalın ətrafına toplaşan "Molla-Nəsrəddinçilər"lərdən bəhs olunur. C.Məmmədquluzadənin-"Molla Nəsrəddin" tək bir nəfər müəllifin əsəri deyil, mənim bir neçə əziz yoldaşlarımla məcmuəsidir ki, mən də ancaq onların ağsaqqal yoldaşım"-sözlərini epigraf seçən tədqiqatçı 1906-cı il aprel ayının 14-də "Sizi deyib gəlmişəm ey mənim müsəlman qardaşlarımla!" kitabı ilə mübarizə meydanına atılan "Molla Nəsrəddin" in gur səsinin ildırım sürətilə yayılması, çox keçmədən Qafqazın və Rusiyanın sərhədlərini aşmış Yaxın Şərq ölkələrində də eşidilməsi, sonralar Avropa və Amerika qitələrinə gedib çatması haqqında oxucuda geniş təsəvvür yaradır. Daha sonra Molla Nəsrəddin jurnalının ilk nömrəsi çapdan çıxıb yayılan kimi Mirzə Cəlilin və Ömər Faiqin səsinə səs verən, onların məfkurə dostları və silahdaşları olan M.Ə.Sabir (Hophop), Haqverdiyev (Xortdan), M.S.Orudubi (Hərdəmxəyal), Ə.Qəmküsər (Cüvəllaği), Əli Nəzmi (Kefsiz) və başqalarının təmsalində ədəbiyyatımızın tarixinə "mollanəsrəddinçilər" adı ilə daxil olan yeni yazıçılar nəslinin yetişməsindən söhbət açılır. A.Zamanov M.Ə. Sabiri bu nəslin müəllimi adlandırır. Ədəbiyyatşünas Mir Cəlalin təbirincə desək, o zaman Sabir kimi böyük ustadın təsirinə qapılmamaq mümkün deyildi.

Qətiyyətlə deyə bilərəm ki, nə qədər Mirzə Cəlil və onun yuxarıda adları çəkilən məslək dostları yaşayacaq, o qədər də Azərbaycan elminin səhifələrində Abbas Zamanovun adı çəkiləcək və mollanəsrəddinçilər haqqında tədqiqatla xatırlanacaq. Əminəm ki, daima gənclik ehtirası ilə xalqımızın mədəni sərəvətini təbliğ edən Abbas Zamanov məhz gənclərimiz üçün örnək olacaq. Biz bu əvəzolunmaz insanı daima "Hophopnamə"ni və "Molla Nəsrəddin"i dünəndən bu günə və bu gündən sabaha aparacaq yollarda görəcəyik.

ƏDƏBİYYAT

1. A.Zamanov "Seçilmiş əsərləri", Bakı-2003.
2. A.Zamanov "Əməl dostları", Bakı-1979.
3. "Mollanəsrəddinçilər şairləri", Bakı-1986.
4. Müasirləri Abbas Zamanov haqqında, Bakı, 2003.
5. Yaşar Qarayev "Meyar şəxsiyyətdir", Bakı-1988.

XÜLASƏ

Məqalədə görkəmli alim- ədəbiyyatşünas Abbas Zamanovun "Molla Nəsrəddinçilər" haqqındakı tədqiqatlarına qısa şəkildə nəzər salınmışdır

РЕЗИОМЕ

В статье в кратце были упомянуты исследовательские работы известного ученого- литератора Аббаса Заманова «Последователи Мола Насреддина»

SUMMARY

The article deals, in brief, with the research work "Molla Nasraddinçilar" by great philologist Abbas Zamanov.

GÜLLƏLƏR İŞİĞİNDƏ

Məhəmməd BAHARLI

Mən bu sətirləri onda yazıram ki, Vətənim ağrı deyir. Azərbaycan torpağı günahsız həlak olan oğul və qızlarının qanına boyanıb. Şəhidlərimiz on-on, on beş-on beş məzarlara gömülür. Başımızın üstündə isə hələ də toplar guruldayır və güllələrin amansız işığında ah-nalələr eşidilir. Mənim bağrımdan qoparılan sözlər də o ah-nalələrə qarışıb göylərə bülənd olur.

Ancaq mən uzun illər elə bilirdim ki, hər şeyimiz, o cümlədən də azadlığımız var.

Bu işıqlı dünyaya göz açanda zənn edirdim ki, bütün gördüklərim mənimdir. Doğulub üzərində yeridiyim torpaq Baharlı qarışıq mənimdir. Onun sərin bulaqları, göy meşələri, nəğmələr ötən quşları mənimdir. Kəndimizdən çıxıb hara ayaq açdımsa, rastlaşdığım qəsəbə, şəhər mənimdir. Moskva, lap ondan da o yanlar mənimdir. Azərbaycanlı, rus, erməni, bütün millətlər mənimdir...

Mənim olan hər şeyə məhəbbətlə və bir də ürək yangısı ilə yanaşırdım. Dərdini, qayğısını çəkirdim. Bu ağır yükün altında da qamətım əyilir, saçlarıma vaxtsız dən düşürdü. Məni ildən-ilə görünənlər soruşurdular: "Sən ki, hələ uşaqsan, nə yaşın var saçlarını ağardırısan?". Onlara yarıncıddı, yarızarafat deyirdim: "Dərdim çoxdur, qadan alım!". "Burax boş-boş sözləri, dərd nədir?" – söyləyirdilər. Susurdum. Axı mən onları necə inandırardım ki, həqiqətən də dərdim çoxdur. Mən onlara necə sübut edəydim ki, gül bağrında qara tikanlar görməyə başlayıram. O gülləri isə ömrümüzün bağçasında zaman əkməmiş, rəhbərlərimiz becərmiş, şairlərimiz vəsf etmişlər...

Düşünürdüm, necə də xoşbəxtdir o kəslər ki, çox şeyi dərk etmirlər və bu cılız həyat onlara qanirsiz gözəl kimi görünür. Yox, düşündükcə bu dərkətməzlərin də halı mənə bir dərd olurdu. İnsan nə günə düşərmiş, Allah! Beynin, gözlərin ola, yəni fikirləşmək, görmək imkanın ola, di gəl ki, çox şeyi fikirləşə və görə bilməyəsən! İnsanlar niyə bu vəziyyətə düşmüşdülər! Niyə onlar bir tikə çörəyə görə "Allaha min şükür" deyirdilər? Niyə onlar insana layiq olmayan həyat şəraitinə, doğma evlərə, bir dəst pal-paltara görə hökumətə dua edirdilər? Bəlkə onun üçün ki, müharibə proqnozları ilə hamının qulağını doldurmuş, içlərini qorxu hissi ilə çürütmüşdülər? İş o yerə çatmışdı ki, min zəhmət ilə daşdan çıxartdıqları son tikəni də əllərindən quzğun rəhbərlər tutub alanda onlar yenə "min şükür" deyib susurdular. Ümidləri isə ideologiya dəyirmanının gecə-gündüz üyütdüyü kommunizm adlı yağlı tikəyə qalmışdı. O da ki, belə...

Yox, bizim hamımızı aldatmışdılar. Yalan bir dünya ilə başımızı qatmışdılar. Sən demə, nə qədər-qiyət bilən var imiş, nə həqiqi dostluq, nə

də azadlıq. Daha çox isə qəsbkarlıq mövcud imiş. Əmək qəsbkarlığı, cib qəsbkarlığı, mənaəviyyət və bir də torpaq qəsbkarlığı.

Mən torpaq qəsbkarlığı dedim. Bizim faciələrimizin hamısı torpağımızın bərəkətindəndir. Bu torpağın altı da, üstü də var-dövlətdir. Bax, odur bizə qənim, bizə düşmən gözləri dikdirən! Yoxsa qardaşı qardaşdan ayırdırlarmı? İki əsrə yaxındır ki, bir vətəni iki yerə bölüblər. Bölmək azdır, bizi bir-birimizə qarşı qoyublar. Cənubluya "Şimali Azərbaycan", şimalıya "Cənubi Azərbaycan" sözlərini belə işlətməyi yasaq ediblər. Mənim öz içərimdə isə "haralısan?" toxumunu səpiblər. Hətta düz deyirlər ki, şeirlərimizdə quşlardan da soruşulur: "Haralısan, haralı, durna?".

Bizim soykökümüzü dəyişmişlər, türklüyümüzü üstümüzədən götürüb başqa adlar vermişlər. Məqsəd isə bir olmuşdur: xalqı parçalamaq, bir-birinə yadlaşdırmaq və məhv etməklə torpağın tam sahibi olmaq. Özü də bu faciəni dönüklərimizin əlləri ilə görmüşlər. O kəslərin əlləri ilə ki, onlarda qeyrət, vətənpərvərlik hissləri olmamışdır.

Nəhayət ki, xalqımız qəflət yuxusundan ayıldı, həqiqəti dərk etdi və birləşdi. İndi o, elə bil divar kimi hörülübür! Lakin bu divarı kimlərə sə küllüng verib sökdürməyə çalışırlar. Kimlərdir o küllüngü çalanlar? Düşmənlərdir! Özü də həm yadlar, həm də qanı qanımızdan olan, damarında indi qan əvəzinə məhlul axan öz yurddaşlarımızdır.

Mən birlikdən danışırım. Bu birlik isə təsadüfən yaranmayıb. Bizi birləşdirən kədər hissidir, dərd, ələmdir! Bəs məgər biz birdən-birəmi kədərə, dərdə, ələmə düşmüşük? Xeyr, o, var idi. Lakin bizi özümüzə o qədər qənim kəsdirmiş, laqeyd etmişdilər ki, birləşməyin mümkün ola biləcəyi heç ağılımıza da gəlməmişdi. Bizi oyadan və birləşdirən yalançı demokratiya yox, torpaq eşqi oldu, Qarabağ harayı oldu! Məgər biz indiyədək əlimizdən az torpaq verməmişdik? Xeyr, bizə qalan Şah İsmayıl öləndən sonra verdiklərimizin heç mində biri deyildir. Üstəlik var-dövlətimiz də getmişdir. Mən demirəm ki, babalarımız qeyrətsiz olmuş, torpaqlarını, var-dövlətlərini yağmalayanlara susmuşlar. O da yox! Döyüşmüşlər, mübarizə aparmışlar, lakin tərkisilah olunmuşlar! Azərbaycan Demokratik Respublikasının, sonralar Nəriman Nərimanov kimi vətənpərvər oğulların ana torpağın, onun var-dövlətinin müdafiəsinə qalxmaları itirdiklərimizin sayını azaltsa da, uğurlarımız az oldu. Başqaları çapıb-dağıdanda biz öz halal çörəyimizi qorumağa çalışdıq. Çalışdıq, lakin... torpağımızın dərddə bir hissəsi ermənilərin əlinə keçdi.

İyirminci əsrin səksəninci illərinin sonunda torpaq qəsbkarlığı geniş vüsət aldı. Bu dəfə ermənilər bütün Azərbaycan torpağını özlərininki elan etdilər və hələlik Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini bizdən qoparmağa girişdilər. Xalq gördü ki, daha həna o hənadan deyildir. Yox, belə gedə bilməzdi, xalq ayağa qalxdı və yumruq kimi birləşdi! Düşmən təəssüfləndi ki, azərbaycanlıları oyatdı. Düşmən fikirləşdi ki, gərək başqa cür edəydi. Gərək yenə pul verib respublika rəhbərlərindən Qarabağı xəlvətcə satın alaydılar. Bu, onların həqiqətən də səhvləri idi. Tariximiz düzgün yazılmadığından, həqiqəti öyrənmək yasaq edildiyindən, Dağlıq Qarabağ

erməniləşdirildiyindən çoxumuzun xəyalına da gəlməzdi ki, Azərbaycanın belə bir dilbər guşəsi də var.

Oyanmağımızın və birləşməyimizin mümkünlüyünü Dağlıq Qarabağı Amerikada, Fransada hərraca qoyanlar da ağıllarına gətirmirdilər. Hələ uzun müddət də gətirmədilər. Öz alış-verişlərində davam etdilər. Bununla onlar Qafqazda baş qaldıra biləcək milli-azadlıq hərəkatını da yetmiş il əvvəl olduğu kimi yenidən boğmağa şərait yaratdılar. İki qonşu respublika qarşı-qarşıya durdu. Bu qarşıdurmanın başında dayananlar geri çəkilsəydilər, nahaq qanlar da tökülməzdi. Onlar gah azərbaycanlıları aldatdılar ki, torpaq sizindir, gah da ermənilərə pıçıldadılar ki, yox, sizindir. Onu bəzən açıq-aşkar iki əldə tutulmuş bir almaya da bənzətdilər. Bunu o vaxt etdilər ki, tərəflərin arasında dinclik yaranırdı. Şirin vədlər yenidən yada düşür, torpağımıza növbəti təcavüzlər başlayırdı. Ermənilər mübarizənin formalarını dəyişir, onu mərkəzin köməkliliyi ilə təkmilləşdirirdilər. Kütləvi tətillər bir səmərə vermədi. Ermənistanın SSRİ tərkibindən çıxmaq hədəsi, partiya biletlərini cırmaq təşəbbüsü silahlanmayla əvəz olundu. Bir tərəfdən də mərkəz və onun mətbuatı qərar dalınca qərar, məqalə ardınca məqalə verib mübarizə dəyirmanına su tökdü. Respublikamızın rəhbərliyi yuxarıdan gələn bir göstərişə ləbbeyk deyib onu tərifiyədi. Bütün günahları vətənpərvərlərimizin üzərinə yıxdı. Şimiklənən saqqallılar hədə-qorxu ilə hücumu keçdilər. Onların ilk qurbanları yüzrlə azərbaycanlı – Ermənistanın bacı və qardaşlarımız oldu. İki yüz mindən çox didərginimiz isə ev-əşiyini, mal-dövlətini atıb biza pənəh gətirdi. Bolluca yağlı dil ilə onları aldadıb yayın istisində, payızın-qışın yağışında və qarında açıq səma altında ac-yalavac qoydular. Nə Yerevan, nə Moskva onlara bir qəpik də pul vermədi. Odu ki, xalq öz hirsini nifrətə çevirib meydanlara çıxdı, araqarışdıranlara lənətlər yağdırmağa başladı. Bu vaxt isə başımıza rəhbər təyin edilmiş Vəzirov əslində mərkəzə və ermənilərə xidmət etməyə, xalqı isə ələ salmağa qədəm qoydu.

Saqqallılar silahlanıb xalqımızın üstünə yeriyəndə, kəndlərimizi yandırıb külünü havaya sovuranda, Moskva raketlər daşınmasına, pulemyotlar alınmasına şərait yaradanda, ermənilərin xaricdəki havadarları ilə xəlvəti danışıqları davam etdirəndə, respublikamızın rəhbərləri və onların əlaltıları özlərini lallığa, korluğa vurub susanda, mətbuatımızın da dilini bağlayanda, əvəzində isə yalançı birliyə çağıranda, təmkin, səbr nəsihətləri püskürəndə artıq ölüm-dirim mübarizəsi başlamışdı. Xalqımızın yeganə ümidi özünə, öz həqiqi birliyinə qalmışdı. Vəziyyət elə bir həddə çatmışdı ki, xilas yolu fərdi qaydada silahlanmada görünürdü. Lakin hamı yaxşı bilirdi ki, kimsəsiz bir respublikanın dayandurulma top-tüfəngli təcavüzkar qarşısına çıxmağa gücü çatmayacaqdır. Onun ən böyük silahı isə qeyrəti olmalı idi!

Xalq başa düşürdü ki, respublikanın hiyləgər rəhbəri fürsətdən istifadə edib onu qan canağında boğacaqdır. Odu ki, hamı bir nəfər kimi "istefa!" tələbini irəli sürdü. İstefa verməmək isə xalqla mübarizəni, onun tarıma çəkilməmiş əsəbləri ilə oynamaq ehtirasını davam etdirmək idi. Elə də oldu, istefa uzadıldı, yeni hiylələrə əl atıldı. Bu hiylənin növbəti addımını Yerevanda azərbaycanlı qalmadığı halda müəyyən məqsədlərlə Bakıda

saxlanılmış ermənilərdən bir neçəsinə eyni gündə qəsd təşkil edilməsi oldu. Qəsdçilər (yəni KQB-çilər) ortaya çıxarılmadı ki, xalq həqiqəti bilməsin. Beləliklə, mərkəzə yalan məlumat getdi: "Xalq silahlanıb qırğın törədir və hökuməti devirməyə çalışır".

Demokratiyadan, aşkarlıqdan danışıldığı bir vaxtda, parçalanmış xalqımız digər xalqların necə birləşdiyini görüb özü də həmin birləşməyə can atdığı, yarasının yalnız qaysağını – sərhəd tikanlarını qoparıb atdığı, qarşından gələn seçkilərə ilk dəfə ciddi hazırlaşdığı bir zamanda ona yenidən yağlı kəsildilər. Volqoqradda, Varkutada, köləlikdən çıxmaq istəyən digər yerlərdə mübarizələrlə hesablaşdıqları halda, Azərbaycanın haqq əsini boğmağa başladılar.

SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti fərman qəbul etdi: "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və bəzi başqa regionlarda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında". Bu fərmanda Bakı nəzərdə tutulmamışdı. Beş gün sonra isə paytaxtımıza qəflətən ordu yeridildi. Halbuki ordunun hücumundan bir gün əvvəl respublika televiziyası ilə müsahibə verən Sov.İKP MK-nın məsul işçisi Mixaylov qəti şəkildə bildirmişdi ki, Bakı rahat nəfəs ala bilər. Bu da növbəti qırğın üçün yeni qurğu idi. O, bəkililəri məqsədli surətdə aldatmasaydı, sonralar mərkəzi mətbuatlardan birinə verdiyi müsahibədə hərbi qüvvə tətbiq etməyin zəruriliyindən dəm vurmazdı.

Keçən il Gürcüstanın Tbilisi şəhərində onlarca adam Qızıl Ordu tərəfindən gülləbaran ediləndə gürcülər SSRİ xalq deputatlarının ali məclisində hökuməti həm də ona görə günahlandırılar ki, ordunun Tbilisiyə girdiyi, komendant saati tətbiq edildiyi xalqa gec bildirilmişdi. Halbuki ən azı beş saat əvvəl bildirilməli idi. Bakıda isə ümumiyyətlə fəvqəladə vəziyyət xalqa nə yanvarın 19-da, nə də sonrakı gün rəsmi elan edilmişdi. Həmin günlər heç bir məlumat çıxmır, televiziya əsgərlər tərəfindən partladılmışdı. Deməli, hökumət bilərəkdən xalqı qan içində boğmağa səy göstərmişdi. Krasnodar, Stavropol, Rostov və digər şəhərlərdə ermənilər və başqa millətlərdən ibarət ordu hissələri ayın 16-da toplaşdığı halda əsl məqsəd bizdən gizlədilmişdi.

Bəli, şübhə yoxdur ki, Sovet Ordusu Azərbaycana, o cümlədən Bakıya göndərilməzdən əvvəl onun kütləvi halda insanları qıracağı planlaşdırılmışdı. Və o da nəzərdə tutulmuşdu ki, bu qırğın azərbaycanlıların sonsuz nifrətinə səbəb olacaqdır. Qırılan xalqa Moskvanın da nifrəti sonsuz olduğu üçün (niyə, bilmirəm) onun yaralılarına amansız yanaşmaq da yaddan çıxmamışdı. Qanlı 20 yanvardan iki- üç gün əvvəl xəstəxanaların bir neçəsi boşaldılmış, davadərmanlar yox edilmiş, cərrahlar Bakıdan çıxarılmışdı. Təkcə Zəngilan rayonuna bir avtobus cərrah göndərilmişdi. Halbuki həmin cərrahlar Bakıdan çıxarılıb Zəngilana nə üçün göndərildiklərini bilmirdilər.

Ordu yaşayış evlərinə, küçələrə, mehmanxanalara atəş açmış, qocalara, uşaqlara, qadınlara, gənclərə, hətta korlara, şikəstlərə divan tutmuş, yaralıları daşımağa imkan verməmiş, təcili tibbi yardım məşinlarına güllə atmış, xəstəxanalara düşən yaralıları həkim qayğısı göstərməyə şərait yaratmamışdı.

Əsgərlər yaralıların saxlandığı xəstəxanaları da gülləbaran etmişlər. Güllələrin isə tərkibində nə vadısa əti parçalayır, həkimlərin gözlərini yaşardırtdı.

M.Qorbaçov çıxışlarından birində demişdir ki, ordu Bakıya girməsəydi, on minlərlə adam qırılacaqdı. Bunu o, nəyə əsasən demişdir?

Görəsən ölənlərdən biri ölkə rəhbərlərinin, yaxud ordu başçıların ölürdü olsaydı, onlar bu cür boş-boş danışardılar? Yəqin ki, göz yaşları töküb ağlayar, respublikamızın Moskvanı müdafiə edən rəhbərləri isə onlara baxıb hönkürərdilər.

Yox, bunlar hazırlanmış qəsdin bir tərəfidir. Digər qəsd isə etiraz səsi qaldırmaq, yüngülbeynin respublika rəhbərinin istefa verməsini tələb edən xalqın susdurulması idi. Xalqı susdurmaq üçün mitinqə toplaşanların üzünə, yəni Mərkəzi Komitənin qarşısındakı yüz minlərlə adamın üstünə tanklar yeridilmiş, güllələr atılmışdı. Əzilənlər, yaralananlar, ölənlər olsa da, xalq öz mitinqindən dağılmamışdı. Şəhidlərin dəfn günü də Azadlıq meydanına toplaşan bir milyondan çox azərbaycanlıyı toplardan atılan atəşlərlə qorxutmağa çalışmışdılar, bu da heç bir sərəmə verməmiş, xalq öz sözünü demişdi.

SSRİ Ali Sovetinin sədri M.Qorbaçovun ölkədə ilk dəfə olaraq məhz Azərbaycan torpağında fəvqəladə vəziyyət elan etmək haqqındakı 15 yanvar 1990-cı il tarixli fərmanında xalqın danışan dilini susdurmaq üçün belə bir göstəriş də vardır: vəzifəli şəxslərin öz qanuni hüquqlarını və vəzifələrini (yəni bürokratik hərəkətliyi, diktatorluğu. – M.B.) həyata keçirmələrinə mane olan şəxslər cinayət məsuliyyətinə alınacaqlar. SSRİ hökuməti bu qorxu hissi yaradan göstərişlə ilə də xalqı qul kimi gözükor, qulağıkar, dililal etmək, irəlincədən planlaşdırılmış qırğına hamını laqeyd qalmağa məruz qoymaq istəmişdir.

Fərmanda bir müəmmalı fikir də vardır. Orada deyilir ki, təhlükəli yerlərdən vətəndaşları müvəqqəti köçürmək (rus zabıt ailələrini köçürtdükləri kimi) və onlara digər yaşayış sahələri vermək, müvafiq yerin sakini olmayan vətəndaşları oranı tərk etməyə məcbur etmək mümkündür. Buradan belə çıxırmı ki, bizi sərhəd zonasındakı kəndlərimizi boşaltmaq, Ermənistandakı ata-baba yurdlarından zorla qovulub Azərbaycana pənah gətirmiş qardaş və bacılarımızın bəzilərinin yerləşdikləri Qarabağdan da uzaqlaşdırmaq təhlükəsi gözləyir? Hadisələrin gedişi göstərmir ki, SSRİ hökumətinin fərmanı hər cəhətdən xalqımızı yeni-yeni faciələrə doğru aparır? Halbuki o fərman bizi müharibəyə çəkən Ermənistan üçün verilməli idi. Özü də lap iki il bundan əvvəl.

Qəribədir, Ermənistan torpağına təcavüzə başlayanda ilk qurbanları biz verdik. Ümumiyyətlə, ölənlər daha çox bizdən oldu. Nə qədər də mülk yandırıldı. Di gəl ki, ermənilərə yenə gözün üstə qaşın var deyən tapılır. Bizdə isə ölənlərimiz bir yana, tutulanlarımız və işdən qovulanlarımızın sayı-hesabı yoxdur. Hamısı da guya milli münaqişə zəminində. Ermənistanda isə cinayətkarları deputat seçir, Moskvada yuxarı vəzifələrə çəkirlər. Sonra da yazırlar ki, görün ermənilər necə dincirlər, onlarda bir nəfər də məsuliyyətə cəlb olunmayıb, Azərbaycanda isə...

Azərbaycanda isə Moskvanın bir "maladesi" üçün bütöv xalqı ekstremist adlandırır. Nədir bu xalqın günahı? Niyə onu bir yandan Ermənistan, Moskva, digər yandan da öz rəhbərlərimiz sıxmalayırlar? Qırğınların günahlarını axtaranlar birinci növbədə SSRİ rəhbərlərini, ikinci növbədə Ermənistan hökumətini, üçüncü növbədə Azərbaycan manqurtlarını, "sapı özümüzdən olan baltaları" məhşər ayağına çəkməlidirlər.

Deyərlər bizim xalq öz azadlığını bəzi başqa xalqlar kimi siyasətlə ala bilmir. Yox, xalqımız halallığı, mərdliyi sevəndir. Bacarmadığı bir şey varsa, o da hiyləgərlikdir. Elə buna görədir ta çar vaxtından millətlərə düşən payda "İtvaliya hürriyət, azəriyə bir təpik" olub. Həm də ona görə ki, dini-imanı ayırır. Bəlkə gəlirləri bələclərini ödəməyən Pribaltika respublikalarında orta aylıq əmək haqqının, bütün ölkəyə milyardlarla manatlıq məhsul bağışlayıb əvəzini isə almayan ən kasıb həyat şəraitinə malik Azərbaycandan xeyli artıq olması siyasət hesabınadır? Yoxsa bir ovuc erməninin törətdiyi münasibətlərə böyük siyasətlərinə görə dincirlər? Bir də axı bizdə rəhbərlər xalqla deyil, mərkəzlə dilbir olurlar.

Başqa suallar da ortaya çıxır: Yaralılarıma dava-dərman çatışmayanda mərkəzə müraciət edən respublikamıza Moskvadan gecdən-gec, təqribən min manatlıq sarğı materialı göndərilmiş və dərhal da pulunu ödəmək tələb olunmuşdur; digər respublikalar isə tamam susmuşdular; budurmu xalqlar dostluğu və şəfqət duyğusu? Neçə illərdir partiya rəhbərləri xalqlara zülm edir, hazırda isə SSRİ və sosialist ölkələrinin "sarsılmaz" birliyi dağıdılır, bəs buna nə üçün çevriliş adı verilmir, demokratiya uğrunda mübarizə aparan fəallarımızı isə hakimiyyətə can atmaqda günahlandırır? Guya onlar İslam Respublikası yaratmaq istəyirmişlər. Bəlkə Moskva bu şayiəni ondan ötrü ortaya atıbdır ki, Azərbaycanda törətdiyi yeni qırğına və repressiyaya Avropa ölkələrini laqeyd qoysun? Axı Avropa müsəlmançılığa pis baxır. Niyə deputatlarımız, Mərkəzi Komitə üzvlərimiz Qarabağ "problemini" birdəfəlik həll etməyə nail ola bilmədikləri üçün törədilən bugünkü faciələrə cavab verməsinlər? Onlar ki, yuxarıdan gələn hər cür zərərli qərar və göstərişlərə əl çalmışlar. Hərbi nazir Yazov iki milyon əhalisi olan Bakıda dörd saata hakimiyyəti bərpə etdiyini (hansı hakimiyyəti, bilinmir) söylədiyi halda nəyə görə iki ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti kimi kiçik bir yerdə qayda-qanunların pozulmasının qarşısını almır?

Fəvqəladə vəziyyət elan olunan yerdə hərbi qulluqçuların ailələri azı bir həftə əvvəldən köçürülür. Bəs hansı məqsədlə bu köçürməyə qaçqın adı verilir? Necə olur ki, rus "qaçqınları" haqqında SSRİ hökuməti bir ay ərzində iki dəfə qərar qəbul edir, azərbaycanlı qaçqınlar barədə isə susur? Bu necə qardaşlıqdır ki, orqan işçiləri Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyinə basqın edib xalq elçilərimizin üstünə silah çəkirlər ki, bəs nə bilmisiniz, biz Bakıdan çıxan rusların qisasını alırıq? Bəlkə ordu da belə bir cəfəng uydurmaya görə bizi güllədən keçirmişdir? Yoxsa nə üçün Siyasi Büro üzvlərindən biri bildirir ki, biz ordunu Bakıya qırğınların (hansı qırğınların?) qarşısını almaq üçün yeritmişik, hərbi nazir böyan edir ki, yox, Azərbaycan Xalq Cəbhəsini dağıtmaq istəyirik, ölkə rəhbəri isə tamam ayrı şey deyir?

ƏDƏBİ ALƏMDƏ

Türkiyədə Azərbaycanın xalq yazıçısı Elçinin yaradıcılığı haqqında monoqrafiya çap olunmuşdur.

Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında xalq yazıçısı, Sosialist Əməyi Qəhrmanı, Dövlət mükafatları laureatı, akademik Mirzə İbrahimovun anadan olmasının 100 illik yubileyi keçirilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində professor Abbas Zamanovun anadan olmasının 100 illiyinə həsr edilmiş elmi konfrans keçirilmişdir.

Yanvarın 6-sı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, unudulmaz şairimiz Mikayıl Müşfiqin xatirə günüdür. Bu münasibətlə elm adamlarının, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin iştirakı ilə şairin Bakının İnşaatçılar prospektindəki abidəsi önündə anma mərasimi keçirilmişdir.

TÜRKSOY-un Ankaradakı baş ofisində "Mirzə Fətəli Axundzadə ili"nin elan olunması mərasimi keçirilib. Bu çərçivədə türkdilli ölkələrdə müxtəlif tədbirlər keçiriləcək, görkəmli ədəbin əsərlərindən ibarət kitablar nəşr olunacaqdır. Tədbirdə Gürcüstanın mədəniyyət və abidələrin qorunması naziri Nikolas Rurua Mirzə Fətəli Axundzadənin həyatının Tbilisidə keçdiyini, əsərlərini də burada yaratdığını söyləmişdir. Onun sözlərinə görə, görkəmli dramaturqun xatirəsi gürcülər üçün də əzizdir. Azərbaycanın mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayev "Mirzə Fətəli Axundzadə ili" elan etdiyi üçün TÜRKSOY-a Azərbaycan xalqı və hökuməti adından təşəkkürünü bildirmiş, görkəmli dramaturqun həyat və yaradıcılığında bəhs etmişdir. Nazir demişdir ki, ölkəmiz TÜRKSOY-un bütün layihələrinin ən fəal iştirakçısıdır və gələcəkdə də bu əməkdaşlığı davam etdirəcəkdir. Türkiyənin mədəniyyət və turizm naziri Ərtoğrul Günay 2012-ci ilin bütün türk dünyasında "Mirzə Fətəli Axundzadə ili" elan olunmasını əlamətdar hadisə kimi qiymətləndirmiş və ümidvar olduğunu bildirmişdir ki, cari il Azərbaycan ədəbiyyatının türkdilli ölkələrdə təbliği üçün mühüm tədbirlərlə yaddaşlarda qalacaqdır.

Sonra görkəmli dramaturqun həyat və yaradıcılığında bəhs edən film nümayiş etdirilmiş, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının şöbə müdiri Zaman Əsgərli və Egey Universitetinin professoru Yavuz Akpınar məruzələrlə çıxış etmişlər.

Haradadır həqiqət? Mövcud qanunların tətbiq edilməməsi, konstitusiyaya hüquqlarının qorunmaması da dövlətin qanunsuzluğudur. Vay onda ki, dövlət başqa cür qanun tətbiq edə. Bəs bunlara kim cavab verəcəkdir? DQMV partiya təşkilatı Azərbaycan KP-dən özbaşına ayrılır, mərkəz isə dinmir, görəsən bu güzəştilər nədəndir? Hətta Ermənistanın suverenliyimizi tapdalayan qərarlar çıxarmasına da Moskva ya göz yumur, ya da gözücü fitvaçıları hərbiçilər tutur və sonra silahlarını alıb Qarabağdan çıxarırlar. Bəs nə üçün həbs etmirlər? Olmaya yəni bizim əl-qolumuzu bağlayır, erməniləri qəfil hücumla hazırlayırlar? Üstünə 60 mindən çox güllə açılan, yüzlərlə övladı ölən, yaralanan, tutulan və yoxa çıxan bir xalq yenidənqurmaya, demokratiyaya və aşkarlığa inana bilərmi? Azadlıq vəd edib sonra "xalq düşməni", "ekstremist" kimi dəhşətli ifadələri ortaya atmaqla öz ölkəsinin övladlarını əlli ildən bir qıran və didərgin edən qara kabusa daha bel bağlamaq olarmı?

Suallar olduqca çoxdur. Bunlar xalqımıza növbəti "azadlıq" gətirmiş ordunun atdığı güllələrin işığında ortaya çıxan suallardır. Hələ qoy gün işığına çıxaq, onda çox qararıq mətləblərin üstü açılacaq. Və onda yolumuz daha aydın, addımlarımız daha cəsarətli olacaqdır.

Yox, bundan sonra aldanmaq əbədi məhv olmaq deməkdir. Biz öz birliyimizi qorumaqla, ədalətli mübarizəmizi davam etdirməklə əsl azadlığa çata bilərik.

19-20 yanvar 1990-cı il.

P.S. 1990-cı il yanvarın 20-də saat 00-da SSRİ Müdafiə Nazirliyinin və Daxili İşlər Nazirliyinin nizamı qoşun hissələri Qafqazın ən böyük şəhəri olan Bakıya doğru gedən bütün əsas magistrallar boyu eyni vaxtda hərəkətə başlamışdılar. Eyni vaxtda da bütün hərbi obyektlərdən (iki milyon nəfərlik şəhərin ərazisində Bakı qarnizonunun onlarca hərbi birləşməsi, o cümlədən Cənub istiqaməti qoşunlarını ali baş qərargahı, 4-cü ordunun komandanlığı, Qırmızı Bayraqlı Xəzər Donanmasının qərargahı, iki ali hərbi məktəb yerləşmişdi) piyadaların müqayisə ilə zirehli texnika hərəkətə gəlmişdi.

Yanvarın 16-dan başlayaraq, Bakının həndəvərində 50 min nəfərdən çox hərbi qulluqçudan ibarət iri əməliyyat qruplaşması yaradılmışdı. Onun tərkibinə motorlu atıcı diviziya, hava-desant diviziyası, daxili qoşunların bir neçə alayı, DTK-nin 1-ci idarəsinin əlahiddə təlim mərkəzi, Qara Dəniz Donanması doniz piyadalarının kəşfiyyat batalyonu daxil edilmişdi. Daha əvvəldən isə Azərbaycan paytaxtında SSRİ DTK-si 7-ci idarəsinin "Alfa" qrupu fəal tədbirlər keçirməyə başlamışdı, qeyri-qəbul şəraitdə fəaliyyət göstərən təxribatçı qrupları, o cümlədən qonşu regionlardan gətirilmiş qruplar "işə salınmışdı".

Şəhər üzərində hərbi vertolyotlar dövrə vururdu, Xəzər Donanmasının gəmiləri reyda çıxmaq üçün Bakı baxçasında mövqə tutmuşdu – onlarda qurulmuş silahların lülələrinin örtüyü götürülmüşdü, şəhərə desant çıxartılmışdı.

SSRİ-nin tərkibinə daxil olan müxtəlif respublikalardan birinin paytaxtında ölçülərinə görə misli görünməmiş hərbi əməliyyatlar başlanmışdı. Bu əməliyyatlar iki motorlu atıcı diviziyanın İranla sərhəd boyunca yerləşdirilməsi və daxili qoşunların xüsusi təyinatlı diviziyasının Dağlıq Qarabağa yeridilməsi ilə müşayiət olunmuşdu.

Bakı sakinlərindən 131 nəfəri öldürülmüş və 744 nəfəri yaralanmışdı. Öldürülənlərdən 124 nəfəri kişi və 7 nəfəri qadındır, onlardan 7 nəfəri yetkinlik yaşına çatmamışdır. Olanlar arasında 4 məktəbli və üç pensiyacı vardır. 112 nəfəri azərbaycanlı, 6 nəfəri rus, 5 nəfəri ləzgi, 3 nəfəri yəhudi və 3 nəfəri tatardır. Öldürülənlər arasında Daxili İşlər Nazirliyinin xidməti işlə əlaqədar küçələrdə olmuş 5 əməkdaşı da vardır. Həmin gecə 2 "təcili yardım" məşini atışa tutulmuş, 2 həkim öldürülmüşdür.

Orda qabaqçısına çıxan hər cür hədəfə atış açmışdır. 7 nəfər öz mənzillərində gülləyə tuş gəlmişdir. 19 nəfər isə evlərinin hilavastı yaxınlığında öldürülmüşdür – onlar şəhərdə nələr baş verdiyindən xəbərdar olmaq üçün güllə səslərinə küçəyə çıxmış adamlardır. 14 yaşlı Larisa Məmmədova avtobusa yığılmış güllə yağışından həlak olmuşdur. 2 nəfər elmlər doktoru olan 3 alim, o cümlədən bir qadını yanvarın 24-də, yolum kənarına verilmiş minik məşinində tankla atış keçmişlər.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ

Amerikanın Kaliforniya Tibb Mərkəzindən olan mütəxəssislər müəyyənləşdiriblər ki, mütəmadi masaj insan orqanizmində immuniteti gücləndirir. Eksperiment zamanı 24 nəfər hər gün 45 dəqiqə masaj olunub. Hər dəfə tam masaj seansından sonra bu şəxslərin orqanizmində limfositlərin artdığı müşahidə edilib. Məhz limfosit orqanizmin təhlükəli infeksiyalardan qorunmasında bilavasitə rol oynayır.

Amerika alimləri müəyyən ediblər ki, yuxusuzluq sağlamlığa pis təsir göstərməklə yanaşı, ölümə də səbəb olur. Pensilvaniya Tibb Kolleci və Hersi Sağlamlıq Mərkəzi mütəxəssislərinin araşdırmaları göstərib ki, yuxusuzluqdan əziyyət çəkən tədqiqat iştirakçılarında ölüm riski normal yatan iştirakçılara nisbətən 4,3 dəfə çox olub. Maraqlıdır ki, həmin qanunauyğunluq qadınlara şamil olunmur. Zərif cinsin nümayəndələri yuxunun keyfiyyətindən asılı olmayaraq vaxtsız ölüm riskinə məruz qalırlar.

Mütəxəssislər həyəcan təbili çalararaq insanları ifrat miqdarda vitamin qəbul etməkdən çəkinməyə çağırır. "UT MD Anderson Cancer" səhiyyə təşkilatı (ABŞ) mütəxəssislərinin fikrincə, orqanizmin xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan vitaminlərin və qida əlavələrinin qəbulu orqanizmə ziyan vurur, sağlamlıq durumunu möhkəmləndirmək əvəzinə ciddi xəstəliklər, o cümlədən xərçəng əmələ gətirir. Əvvəllər hesab edilirdi ki, E və C vitaminləri orqanizmi bədxassəli şişlərdən qoruyur. Lakin son tədqiqatlar bu versiyanı rədd edir. Üstəlik, tədqiqatçılar müəyyən ediblər ki, vitaminlərin düzgün seçilmədən qəbulu şişlərin əmələ gəlməsi və inkişafı riskini artırır, çünki yarımvitaminlərin nəzarətsiz qəbulu orqanizmdə bəsləyici maddələr balansını pozur. Mütəxəssislər kimyəvi preparatlara deyil, ərzaq məhsullarına meyl göstərməyi tövsiyə edirlər. Kimyəvi preparatlar isə sağlam qidalanmağa alternativ ola bilməz. Belə ki, orqanizmi faydalı maddələrlə meyvə-tərəvəz, paxlalı və dənli bitkilər təmin edir. Vitaminlər isə yalnız həkim məsləhətindən sonra rasionu tamamlaya bilər. Bütün bu xəbərdarlıqlara baxmayaraq, yarımvitaminlərin qəbulu bəzi insanlara, xüsusən ərzağa allergiyası olan, genetik və xroniki xəstəliklərdən əziyyət çəkən adamlara, vegetarianlara, ahillərə həqiqətən vacibdir.

Stress insanın ürək-damar sistemindəki çatışmazlıqdan dünyasını dəyişməsi riskini düz 5 dəfə artırır; bunu hollandiyalı alimlər müəyyənləşdiriblər. Alimlər onu da üzə çıxarıblar ki, əgər insan xüsusilə 65 yaşından sonra stress keçirirsə, onun növbəti 6 ildə ürək tutmasından ölməsi riski 5 dəfə artır. Bu halda ölümə insult, infarkt, kəskin ürək çatışmazlığı səbəb ola bilər. Alimlər xərçəng xəstəliyinin əmələ gəlməsində stressin rolunun olduğunu da müəyyənləşdiriblər.

YENİ NƏŞRLƏR

Azərbaycanın tanınmış ictimai-siyasi xadimi, publisist, əməkdar jurnalist, professor Nəsir İmanquliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş respublika elmi-praktik konfransının materialları nəşr edilərək, oxucuların istifadəsinə verilmişdir. 2011-ci ildə "Şərq – Qərb" mətbəəsində nəfis şəkildə çap olunmuş bu kitabda N.İmanquliyevin həyat və yaradıcılığı, jurnalistikanın aktual problemləri ilə bağlı maraqlı yazılar əksini tapmışdır.

Təkcə Azərbaycanda deyil, bir çox xarici ölkələrdə də dilçiliyim müxtəlif problemləri ilə bağlı əsərləri mütəxəssislər tərəfindən maraqla qarşılanan professor Əfqan Abdullayevin 272 səhifəlik "Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs" (Bakı, "Zərdabi LTD" MMC-2012) adlı kitabı işıq üzü görmüşdür. Kitabda Azərbaycan və ingilis dilləri materialları əsasında mətnlərin yaranması imkanları araşdırılır və müvafiq nəzəri nəticələr irəli sürülür.

Tanınmış pedaqoq alim, professor Əjdər Ağayevin "Seçilmiş pedaqoji əsərləri" (iki cildə) "Mütərcim" nəşriyyatında çap olunmuşdur. Əsərlərin birinci cildi Azərbaycan dilində, ikinci cildi isə rus dilində işıq üzü görmüşdür. Bu cildlərdə alimin tələbə, müəllim, magistr və doktoratlar üçün faydalı olan əsərləri toplanmışdır.

Professor Elbəyi Maqsudovun imzası jurnalımızın oxucularına yaxşı tanışdır. Alim bu dəfə oxucuların görüşünə "Poetik – praktik Azərbaycan dili" (Bakı, "Nurlan" – 2011) adlı kitabla gəlir. Kitab məktəblilər, abituriyentlər, tələbələr üçün faydalıdır.

"Xoşbəxtlik ehtimalı" (Bakı, "Şərq – Qərb" – 2011) Əli Şirin Şükürlünün oxuculara təqdim etdiyi növbəti bir kitabıdır. Kitab üç bölmədən ibarətdir. Burada şeirlər, şeir-essələr və şeir-pitçalar toplanmışdır. Nəco adlandırılmasından asılı olmayaraq hər üç bölmədəki şeirlərin oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacağına inanırıq.

"525-ci qəzet" gənclərə qayğı məqsədilə "525 kitab" seriyasından şeir və hekayə məcmuələri nəşr edir. 2010-cu ildə həmin seriyadan Səməd Cəfərovun "Üçbucaq", Qismətin "Vitrin" şeir topluları işıq üzü görmüşdür. Toplulardakı şeirlər poeziyada yeni nəfəsdən xəbər verir.

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSİYA HEYƏTİ:

ANAR
Ağamusa AXUNDOV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Qənirə ƏMİRCANOVA
Tofiq HACIYEV
İsa HƏBİBBƏYLİ
Nizami XUDİYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYİLOV
Bəkir NƏBİYEV
Yusif SEYİDOV

Ünvan: Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.

Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09. **Faks:** 498-55-33.

mehemmed-baharli@mail.ru

Kağız formatı 60x84 1/8. Uçot nəşr vərəqi 5.

Şərti çap vərəqi 6,3. Tiraj 800.

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.**

Lisənziya V 236.

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas
nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü
elmi nəşrlərin siyahısı"na daxildir.**

**Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır, «Avropa»
nəşriyyatında çapa hazırlanır və işıq üzü görür.**

Çapa imzalanıb: 09.03.2012.

Jurnala abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır.

Bir nüsxənin abunə və satış qiyməti 2 manatdır.

İNDEKS 1012

2012

Novruz bayramınız mübarək